

AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ ve İDARİ
BİLİMLER FAKÜLTESİ

DERGİSİ

Politics, Economics and Administrative Sciences Journal of Ahi Evran University

2021
HAZİRAN/JUNE

CİLT/VOLUME
5

SAYI/ISSUE
1

ISSN:2618-6217

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ

**AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER
FAKÜLTESİ DERGİSİ**

POLITICS, ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES
JOURNAL OF AHİ EVRAN UNIVERSITY

ISSN: 2618-6217

YIL/YEAR	CİLT/VOLUME	SAYI/ISSUE
2021	5	1

KIRŞEHİR – 2021

T.C.
KIRŞEHİR AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
POLITICS, ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL OF KIRSEHIR
AHI EVRAN UNIVERSITY

İmtiyaz Sahibi / Owner

T.C. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İİBF Adına
(On behalf of KAEU Faculty of Economics and Administrative Sciences)
Prof. Dr. Nur ÇETİN
(KAEÜ İİBF Dekanı/KAEU FEAS Dean)

Editör / Editor-in-Chief

Assoc. Prof. Dr. Öner AKGÜL

Editör Yrd./ Co-Editor

Assist. Prof. Dr. Burak GÜNEŞ

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Nur ÇETİN (KAEU/ International Relations)
Prof.Dr. Musa ÖZATA (KAEU/ Business)
Prof. Dr. Fazıl YOZGAT (KAEU / Political Science and Public Administration)
Assoc. Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA (KAEU / Economics)
Assist. Prof. Dr. Deniz ABUKAN (KAEU/ Public Finance)
Prof. Dr. Barış ÖZDAL (Uludağ University/ International Relations)
Prof. Dr. Kutay KARACA (İstanbul Aydın University/ International Relations)
Prof. Dr. Hakan Naim ARDOR (Ankara Hacı Bayram Veli University/ Economics)

Yayın Koordinasyon Kurulu/ Board of Coordinators

Res. Assist. Dr. Eyup ERSOY (Uluslararası İlişkiler Alan Editörü/International Relations Field Editor)
Res. Assist. Dr. Cem AKIN (Maliye Alan Editörü/Public Finance Field Editor)
Res. Assist. Dr. Hande AKSÖZ YILMAZ (İktisat Alan Editörü/Economics Field Editor)
Assist. Prof. Dr. Kerem YAVAŞÇA (Siyaset Bilimi Alan Editörü/ Political Science Field Editor)
Res. Assist. Dr. Yusuf AKKOCA (İşletme Alan Editörü / Business Field Editor)
Res. Assist. Albeniz T. EZME GÜRLEK (Editör Yardımcısı/Assist. Editor)
Res. Assist. Bengü ÇELENK (Editör Yardımcısı/Assist. Editor)
Res. Assist. Emrah GÜRLEK (Editör Yardımcısı/Assist. Editor)
Res. Assist. Ümit YAPICI (Editör Yardımcısı/Assist. Editor)

Teknik Hazırlık / Secretary

Assist. Prof. Dr. Burak GÜNEŞ
Res. Assist. Albeniz Tuğçe EZME GÜRLEK
Res. Assist. Emrah GÜRLEK

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Assist. Prof. Dr. Fatma KİMSESİZ

Türkçe Dil Editörü / Turkish Language Editor

Dr. Ceren KABADAYI

Tasarım & Dizgi Editörü / Typed By

Res. Assist. Albeniz Tuğçe EZME GÜRLEK

Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi yılda iki kez yayınlanan uluslararası ve hakemli bir akademik dergidir. Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Makalelerin yayım hakkı Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'ne aittir.

Politics, Economics and Administrative Sciences Journal of Ahi Evran University is an international peer reviewed academic journal published biannually. Articles published in the journal can not be used without reference. Right to publish articles belongs to Politics, Economics and Administrative Sciences Journal of Ahi Evran University.

Yönetim Yeri ve Yazışma Adresi / Contact Information

Adres /Address

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Bağbaşı Yerleşkesi

40100 Merkez/ KIRŞEHİR

Belge Geçer / Fax Number

+90 (386) 280-4079

Telefon / Phone Number

+90 (386) 280-4900

E- Posta / E-mail

iibfdergi@ahievran.edu.tr

aeuiibfd@gmail.com

ISSN: 2618-6217

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

iii

CiteFactor
Academic Scientific Journals

Directory of Academic and Scientific Journals

ASOS
indeks

ROAD

DIRECTORY
OF OPEN ACCESS
SCHOLARLY
RESOURCES

Google Scholar

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL
Prof. Dr. Fazıl YOZGAT
Prof. Dr. Kürşad ZORLU
Prof. Dr. Musa ÖZATA
Prof. Dr. Nur ÇETİN
Assoc. Prof. Dr. Banu KÜLTER DEMİRGÜNEŞ
Assoc. Prof. Dr. Battal YILMAZ
Assoc. Prof. Dr. Bengül BOLAT
Assoc. Prof. Dr. Emine ŞENER
Assoc. Prof. Dr. Erman AKILLI
Assoc. Prof. Dr. Gülbahar ÜÇLER
Assoc. Prof. Dr. H. N. Kartal DEMİRGÜNEŞ
Assoc. Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA
Assoc. Prof. Dr. Sertan AKBABA
Assoc. Prof. Dr. Ümit BULUT
Assoc. Prof. Dr. Yüksel İLTAŞ
Asst. Prof. Dr. Ahmet ÜNSAL
Asst. Prof. Dr. Ayşe ATAŞ
Asst. Prof. Dr. Burak GÜNEŞ
Asst. Prof. Dr. Deniz ABUKAN
Asst. Prof. Dr. Deniz AKGÜL
Asst. Prof. Dr. Ertuğrul GÜREŞÇİ
Asst. Prof. Dr. Fatih ÇELİK
Asst. Prof. Dr. Fatih Ferhat ÇETİNKAYA
Asst. Prof. Dr. Hale KIRMIZIOĞLU
Asst. Prof. Dr. Hatice Pınar KAYA
Asst. Prof. Dr. Hüseyin ERTUĞRUL
Asst. Prof. Dr. Kerem YAVAŞÇA
Asst. Prof. Dr. Muhammed MARUF
Asst. Prof. Dr. Murat YÜKSEL
Asst. Prof. Dr. Oktay AKTÜRK
Asst. Prof. Dr. Osman İnan ŞENSES
Asst. Prof. Dr. Selim BIÇEN
Asst. Prof. Dr. Zeynep AĞDEMİR
Asst. Prof. Dr. Zübeyir BARUTÇU (to Memory of him)
Dr. Baybars ÖĞÜN
Dr. Cem AKIN
Dr. Emrah SOFUOĞLU
Dr. Eyüp ERSOY
Dr. Fatih GÜZEL
Dr. Fethiye Burcu CEYLAN
Dr. Hande AKSÖZ YILMAZ
Dr. Mesut KAÇANOĞLU
Dr. Vildan GÜNEŞ
Dr. Yusuf AKKOCA

Uluslararası Bilim Kurulu/ International Science Board

- Prof. Dr. Abdulkadir BULUŞ, Necmettin Erbakan University
Prof. Dr. Ahmet AY, Selçuk University
Prof. Dr. Ahmet YILMAZ, Marmara University
Prof. Dr. Aslı AKAY, Social Sciences University of Ankara
Prof. Dr. Ayşe OĞUZLAR, Uludağ University
Prof. Dr. Barış ÖZDAL, Uludağ University
Prof. Dr. Birol AKGÜN, Ankara Yıldırım Beyazıt University
Prof. Dr. Doğan UYSAL, Celal Bayar University
Prof. Dr. Ekrem ERDEM, Erciyes University
Prof. Dr. Elşen BAĞIRZADE, Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
Prof. Dr. Fahri APAYDIN, Yalova University
Prof. Dr. Fahri YAVUZ, Atatürk University
Prof. Dr. Faik BİLGİLİ, Erciyes University
Prof. Dr. Fehmi KARASİOĞLU, Selçuk University
Prof. Dr. Fırat PURTAŞ, Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Gülden ÜLGEN, İstanbul University
Prof. Dr. Hayati AKTAŞ, Akdeniz University
Prof. Dr. Hikmet KAVRUK, İstanbul Gelisim University
Prof. Dr. Hüseyin EMİROĞLU, Kırıkkale University
Prof. Dr. İbrahim BAKIRTAŞ, Aksaray University
Prof. Dr. İbrahim TOKATLIOĞLU, Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. İdris DEMİR, Social Sciences University of Ankara
Prof. Dr. Kamuran REÇBER, Uludağ University
Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ, Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Kemal İNAT, Sakarya University
Prof. Dr. Kenan PEKER, Fırat University
Prof. Dr. M. Nail ALKAN, Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. M. Necat ÇOŞKUN, Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Mahir NAKİP, Çankaya University
Prof. Dr. Mehmet Emin ÇAĞIRAN, Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Mehmet GENÇTÜRK, Süleyman Demirel University
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİN, Police Academy
Prof. Dr. Muhittin ATAMAN, Social Sciences University of Ankara
Prof. Dr. Muhsin KAR, Ankara Yıldırım Beyazıt University
Prof. Dr. Murat ÇEMREK, Necmettin Erbakan University
Prof. Dr. Murat ÇETİNKAYA, Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Musa YILDIZ, Gazi University
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK, Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nilsun SARIYER, Muğla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr. Orhan KÜÇÜK, Kastamonu University
Prof. Dr. Ömer Göksel İŞYAR, Uludağ University
Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA, İstanbul Aydın University
Prof. Dr. Raif PARLAKKAYA, Necmettin Erbakan University
Prof. Dr. Ramazan ERDEM, Süleyman Demirel University
Prof. Dr. Rasim Özgür DÖNMEZ, Abdullah Gül University
Prof. Dr. Ruşen KELEŞ, Cappadocia University
Prof. Dr. Ruziye COP, Bolu Abant İzzet Baysal University
Prof. Dr. Salih BARIŞIK, Tokat Gazi Osmanpaşa University
Prof. Dr. Savaş ZAFER ŞAHİN, Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Selahattin TOGAY, Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Serdar ALTINOK, Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Şenol KANTARCI, Akdeniz University
Prof. Dr. Tarık OĞUZLU, Antalya Bilim University
Prof. Dr. Tayyar ARI, Uludağ University
Prof. Dr. Tuğba EROĞLU, Selçuk University
Prof. Dr. Zekai ÖZDEMİR, İstanbul University
Prof. Dr. Zeynep KARAÇOR, Selçuk University
Assoc. Prof. Dr. Aigerim SHILIBEKOVA, University Canada West
Assoc. Prof. Dr. Ali BALCI, Sakarya University
Assoc. Prof. Dr. Ariel Gonzales LEVAGGI, Pontificia Universidad Católica Argentina
Assoc. Prof. Dr. Arif BAĞBAŞLIOĞLU, Çanakkale Onsekiz Mart University
Assoc. Prof. Dr. Arif Behiç ÖZCAN, Selçuk University
Assoc. Prof. Dr. Bülent Sarper AĞIR, Aydın Adnan Menderes University
Assoc. Prof. Dr. Eda YAŞA ÖZELTÜRKAY, Çağ University
Assoc. Prof. Dr. Emrah KOÇAK, Erciyes University
Assoc. Prof. Dr. Erdem ÖZLÜK, Selçuk University
Assoc. Prof. Dr. Fetullah AKIN, Ankara Hacı Bayram Veli University
Assoc. Prof. Dr. Mehmet ARSLAN, Al-Farabi Kazakh National University
Assoc. Prof. Dr. Mehmet ÖZKAN, Police Academy
Assoc. Prof. Dr. Murat KIZILDAĞ, University of Central Florida
Assoc. Prof. Dr. Murat Necip ARMAN, Aydın Adnan Menderes University
Assoc. Prof. Dr. Oktay BİNGÖL, İstanbul Arel University
Assoc. Prof. Dr. Oya ERU, Bolu Abant İzzet Baysal University

Assoc. Prof. Dr. Pınar YÜRÜR, Muğla Sıtkı Koçman University
Assoc. Prof. Dr. Refik YASILIKAYA, Kırıkkale University
Assoc. Prof. Dr. Serkan ÇİÇEK, Muğla Sıtkı Koçman University
Assoc. Prof. Dr. Sezen BOZYİĞİT, Mersin University
Assoc. Prof. Dr. Sezgin KAYA, Uludağ University
Assoc. Prof. Dr. Slawomir KALINOWSKI, Institute of Rural and Agricultural Development of the Polish Academy of Sciences
Assoc. Prof. Dr. Şenay SABAH ÇELİK, Ankara University
Assoc. Prof. Dr. Toğrul İSMAYİLOV, Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Assoc. Prof. Dr. Vural ÇAĞLAYAN, Selçuk University
Assoc. Prof. Dr. Yiğit Anıl GÜZELİPEK, Karamanoğlu Mehmet Bey University
Assoc. Prof. Dr. Yusuf ÇINAR, Bitlis Eren University
Asst. Prof. Dr. Ali Burak DARICILI, Bursa Teknik University
Asst. Prof. Dr. Ali Fuat GÖKÇE, Gaziantep University
Asst. Prof. Dr. Courtney SUESS-RAEISINAFCHI, Texas A&M University
Asst. Prof. Dr. Erjada PROGONATİ, Isparta Süleyman Demirel University
Asst. Prof. Dr. Fatma AKKAN GÜNGÖR, Karadeniz Teknik University
Asst. Prof. Dr. Fatma Zeynep ÖZKURT, Nişantaşı University
Asst. Prof. Dr. Haluk KARADAĞ, Başkent University
Asst. Prof. Dr. Izabela LIPINSKA, Poznan University of Life Sciences
Asst. Prof. Dr. Kader ÖZLEM, Uludağ University
Asst. Prof. Dr. Kadri Kaan RENDA, Hacettepe University
Asst. Prof. Dr. Konstantinos TRAVLOS, Özyeğin University
Asst. Prof. Dr. Mustafa C. ÖZŞAHİN, Necmettin Erbakan University
Asst. Prof. Dr. Özgür ÖZDEMİR, University of Las Vegas, Nevada
Asst. Prof. Dr. Pelin MASTAR ÖZCAN, Manisa Celal Bayar University
Asst. Prof. Dr. Selma ŞEKERCİOĞLU, İstanbul Arel University
Asst. Prof. Dr. Serdar YILMAZ, Muğla Sıtkı Koçman University
Asst. Prof. Dr. Seyfi KILIÇ, Muğla Sıtkı Koçman University
Asst. Prof. Dr. Tarık DOĞRU, Florida State University
Asst. Prof. Dr. Tuğba BAĞBAŞLIOĞLU, Çanakkale Onsekiz Mart University
Asst. Prof. Dr. Wawrzyniec CZUBAK, Poznan University of Life Sciences
Dr. Alessia CHIRATTI, Perugia University
Dr. Dolapo FAKUADE, University of Canterbury
Dr. Federico DONELLI, University of Genova
Dr. Machiko SATO, Shizuoka University
Dr. Mark C. DONFRIED, Institute of Cultural Diplomacy
Dr. Mehmet ÜLKER, Yunus Emre Institute

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

EDİTÖRDEN

MAKALELER / ARTICLES:

Ahmet GÖKBEL, Togzhan TURGANBAYEVA | 1 | 28

**KAZAKİSTAN'DA PETROL, DOĞALGAZ VE DIŞ POLİTİKA:
RUSYA, ÇİN, ABD VE AB DENGESİ**

OIL, NATURAL GAS AND FOREIGN POLICY IN KAZAKHSTAN: RUSSIA, CHINA, USA AND EU BALANCE

Ayşegül SAYLAN | 29 | 48

SOYKIRIMA GİDEN BİR İÇ SAVAŞ: RUANDA

A CIVIL WAR LEADING TO GENOCIDE: RWANDA

Filip NOVAKOVIĆ | 49 | 60

THE SUBSTANTIVE AND PROCEDURAL CRIMINAL LAW IN THE MEDIEVAL BOSNIAN STATE

ORTA ÇAĞ BOSNA CEZA HUKUKUNDA USUL VE ESAS

Güngör ÖZCAN, Hazal BUCAK | 61 | 82

**SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE ÜCRETLERİN VERGİLENDİRİLMESİ: VERGİ ADALETİ AÇISINDAN BİR
DEĞERLENDİRME**

TAXATION OF WAGES IN SELECTED COUNTRIES: AN EVALUATION IN TERMS OF TAX JUSTICE

Oğuzhan BOZBAYIR, Emine ŞENER | 83 | 99

KAPİTALİST SİSTEMDE AHİLİK ARAYIŞI: BİR YANILGI

THE SEARCH FOR AKHISM IN THE CAPITALIST SYSTEM: A MISCONCEPTION

KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW:

Burçin BERİKOL METE | 100 | 105

YEŞİL PARADOKS: KÜRESEL ISINMAYA ARZ YANLI YAKLAŞIM

GREEN PARADOX: A SUPPLY APPROACH TO GLOBAL WARMING

Ali Davut ALKAN | 106 | 113

KÜLTÜRLER ARASI FARKLILAŞMA VE YÖNETİM

DIFFERENTIATION AND MANAGEMENT BETWEEN CULTURALS

EDİTÖRDEN

Sayın Ahi Evran Üniversitesi İİBF Dergisi okuyucuları,

Dergimizin beşinci cildinin ilk sayısını Haziran 2021 itibariyle siz değerli okuyucularımıza sunarız. İktisadi ve İdari Bilimler üzerine çalışmalar yürüten araştırmacılarımızın dergimize olan ilgi ve talebine bilimsel standartlara uygun olacak biçimde niteliklerimizi geliştirerek karşılık verme gayreti içerisindeyiz. Bu gayretin bir sonucu olarak, dergimiz bu sayısında iki yeni veri tabanında daha yer almanın haklı gururunu yaşamaktadır: Europub ve IZOR. Bu güzel haberi sizlerle de paylaşmak isteriz. Ayrıca bu sayımız sonrasında TR Dizin başvurumuzu yapacağımızı bildirmekten mutluluk duyuyoruz. Bu sayımız için gönderilen çalışmalar arasından, editör kurulu kontrolü ve hakem raporları sürecini tamamlayan beş makale ve iki kitap kritiği çalışmasının yayınlanmasına karar verilmiştir.

Ahmet Gökbel ve Togzhan Turganbayeva tarafından kaleme alınan “Kazakistan’da Petrol, Doğalgaz ve Dış Politika: Rusya, Çin, ABD ve AB Dengesi” başlıklı makalede; Kazakistan dış politikasında enerji hammaddelerinin önemi ve bu bağlamda Kazakistan ile Rusya, Çin, ABD ve AB ilişkileri ele alınmıştır.

Ayşegül Saylan tarafından hazırlanan “Soykırıma Giden Bir İç Savaş: Ruanda” adlı çalışma, Ruanda’da soykırıma varan olayları ortaya koymakta ve Arusha Antlaşmasını detaylandırmakta; ardından da basında Ruanda Soykırımı üzerine bir inceleme gerçekleştirmektedir.

Filip Novakovic’in kaleme aldığı “Orta Çağ Bosna Ceza Hukukunda Usul ve Esas” başlıklı çalışmada, yazar özlü kaynaklara dayanarak ceza hukukunun gelişimini göstermekte ve Bosna Orta Çağ Devletinin sınırları içinde usul hukukunu ve yargılama şeklini açıklamaktadır.

Güngör Özcan ve Hazal Bucak tarafından hazırlanan “Seçilmiş Ülkelerde Ücretlerin Vergilendirilmesi: Vergi Adaleti Açısından Bir Değerlendirme” başlıklı çalışmada ödeme gücüne ulaşmak adına kullanılan uygulamaların, seçilen ülkelerde ne ölçüde ve nasıl kullanıldığı incelenmektedir.

Oğuzhan Bozbayır ve Emine Şener tarafından kaleme alınmış olan “Kapitalist Sistemde Ahilik Arayışı: Bir Yanılgı” başlıklı makalede, Ahilik ile karı maksimize etmeyi amaçlayan kapitalis sistem arasında kurulmaya çalışılan zorunlu ilişki ele alınmış ve alan yazını üzerinden eleştirel perspektifte bir değerlendirme ortaya konmuştur.

Dergimizin bu sayısında iki kitap kritiğine yer veriyoruz. Burçin Berikol Mete tarafından kaleme alınan kitap kritiği bölümünde, 2016 yılında Koç Üniversitesi Yayınları tarafından basılmış olan Hans-Werner Sinn’in “Yeşil Paradoks: Küresel Isınmaya Arz Yanlı Yaklaşım” kitabı incelenmiştir. Ayrıca bu sayımızda Ali Davut Alkan, Ali Selami Sargut tarafından yazılan “Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetim” kitabını incelemiştir.

İlk baskısını 1994 yılında gerçekleştiren eldeki kitap, 2015 yılında İmge Kitabevi tarafından 4'üncü baskısı yapılarak okuyucuya sunulmuştur.

Dergimize gönderilen makale ve kitap kritiği çalışmalarının bilimsel açıdan uzman bakışıyla değerlendirilmesi noktasında emek veren hakemlerimize ve derginin yayına hazırlanmasına çalışan editör kurulu üyelerimize, titizlikle hakemlerle irtibatta olan alan editörlerimize, ve mizanpajımızı hazırlayan teknik ekibimize şükranlarımı sunuyorum.

Editör

Doç. Dr. Öner AKGÜL

KAZAKİSTAN'DA PETROL, DOĞALGAZ VE DIŞ POLİTİKA: RUSYA, ÇİN, ABD VE AB DENGESİ *

OIL, NATURAL GAS AND FOREIGN POLICY IN KAZAKHSTAN: RUSSIA, CHINA, USA AND EU BALANCE

Ahmet GÖKBEL** , Togzhan TURGANBAYEVA***

Araştırma Makalesi/Research Article

** Prof. Dr., Öğretim Üyesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü,
İİBF, Kırşehir Ahi Evran
Üniversitesi
agokbel@gmail.com

ORCID ID:
0000-0001-8259-8808

*** Uluslararası İlişkiler Y.Lisans
Öğrencisi, Kırşehir Ahi Evran
Üniversitesi
tturganbayeva@gmail.com

ORCID ID:
0000-0003-0242-2007

Başvuru Tarihi/ Received:
22.02.2021

Kabul Tarihi/Accepted:
03.06.2021

* Bu makale, bazı eklemeler yapılarak
"Kazakistan'da Petrol ve Doğal Gaz
Rezervleri ve Bunların Kazakistan Dış
Politikasına Etkisi" adlı Yüksek Lisans
tezinden oluşturulmuştur.

Özet

Dünya coğrafyası içerisinde geniş bir alana sahip ve enerji kaynakları açısından zengin olan Kazakistan Cumhuriyeti, Orta Asya'da bağımsızlığına kavuşan diğer ülkeler arasında önemli bir konumdadır. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra büyük güçlerin ilgi noktası haline gelen Kazakistan'da, demografik yapının ve askeri gücün zayıflığı, ülkenin güvenliğini tehdit eden önemli unsurlar olmuştur. Elverişsiz şartlara rağmen bağımsızlığına yeni kavuşan Kazakistan'ın serbest piyasa ekonomisine geçmesi ve büyük güçlerin enerji kaynaklarına olan ilgisini kullanarak kendi askeri, siyasi ve iktisadi imkânlarını kullanması, üstelik demografik yapı konusunda bazı adımlar atması, ülkenin kalkınması doğrultusunda hayati önem taşımaktadır.

Bu çalışmamızda, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığına kavuşan Kazakistan dış politikasının oluşturulmasında, petrol ve doğal gazın önemi üzerinde durulmakta ve enerji kaynaklarının çok yönlü ülke politikasında nasıl kullanıldığı incelenmektedir. Çalışmamızın temel amacı, Kazakistan'da petrol ve doğal gaz üretimi ve gelişimi için büyük güçler ve şirketler tarafından yapılan projelerin ve işlevlerin tespit edilerek bunların Kazakistan enerji politikasına yönelik etkisinin analiz edilmesidir. Ortaya çıkan veriler ışığında ülkenin çok yönlü politikasında ve ekonomi kalkınmasında petrol ve doğal gazın, itici güç olup olmadığı tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğal Gaz, Enerji Politikası, Kazakistan, Petrol, Sovyetler Birliği.

Abstract

In the analysis from the point of view of energy security, today's Central Asia is considered to be one of the richest regions in oil and gas resources. Kazakhstan is the leading country in Central Asia with the largest landmass and wealth of energy resources. Therefore, following the dissolution of the Soviet Union, the country immediately caught the interests of major powers. On the other hand, Kazakhstan's very low demographic structure and weak military power can be considered a threat to national security. For this reason, the transition of Kazakhstan to the free market and the use of its own military, political and economic opportunities by using the great powers' interest in energy resources are of strategic importance in the development of the country.

This paper focusses on the importance of oil and natural gas in the formation of the foreign policy of Kazakhstan. It is also explained how energy resources are used as a tool in the country's policy. The main aim of the paper is to present the projects invested by great powers for a good production and development of oil and natural gas, and to analyze their impact on Kazakhstan's energy policy. In the light of the data, it is discussed whether oil and natural gas are the driving force in the country's multi-directional policy and economy.

Key Words: Energy Policy, Kazakhstan, Natural Gas, Oil, the Soviet Union.

ISSN 2618-6217

To cite this article/ Atıf İçin: Gökbel, A., Turganbayeva, T. (2021). Kazakistan'da Petrol, Doğalgaz ve Dış Politika: Rusya, Çin, ABD ve AB Dengesi. Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(1), 1-28.

Giriş

1990 yılı itibariyle Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bağımsızlığına kavuşan Orta Asya ülkeleri, sahip oldukları doğal kaynak rezervleriyle dünyanın önemli güç ve şirketlerinin dikkatini bu bölgeye çeker. Özellikle 11 Eylül 2001 olayından sonra ABD'nin bölgede varlığını arttırması, Rusya'nın ekonomik gücünü toparlayarak yeniden bölgedeki nüfuzunu arttırma çabası içine girmesi ve Çin'in büyüyen ekonomisi ile artan enerji ihtiyacı nedeniyle bu bölgeye ilgi duyması Orta Asya'da bir güç mücadelesini de beraberinde getirir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan Kazakistan, sahip olduğu enerji kaynaklarını tek başına işleyecek ve dış dünyaya ihraç edecek durumda değildir. Ülkede petrol endüstrisinin gelişimi, petrol arama, üretim, işleme ve nakliye için gerekli olan yatırımların eksikliği nedeniyle yavaş ilerler. Ayrıca modern teknolojinin, teknik bilginin ve bütün bunları yönetme deneyiminin eksikliği de Kazakistan için bir dezavantaj oluşturur. Hem küresel hem de bölgesel güçlerin desteği için tek bir ülkeye bağımlı kalınması, Kazakistan'ın ulusal güvenliliği için olumsuz bir durum demektir. Dolayısıyla sahip olunan hidrokarbon kaynaklarının çıkarılması ve enerji güvenliliğinin sağlanması bakımından çok yönlü bir politika izlenmesi, Kazakistan'ın ulusal çıkarları açısından zorunluluktur. Aksi takdirde başarılı olması mümkün değildir.

İşte bu çerçevede yazımızda, Kazakistan'ın Rusya, Çin, ABD ve AB ile enerji güvenliği bağlamında kurduğu ilişkilerin ülkenin yürüttüğü çok yönlü dış politikasını ne şekilde etkilediğini ve bu politikanın ülkenin gelişimine etkisini ortaya koymaya çalışacağız. Araştırmamızda hedeflediğimiz noktaları tespit edip ortaya koymak için Kazakistan'ın petrol ve doğal gaz rezervleri, Rusya ile ilişkiler, Çin ile ilişkiler, ABD ile ilişkiler ve AB ile ilişkilerini tek tek ele alarak bir sonuca varmaya çalışacağız.

1. Kazakistan'da Hidrokarbon Kaynakları ve Buna Bağlı Endüstriler

1.1. Kazakistan'da Petrol ve Petrolü İşleme Kapasitesi

Kazak topraklarında petrol ve onun doğal türevlerinin varlığı eskiden beri bilinen bir durumdur.

Çeşitli zorluklara rağmen 1900'lü yılların başlarından itibaren Kazak topraklarında düzenli olarak petrol çıkarılmaya başlanır (Çardıbayev, 2012, s.384).

Bolşevik Devrimi Kazak topraklarında oluşan petrol sanayi için de bir dönüm noktası olur. Sovyetler Birliği'nin nezdinde Kazak topraklarının önemi ilerleyen sürede daha da artar (McKay, 1984, s. 604-623). 1920'lerin sonunda Kazakistan'ın batısında yeni petrol alanları keşfedilir. Kazak petrol sanayi Sovyet askeri gücünün artması açısından son derece önemli hale gelir.

1940'lı yılların ortalarında Kazakistan'da Atırav bölgesindeki petrol alanlarında hidrokarbon üretilmeye başlanır. Sovyetler Birliği Merkezi Hükümeti'nin Batı Sibirya'daki petrol rezervleri üzerine yoğunlaşması nedeniyle Kazak SSC'de kara ve denizde keşfedilmiş olan petrol sahaları arzu edildiği kadar işletilemez.

1970'li yıllardan Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadarki dönemde Kazakistan bölgesinde sanayi alanında yeni atılımlar, petrol ve doğal gaz sektöründe ise altyapıya yönelik önemli çalışmalar başlar. Yeni boru hatları ve petrol işleme tesisleri devreye sokulur. Bu bölgeden yapılan ihracat Sovyetler Birliği bünyesinde beşinci sıraya yükselir (Nurpeisov, 1993, s.109). 1970-1980'li yıllar arasında Kazakistan coğrafyasının batısında yer alan sahaların keşfedilmesi, ülke geleceği için önem arz eder.

1.1.1. Petrol Alanları

Günümüzde Kazakistan, dünya petrol rezervlerinin % 3'üne sahip olup bu konuda önde gelen 15 ülke içerisinde yer alır. Kazakistan'ın önde gelen 15 büyük petrol alanı ülke petrol rezervlerinin % 90'ını oluşturur. Bu büyük petrol yatakları ağırlıklı olarak Kazakistan'ın batısında, Aktobe, Atırav ve Mangıstau bölgelerinde yer alır. Atırav'da bulunan 88 açık yataktan 39'u işletilmekte ve ülke petrol rezervlerinin %40'ını oluşturmaktadır. Mangıstau bölgesi ülkenin petrol rezervlerinin % 35.3, Aktöbe bölgesi ise % 11'ne sahiptir (Karenov, 2015, s.56-100).

Ülkenin yıllık toplam ihracatının %80'ini oluşturan hidrokarbon kaynaklarını Tengiz, Kaşagan, Karaçaganak, Uzen, Jetibay, Janajol, Kenkiyak, Karajanbas, Kumkol, Kuzey Buzacı, Alibekmola, Kuzey ve Doğu Prorva, Kenbay ve Korolevskoye sahaları sağlar. Bunlardan en büyük üç enerji yatağı ve ülkenin enerji rezervinin yaklaşık % 50'sine yakınına karşılaman Tengiz, Karaçaganak ve Kaşagan sahalarıdır. Şimdi kısa kısa önemli sahalardan bilgi vermeye çalışalım (Aldıbekova, 2018, s.126).

Tengiz Sahası: Kazakistan'ın petrol merkezi olarak bilinen Atırav bölgesinin kuzey-doğu yönünde 160 km uzaklıkta yer alan Tengiz sahası 1979'da keşfedilir. Tengiz sahasının rezervi yaklaşık 1.13 milyar ton olup hidrokarbon kapasitesi bakımından dünyada altıncı sırada yer alır (Cohen, 2008, s.147).

Kaşagan Sahası: Kaşagan yatağı, tahminen 38 milyar varil rezerviyle, Hazar Denizi'nin kuzeydoğusunda yer almakta ve ülke için en büyük petrol sahası olarak bilinmektedir. Uzmanlar, sahanın günlük üretiminin ileride 70 bin varile ulaşacağını tahmin etmektedirler (<https://eurasianet.org/kazakhstan-oil-consortium-wrangles-with-government-officials-over-kashagan-oil-field>, 2007).

Karaçaganak Sahası: Kazakistan'ın batısında Ural bölgesinden 150 km uzaklıkta yer alıp ülkenin önemli enerji kaynak alanlarından biridir. 1979 yılında keşfedilir. Söz konusu yatak, sahip olduğu rezervler bakımından zengindir. Rusya'nın Orenburg petrol rafinerisine yakın 280 km²'lik bir

alandanda bulunan Karaçaganak'ın, 1.2 milyar ton petrol ve 1.35 milyar metreküp doğal gaz rezervine sahip olduğu tahmin edilmektedir.

Özen Sahası: Kazakistan enerji endüstrisinde önemli bir yere sahiptir. 1961 yılında güney Mangistav bölgesinde, Karakiyank'ta keşfedilir. Özen sahasındaki petrol rezervlerinin 1.1 milyar ton olduğu tahmin edilmektedir.

Janajol Sahası: Kazakistan'ın batısında yer alır. Aktöbe bölgesine bağılı Mugaljar ilçesi sınırları içerisinde. 1978 yılında keşfedilir Günümüzde CNPC ve Aktobemunaygaz şirketlerinin sahada ürettiğı günlük petrol miktarı 281 ton, doğal gaz ise 219 metreküp'tür (PetroChina, 2018, s.148).

Jetibay Sahası: Batı Kazakistan'daki sahalardan biri de, Mangistau bölgesindeki Jetibay yatağıdır. 1959 yılında başlayan sondaj çalışmaları neticesinde bu bölgede 5 Temmuz 1961 yılında ilk üretim başlar. (Munayshy Public Foundation, 2005, s.254).

Kuzey Buzaçi Sahası: Mangistau bölgesindeki Buzaçi yarımadasında bulunan bu saha 1975 yılında keşfedilir. Saha, Buzachi Operating Ltd. tarafından yönetilir. Bu grubun hissedarları Rus şirketi Lukoil (%50) ve Çin'li şirket Sinopec'tir. Söz konusu saha, Kazakistan dış politikası açısından Rusya ve Çin ile kurulan ilişkilerde önem arz eder (Munayshy Public Foundation, 2005, s.254).

Karacanbas Sahası: Kazakistan'ın Mangistau bölgesinde yer alıp Buzachi yarımadası'ndadır. 1974 yılında keşfedilir. 1980'li yılların sonlarında petrol çıkarılmaya başlanır. Günümüzde buradan yaklaşık 2 milyon ton üretim yapılmaktadır ("Karajanbas" <http://www.nftn.ru/oilfields/asia/kazakhstan/karazhanbas/15-1-0-777>).

Kalamkas Sahası: Mangistau bölgesinin Buzaçi yarımadasında yer alır. 1979 yılından itibaren yılda bir milyon ton olmak üzere petrol üretilmeye başlanır. Bağımsızlık sonrası, alanın teknik durumu yenilenip geliştirilir. 2018 yılı itibariyle Kazakistan genelinde üretilen petrol miktarının 4 milyon ton kadarının Kalamkas sahasından çıkarıldığını kaydedilir (Davutbay, 2019).

Kumkök Sahası: 1984 yılının Şubat ayında burada petrolün varlığı keşfedilir ve 1986 yılında üretime başlanır. Uzmanlara göre, söz konusu alanda 130 milyon ton petrol ve 15 milyar metreküp doğal gaz kaldığı tahmin edilmektedir ("Qumköldün qor aleti 160 milyon ton munay jane 19 milyar metreküp bagalandı" https://www.inform.kz/kz/kumkoldin-kor-aleueti-160-mln-tonna-munay-zhane-19-mlrd-tekshe-metr-gaz-koleminde-bagalandy_a2404320, 2011).

1.1.2. Petrol Rafinerileri ve Arıtımı

Kazakistan'da petrol üretimi önemli ölçüde ilerlemesine rağmen, petrol arıtma sektörü aynı paralelde gelişmez. Bu ülke ekonomisi açısından

ciddi bir problemdir (Egorov ve Çigarkina, 2003, s.219-241). 1990'lı yıllardan itibaren bu sorunu çözüme amacıyla rafinerileri modernleştirmek ve geliştirmek için projeler yapılır. Kazakistan'da üretilen petrol çoğunlukla üç büyük rafineride işlenir. Bunlar JSC Aтираu, JSC Pavlodar Petrokimya Tesisi ve Çimkent Nefteorg Sintez'dir (Ongarova, 2015, s.72). Bunların dışında ülkede 20'nin üzerinde küçük rafineri bulunur.

JSC Aтираu Rafinerisi: Kazakistan'da ilk açılan rafineridir. II. Dünya Savaşı sürecinde zor koşullarda inşa edilmiştir. Günümüzde "KazMunayGas" ulusal şirket tarafından yönetilmekte ve yılda yaklaşık 5 milyon ton petrol işleme kapasitesine sahiptir. 2010 yılında KazMunayGas, kaliteli petrol ürünlerindeki kaliteyi yükseltmek için Çin'li Sinopec şirketiyle birleşerek rafineriyi yeni tesislerle güçlendirir (QazMunayGaz, 2010, s.14-15).

Pavlodar Petrokimya Rafinerisi: 1978 yılında devreye alınır. Özellikle Sibiry'a da üretilen petrol için kullanılır ("PNHZ: istoriya i sovremennost", https://www.pnhz.kz/refinery/refinery_history/). 2009 yılında rafineride teknik açıdan yenilemeler yapılır. Bu tesisin modernleştirilmesi çalışmalarında İngiltere, Rusya, İtalya, Çin, Danimarka gibi ülkelerden yardım alınır. Günümüzde yılda 5 milyon ton petrolün arıtımını gerçekleştirmektedir (QazMunayGaz, 2010, s.16).

Çimkent Petrol Rafinerisi: Ülkenin üçüncü önemli tesisatı durumunda olan Çimkent Petrol Rafineri'si 1985 yılında inşa edilir. Ülkede üretilen ham petrolün %30 kadarı bu rafineride arıtılır. Burada yılda yaklaşık 6 milyon ton petrol arıtılmaktadır. 2005 yılında tesis, Çin şirketi CNPC'ye satılır. 2007 yılında ise tesisin %52.5 hissesi KazMunayGas'a geçer (<https://energybase.ru/processing-plant/shymkent-refinery>).

Netice itibariyle Kazakistan'da yer alan petrol rafinerileri konusunda bu şekilde bilgi verdikten sonra şimdi de Kazakistan topraklarında çıkarılan ve rafine edilen ürünler konusunda bazı değerlendirmeler yapalım.

Sovyetler Birliği döneminde Kazak topraklarında kurulan petrol rafinerileri, genelde petrol yataklarından uzak yerlere yerleştirilmiştir. Bu nedenledir ki Kazakistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra ham petrolü bu rafinerilere taşıma konusunda ciddi sıkıntılar yaşar. Bir taraftan Kazak petrol yataklarında üretilen ham petrol yurt dışına ihraç edilirken diğer taraftan bu rafinerilere daha yakın olan Rusya'daki ham petrol işlenmek durumunda kalınır. Bu nedenle Kazakistan'da tüketilmekte olan benzinin üçte biri Rusya'dan ithal edilmek zorunda kalınır. Ülkeye has petrolün sadece 20-25 milyon tonu iç piyasada tüketilir (Aldıbekova, 2018, s.129).

Petrol arıtımında karşımıza çıkan diğer bir sorun, petrol ve doğal gaz üretim sanayisinin ağırlıklı olarak yabancı şirketlerin yönetiminde bulunmasıdır. Ülke topraklarından çıkarılan ham petrolün bir kısmı, daha rafine edilmeden yabancı şirketlere ucuz fiyatlara satılmakta, daha sonra

bu petrol, söz konusu şirketler tarafından rafine edilerek yüksek fiyatlarla dış dünyaya ihraç edilmektedir. Bu durum Kazakistan'dan ziyade yabancı şirketler için avantajlı bir pozisyon oluşturmaktadır. Bu sorunun çözümü ülkede çıkan ham petrolün doğrudan yabancı şirketlere satılmaması ve bunun ülkede yer alan rafinerilerde işlenerek elde edilen ürünlerin dış dünyaya ihraç edilmesiyle mümkün olur. Fakat bu konuda hala arzu edilen seviyeye ulaşılamamıştır (Ongarova, 2015, s.131). Ülkede yılda 78 milyon ton civarında üretilen ham petrolün % 80'lik kısmı direkt yurtdışına satılmakta, kalan % 20'lik kısmı söz konusu rafinerilerde arıtılıp benzin, dizel ve gazyağı olarak iç piyasanın ihtiyaçları karşılanmaktadır (Aldıbekova, 2018, s.239).

1.1.3. Petrol Boru Hatları

Enerji güvenliğinin en önemli yönü enerji kaynaklarının ucuz ve güvenli şekilde pazarlara ulaştırılmasıdır. Günümüzde güvenli olarak petrolün taşınması, gemiler ve boru hatlarıyla gerçekleştirilmektedir (Mehdi, 2010, s.10).

Bağımsızlık sonrası Kazakistan topraklarına bakıldığı zaman coğrafyanın büyük su kaynaklarından uzak olması ve erişim noktaları ile arasında büyük transit mesafeler bulunması, petrol ve doğal gazı dış dünyaya ihraç etme problemleriyle karşı karşıya kalındığı görülür. Bu da en yakın erişim noktalarına petrol ve doğal gaz ürünlerini ulaştırmak için yeni boru hatlarının inşa edilmesi gerekliliğini ortaya koyar. Sovyetler Birliği döneminde inşa edilen tüm boru hatları Rusya üzerinden geçirilmiştir. Dolayısıyla ülkede üretilen mevcut hidrokarbon ürünler önce Rusya'ya sonra dış pazara ihraç edilmiştir. Fakat SSCB'nin çöküşünün ardından Kazakistan'daki petrol ve doğal gazın iç tüketimi düşer ve hemen enerji taşımacılığı sorunu ile karşı karşıya kalınır. Zamanla eski boru hatlarının kapasitesi Hazar havzasında üretilen petrol ve doğal gazın taşınması konusunda yetersiz kalır. Bu nedenle Kazakistan'ın coğrafi konumundan dolayı daha fazla petrol ve doğal gaz taşınması için sağlam ve güvenli yeni hatlara ihtiyaç duyulur. Ancak boru hatlarının inşası uzun vadeli ve masraflı bir iştir. Bu nedenle Kazakistan, bağımsızlığını aldıktan sonra yabancı yatırımcı şirketlerle büyük ölçekli sözleşmeler yaparak petrol, doğal gaz boru ve demiryolu hatlarının yanı sıra, bazı denizyolu projelerini de gerçekleştirme çabası içine girer.

1997 yılında Kazakistan Hükümet'in kararı ile kurulmuş olan "KazTransOil" şirketi, ülkedeki enerji taşımacılığını sağlayan ulusal petrol boru hattının öncüsüdür. Günümüzde Kazakistan'ın enerji ihracat rotası Tengiz – Novorossiysk Hazar Denizi Boru Hattı (CPC), Atırâu-Samara ve Kazakistan – Çin Petrol boru hatları üzerinden gerçekleştirilmektedir.

Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC): 13 Ekim 2001 tarihinde ilk Kazak ham petrolünün Tengiz – Novorossiysk boru hattı ile Rusya'ya gönderilmesi, Kazakistan'ın uluslararası enerji alanına adım atması olarak görülür. Günümüzde Kazakistan söz konusu petrol boru hattı ile Tengiz ve Karaçağanak sahalarında üretilen doğal gazın %100'ünü,

petrolün ise %90'ını Rusya'ya ihraç etmektedir. 1580 km'lik boru hattı, Kazakistan ve Rusya topraklarından geçerek, Tengiz, Karaçaganak sahalarını Karadeniz portu sayılan Novorossiysk terminaline bağlanır. 2.6 milyon dolarlık CPC projesi, ABD'nin hem Rusya hem Kazakistan'daki en büyük yatırımdır. Bu proje, üç devlet ve yedi ülkeden gelen on şirketin katılımıyla çalıştırılmaktadır.

2003 yılında boru hattının yıllık kapasitesi yaklaşık 28.2 milyon ton iken 2018 yılına doğru projenin genişlemesi sebebiyle petrolün yıllık kapasitesi 67 milyon tona ulaşmış olup, bunun 55 milyon tonu Kazakistan petrolü, 11 milyon tonu ise Rusya petrolüdür (Arnabekova, 2019).

Atırau – Samara Boru Hattı: Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu içerisinde yer alan Atırau – Samara boru hattı, Rusya üzerinden geçen diğer bir projedir. Bağımsızlık sonrası 1999 – 2001 yılları arasında mevcut ham petrol ihracını artırmak amacıyla, bu boru hattını genişletme çalışmaları başlar. Bu bağlamda 2002 yılında Kazakistan ve Rusya arasında 15 yıllık anlaşma imzalanır. Ancak anlaşmaya rağmen, süre içerisinde Rusya, Kazakistan ham petrol ihracına kota sınırlaması getirir (<https://www.kpo.kz/ru/o-kompanii/osnovnye-vekhi-v-istorii-karachaganaka.html>).

Kazakistan'ın enerji taşımacılığı konusunda Rusya'ya bağlı kalması ve Kazak petrolünün %80 itibarıyla bu boru hattı sayesinde Rusya üzerinden geçmesi başka bir problemdir (Henriksen, 2013, s.33).

Bakü – Tiflis – Ceyhan Boru Hattı Alternatifi: Kazakistan petrolünü dış pazara ulaştırma konusunda ülkenin karşısına çıkan diğer alternatiflerden biri de Hazar – Akdeniz Ham Petrol Boru Hattı ya da diğer adıyla Bakü – Tiflis – Ceyhan (BTC) projesidir. Bu proje ile Batı Kazakistan'dan başlayıp Azerbaycan'dan geçerek Kazak ve Azerbaycan ham petrolünü Türkiye'ye daha sonra da Avrupa ülkelerine gönderilmesi hedeflenir (Zhylykshbayeva, 2001, s.74).

2000 yılının Mayıs ayında ABD'nin de desteğiyle Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'nin ortak anlayışı ile bir Protokol imzalanır ve nihayet boru hattı inşası 2002 yılında başlar. 28 Mayıs 2006 tarihinde 10 milyon varil petrol ilk olarak Bakü'den Ceyhan'a gönderilir. Aynı yılın Haziran ayında Kazakistan, BTC projesine katılacağını ilan eder. Bu bağlamda Kazakistan 2007 yılının Ocak ayında anlaşmayı imzalayarak Kazakistan Hazar Taşıma Sistemi'ni kurmaya karar verir. BTC, Kazakistan için petrol ihraç yollarını çeşitlendirme bağlamında son derece önemlidir.

Kazakistan-Çin Rotası: 1990'lı yılların sonuna doğru Kazakistan hükümetiyle Çin arasında ilişkilerin geliştirilmesi ve nihai hedefte stratejik ortaklığa çıkarılması konusunda görüşmeler yapılır. Nihayet 24 Eylül 1997 tarihinde Kazakistan hükümeti ve Çin petrol şirketi CNPC, yeni bir petrol boru hattı inşası konusunda bir sözleşme imzalar (http://www.cnpc.com.cn/en/Kazakhstan/country_index.shtml).

Bu proje, Batı Kazakistan'dan başlayarak Güney Çin'e kadar 2830 km uzunluğunda Kazakistan'ın üçüncü petrol ihracat rotası olacaktır.

2006 yılından itibaren Kumkol sahasından Çin'e 1.8 milyon ton civarında petrol gönderilir. Her iki ülkenin de hedefi ihraç edilecek petrolün yıllık kapasitesini 50 milyon tona kadar çıkarmaktır (Mehdi, 2010, s.10). Bu hat ve alternatif hatlar sayesinde gelecekte Kazakistan, enerji taşımacılığı konusunda Rusya'ya olan bağlılığını azaltacaktır.

1.2. Kazakistan'da Doğal Gaz

1.2.1. Kazak Topraklarında İlk Doğal Gaz Keşifleri ve Rezervi

Kazakistan, günümüzde petrolün yanı sıra doğal gaz bakımından da önemli rezervlere sahiptir. Sovyetler Birliği döneminde ilk kez 1940'lı yıllarda Kazak topraklarında doğal gaz tespit edilip üretilmeye başlanır. 1950'li yılların sonlarından itibaren Orta Asya ülkelerinde doğal gaz alanlarını işletme ve bunları birbirine bağlayan boru hatlarının inşaa programları başlar (Efmova ve diğerleri, 2016, s.59-64). Bu program kapsamında 1958 yılında Kazak SSC'nin başkenti Almatı şehrinde ilk doğal gaz istasyonu açılır. Başkiriya'dan getirilen doğal gaz sayesinde, şehirdeki tüm ev ve iş yerlerinin yakıt ve ısınma ihtiyacı karşılanır.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin ortak doğal gaz sisteminin dağılması, eski Sovyet cumhuriyetlerini oluşturan ve bağımsızlıklarını kazanan ülkeler için önemli finansal sorunlar meydana getirir. Ayrıca bağımsızlığına kavuşan yeni ülkeler doğal gaz üretimindeki tecrübesizlikleri nedeniyle önemli problemler yaşarlar.

2000'li yıllara kadar Sovyet döneminden kalan doğal gaz boru hatları adeta çürümüş hale gelip ömrünü tamamlar. Bu sorunu ortadan kaldırmak amacıyla Cumhurbaşkanı Nazarbayev, 1999 yılında yürürlüğe koyduğu bir kanunla, ülkede yer altı kaynaklarını çıkaran firmaların programlarına doğal gaz çıkarma işini de koymalarını zorunlu hale getirir ve tüm doğal gaz sisteminin tek bir merkezden yürütülmesi gerektiğini ifade eder. Bu bağlamda Hükümetin çıkardığı bir kararname ile 2000 yılının Şubat ayında "KazTransGas" şirketi kurulur. Bu şirketin kurulması Kazakistan doğal gaz sektörü için önemli bir adım ve atılım olur (Abdurasulov, 2010, s.24-35).

KazTransGas şirketinin kurulmasıyla Kazak doğal gaz sektörü pozitif yönde gelişmeye başlar. Öncelikle, Kazakistan'ın yurt dışından doğal gaz ithali büyük ölçüde azalır. Günümüzde Kazakistan toprağında üç uluslararası boru hattı projesi mevcuttur. Bunlar Orta Asya - Merkez (CAC), Buhara - Ural ve Orta Asya - Çin projeleridir (<http://expertonline.kz/a15198/>).

Kazakistan'ın doğal gaz üretiminde, 2000 yılından itibaren önemli ölçüde artış görülür. Bağımsızlığın ilk yıllarıyla karşılaştırıldığında üretimde %20'ye yakın artış sağlanır. Günümüzde ülkenin gaz rezervleri 1.8 trilyon metre küp olarak tahmin edilmekte ve bu rezervin yaklaşık %25'i Karaçaganak sahasında bulunmaktadır. Bunun dışında Kazakistan'ın

güneyinde yer alan Jambıl (Amangeldi sahası), batısındaki Atırau, Aktöbe ve Mangistau bölgeleriyle Güney Kazakistan ve Kızılorda bölgelerinde çeşitli doğal gaz sahaları bulunur (Özdemir, 2007, s.22).

2019 yılına gelindiğinde Kazakistan doğal gaz sektörünün önemli bir aşamaya geldiği görülür. Bu senenin Ocak-Ekim aylarında 46.3 milyar metreküp doğal gaz üretilir. Son beş yılda gaz üretimi yılda %5.6'a artmıştır. Bugün doğal gaz sektörü petrol sektöründen daha hızlı gelişmektedir. Eğer durum bu şekilde iyi giderse bu oranın gelecek on yılda %3.6'a kadar daha artması beklenmektedir. "KAZENERGY" kurumunun raporuna göre 2040 yılına doğru ülkede doğal gaz üretiminin yılda 84.4 milyar metreküp civarında olması beklenmektedir (Acxat, 2019).

1.2.2. Doğal Gaz Boru Hatları

Sovyetler Birliği döneminden beri Kazakistan toprakları, Orta Asya doğal gazının taşımacılığında transit bir konuma sahiptir. Özellikle Özbek ve Türkmen doğal gazının Rusya ve Çin'e gönderilmesinde önemli rol oynar. Kazakistan'ın kuzey ve batı bölgelerinde doğal gaz rezervi daha yoğun iken ülkenin sanayileşmiş ve nüfus bakımından yoğun olan güney bölgesinin doğal gaz ihtiyacının bir kısmı, Özbekistan'dan karşılanır.

2001 yılının Kasım ayında Kazakistan, Rusya ile işbirliği yaparak bir anlaşma imzalar. Anlaşmaya göre Rus şirketi "Gazprom", Karaçaganak sahasında faaliyet gösterip burada üretilen doğal gazın Rusya ve diğer bazı Orta Asya ülkelerine ulaşımını sağlayacaktır. Kazakistan, hem sahip olduğu rezervler, hem de Özbekistan ve Türkmenistan doğal gazının Rusya'ya ulaştırma güzergâhında olması itibariyle doğal gaz ihracatında önemli bir konuma gelir (https://neftegaz.ru/analisis/oil_gas/329678-gazovaya-otrasl-kazakhstana/).

KASE Yatırım Fonu'nun raporuna göre 2019'da ülkeden 3.1 milyar metreküp doğal gaz ihraç edilir ve bunun %36'sı (1.1 milyar metreküp) Çin'e, %16'sı (888.1 milyon metreküp) Rusya'ya ve %18'si (566.9 milyon metreküp) Ukrayna'ya gönderilir (KASE, 2019, s.16).

Orta Asya Merkez (CAC) Doğal Gaz Boru Hattı: 1960'lı yıllarda Sovyetler Birliği döneminde inşa edilen bu hat, daha sonra yapılan tamirat ve eklemelerle günümüzde hala kullanılır durumdadır. Günümüzde bu hattın uzunluğu 5000 km'ye kadar uzanır. Bu boru hattı, sadece yerel ürünü taşımakla kalmayıp, Rus "Gazprom" doğal gaz şirketine de hizmet vermektedir. Çeşitli Orta Asya ülkelerinden geçen bu boru hattı, jeopolitik ve stratejik açıdan büyük önem taşır. Uzmanlar, bu hattın daha da genişletilerek Kazakistan'dan çıkan doğal gazın Orta Asya ülkeleriyle sınırlı kalmadan Avrupa'ya kadar ulaştırılması gerektiği kanaatinde dirler.

Orta Asya – Çin Doğal Gaz Boru Hattı: Orta Asya-Çin Doğal Gaz Boru Hattı projesi, Kazmunaygaz, CNPC, Uzbekmunaygaz ve Turkmenmunaygaz gibi şirketleri tarafından desteklenen projedir. Bu proje, Türkmenistan (188

km), Özbekistan (530 km), Kazakistan (1333 km) ve Çin topraklarından geçerek sadece bölgesel değil, uluslararası bir konum arz eder.

Kazakistan, bu hattı, enerji güvenliğini sağlama ve Rusya'dan bağımsız olarak gaz ihraç edilmesi açısından önemli bir hat olarak görür. Öte yandan Rus doğal gazının da Çin'e ulaştırılması için bu hattın kullanılması konusunda çalışmalar yürütmektedir.

Günümüzde Orta Asya'dan Çin'e taşınan doğal gazın yıllık hacmi 55 milyar metreküp olup, Çin'in yıllık gaz ihtiyacının %15'ini oluşturmaktadır (ORASAM, 2019).

Trans Hazar Doğal Gaz Boru Hattı Projesi: Temeli 1906 yılına kadar gider. Uzun süre Bakü ile Batum arasında gazyağı taşımacılığı yapılan ve bu iki bölgeyi birbirine bağlayan bir hattır. XXI. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Asya ve Avrupa'yı bağlayan bu ağ daha modern ve gelişmiş bir şekilde Trans Hazar doğal gaz boru hattı adını alır.

Son zamanlarda ABD ve AB, Hazar havzasında bulunan doğal gaz kaynağına ulaşmak için arayış içerisine girerler. Bu bağlamda "Nabucco Projesi"¹ ile Hazar doğal gazının Türkiye ve Balkanlar üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması hedeflenir. Irak ve Orta Doğu'daki istikrarsız durum bu projenin önemini daha da arttırmaktadır. Bu nedenle söz konusu proje kapsamında Avrupa'ya gönderilecek Orta Asya ve Azerbaycan gazının önemi büyüktür. Rusya kendisinin içinde olmadığı seçeneklerin gerçekleşmemesi için elinden geleni yapmaktadır ve yapmaya devam edecektir.

Proje ile düşünülen boru hattının uzunluğu 1592 km olup, bunun 600 km'si Kazakistan üzerinden geçecek, 300 km'si Hazar Denizi'nde inşa edilecek ve 692 km'lik kısmı ise Bakü - Tiflis - Erzurum Hattı'nı oluşturacaktır (Kısacık, 2013). Orta Asya'nın doğal gazının bu altyapıdan geçerek Trans Anadolu ve Trans Adriyatik boru hatları ile İtalya'ya kadar ulaştırılması hedeflenmektedir.

2006 yılına gelindiğinde Rusya ile Ukrayna arasında ortaya çıkan anlaşmazlıktan dolayı söz konusu projeye olan ilgi yeniden canlanır. 12 Mayıs 2007 tarihinde Rusya, Türkmenistan ve Kazakistan liderleri bir araya gelerek, Orta Asya doğal gazının Avrupa'ya ihraç edilmesi konusunu gündeme getirirler. Aynı yılın Ekim ayında Tahran'da düzenlenen zirvede Rusya, Hazar'da inşa edilecek boru hatları için kıyıdaş devletlerin onayı gerektiği bahanesini ileri sürer. Dolayısıyla Rusya'nın kendi menfaatine olmayacağı düşündüğü bu hattın gerçekleşmemesi için elinden geleni yaptığı görülür.

12 Ağustos 2018 tarihinde Aktau'da Hazar Denizi'nin kıyıdaş ülkeleri tarafından bölgenin statüsü ile ilgili bir sözleşme imzalanır. Bu müzakere

---

¹ Başlangıç noktası Hazar'daki Şah Denizi olan proje, Hazar ve Kafkas doğal gazın Azerbaycan'dan Türkiye üzerinden geçirilmesi ve buradan Avrupa ülkelerine taşınması içermektedir. Irak, Mısır ve ileride İran gazı Türkiye hatla birleşip, Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Avusturya yolunu izleyecektir. Bu boru hattın uzunluğu 3000 km'dir.

sonrası Türkmenistan, Nabucco projesi kapsamında Hazar deniz altından döşenecek boru hattı aracılığıyla doğal gazını Azerbaycan'a, oradan Avrupa Birliği'ne ihraç etme isteğini ortaya koyar. Avrupa Birliği de bu projenin bir an önce gerçekleşmesini arzulamaktadır. Zira söz konusu proje gerçekleştiği takdirde gelecek 30 yıl süreyle yıllık 30 milyar metreküp kapasiteyle doğal gazın Avrupa'ya taşınacağı tahmin edilmektedir (Usmanov, 2018).

2. Rusya ile İlişkiler

Yeni kurulan devletin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü korumak için komşu ülkelerle dostane ilişkiler kurulması zorunlu görülür. Kurucu Cumhurbaşkanı Nazarbayev, özellikle bölgesel açıdan tarihi ve jeopolitik konumu dikkate alarak Rusya ile ilişkilere özel önem verir. Zira Rusya ile iyi ilişkiler kurup onun desteğini almayı, bağımsızlığına yeni kavuşup gelişmekte olan bir ülke için elzem görür. Öte yandan Rusya da her aşama da Kazakistan üzerindeki etkisini ve varlığını koruyup devam ettirmek istemektedir.

Kazakistan, diğer Orta Asya ülkelerine nazaran daha fazla Rus nüfus barındırır. Rusya, Tacikistan ve Afganistan gibi ülkelerde yaşanan sıkıntıların kendi ülkesine sıçramasını arzu etmez. Ortada Kazakistan'ı tampon ülke olarak görür. Rusya'ya göre Kazakistan, kendisiyle Çin arasında da benzer görevi yapar. Yine Rusya, Özbekistan ve Türkmenistan gibi kapalı rejimlerin olumsuz etkilerinden korunmak için komşu Kazakistan'ı daima yanında tutmayı yeğler.

Öte yandan Kazakistan'ın dış pazara girmesinde, aynı zamanda bölgede istikrar ve güvenliğini sağlamak açısından Rusya öncü rol oynar. İki ülke arasındaki ilişkinin gelişmesinde ilk adımlardan birisi, 1992 ve 1995 yıllarında imzalanan Kolektif Güvenlik Anlaşması'dır. Ayrıca 1995'te Gümrük Birliği'nin, 1996'da Şanghay Beşlisi, 2001 yılında ise Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun kurulması, ekonomik ve ticari iş birliklerinin kurulması Rusya-Kazakistan ilişkilerini daha da sağlamlaştırır (Hatipoğlu, 2008, s.14).

2018 yılında Rusya ve Kazakistan arasındaki ticaret cirosu 18.2 milyar dolara ulaşır. (Aramov, 2018, s.51). Özellikle enerji sektörünün, Kazakistan ile Rusya arasındaki ilişkilere önemli katkı sağladığı görülür. Her ne kadar Rusya, Kazakistan'ın enerji sektörü vasıtasıyla Batı ülkeleriyle yakın ilişkiler kurmasını istemese de enerji, iki ülke arasındaki ilişkilere önemli bir unsur olmaya devam etmektedir. Rusya, Orta Asya ülkeleri içerisinde en çok Kazakistan dış politikasının kendi çıkarlarına yakın olmasına istemekte ve buna özel önem vermektedir (Sagindikov, 2014).

2.1. Enerji Sektöründe Rusya-Kazakistan İlişkileri

2000 yılının başında Vladimir Putin göreve gelince Nazarbayev, iki devlet arasında var olan ilişkileri daha da ileriye taşımak ister. Bu bağlamda Nazarbayev, bölgesel enerji güvenliğini sağlayan Avrasya Ekonomik

Birliği'nin kurulmasına katkı sağlar. Kazakistan'ın Avrasya Birliği'ne aktif bir şekilde entegre olmasının, ülkenin enerji politikasına olumlu şekilde yansıtacağı fikri hâkimdir. 2000 yılının Ekim ayında Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında söz konusu topluluk kurulur ve toplulukta yer alan ülkeler kendi aralarında ekonomik entegrasyona yönelirler. 2001 yılına gelindiğinde Rusya'nın bütçesi, Sovyetler Birliği döneminden sonra ilk kez artışa geçer. Putin, ülkenin dış politikasında petrol ve doğal gazı kullanmayı tercih haline getirdiği için Avrupa'daki konumunu güçlendirme doğrultusunda Orta Asya ülkelerini, özellikle de Hazar Denizi'ni dış politikada stratejik araç olarak kullanır. Zira Rusya, Orta Asya petrol ve doğal gazı olmadan ülkesinin Avrupa'daki enerji üstünlüğünü sağlayamayacağı düşüncesindedir (Allison, 2004, s.282).

Günümüzde Kazakistan enerji sektöründe faaliyet gösteren Lukoil, Rosneft, Gazprom şirketleri ile KazRosGaz ortak girişim şirketi, Rusya-Kazakistan ilişkilerinin pekiştirilmesinde önem arz etmektedir. Rusya Ulusal Şirketi Gazprom, Orta Asya ülkeleri arasında ana doğal gaz tedarikçisi durumundadır. 2001 yılından bu yana Orta Asya doğal gaz üreticisi ülkeler ile ortaklaşa olarak Gazprom, bölgede gaz alım-satım, gaz arama ve üretim işlemlerini ve tesislerin oluşturulmasını gerçekleştirir. Ayrıca Kazakistan'ın bazı bölgelerinde yakıt ve ısınma ihtiyaçlarının karşılanmasına da büyük katkı sağlar. Gazprom şirketi günümüzde Kazakistan Ulusal Şirketi Kazmunaygaz ile birlikte birçok ortak iş yapar. Kazakistan doğal gazının dış pazara satılmasına katkı sağlamak amacıyla 2002 yılının Haziran ayında Gazprom ve Kazmunaygaz şirketleri arasında "KazRosGas" adıyla ortak bir girişim kurulur. Rusya'nın Hazar ve Sibirya bölgelerine yönelik stratejisi kapsamında 2002 yılının Şubat ayında Almatı'da gerçekleşen BDT ülke liderlerinin katılımıyla yapılan toplantıda Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile bir anlaşma imzalanarak doğal gaz üreticisi ülkeler arasında ortak enerji politikası belirlenip onların çıkar birlikteliği oluşturulur. Bu adımla Rusya, "Avrasya Doğal Gaz Üreticiler Birliği'ni" kurarak Hazar ve Sibirya Havzası'nda yeni bir enerji blokunu oluşturma çabasına girer (Blagov, 2020).

Rusya'nın diğer büyük şirketi Lukoil, Kazakistan hidrokarbon kaynaklarının üretim projelerinde yer alır. Ayrıca Kazakistan hidrokarbon kaynaklarının transferini sağlayan boru hatları olan Atırâu - Samara ve Tengiz-Novorossiysk petrol boru hatları ile Orta Asya - Merkez doğal gaz boru hattının çalıştırılmasında önemli pay sahibidir. Lukoil şirketi bu projelerinin dışında, Karaçağanak (%15), Kumköl (%50), Tüb - Karađan (%50), Ataş (%50), Tengiz (%2.7), Kazakhoil - Aktöbe (%25), Kuzey Buzaçı (%25), Karakudık (%50), Arman (%25), Güney Jambay ve Güney Zaburunye (%12.5) gibi sahalarda da faaliyet gösterir (Маммедли, 2019).

Öte yandan Rusya'nın diğer petrol şirketi Rosneft, Kurmangazı sahasında faaliyet gösterip projeden elde edilen kazancın %25 payına sahiptir. Aynı

zamanda Rosneft, Atırau bölgesinde bulunan Aday sahasına da %50 oranında ortaktır (Hekimoğlu, 2012, s.240).

Ulusal çıkarların büyük kısmı enerji sektöründen sağlandığı için her iki ülke de Hazar Havzası hidrokarbon rezervlerinin paylaşımı, transit geçişi, petrol ve doğal gaz üretimi konularında işbirliği yapmaya devam etmektedirler. Bir taraftan da iki ülke, ekonomilerinin büyük ölçüde hidrokarbon kaynaklarına bağlı olması ve aynı ürünlerin dış pazara satılmasından dolayı uluslararası enerji alanında rekabet anlamında karşı karşıya gelirler. (Cohen, 2008, s.179-255). Bu konuda oluşacak rekabet ihtimalini ortadan kaldırıp kendi lehine çevirmek amacıyla Rusya, enerji güzergâhlarının kendi topraklarından geçmesini fırsat olarak görür ve bunu en iyi şekilde kullanma yoluna gider. Rusya'nın Kazakistan'daki jeopolitik ve enerji stratejisi, dış siyasi güçlerin bölgeye girmelerini önlemeye ve aynı zamanda Kazakistan'ın uluslararası enerji alanında bağımsız ve etkili bir oyuncuya dönüşmesini engellemeye yöneliktir. Rusya, bu amaç doğrultusunda Kazakistan ile uzun süreli ikili anlaşmalar imzalayarak ekonomik iş birliğine girer. Hazar denizi bölgesel güvenlik alanında Rusya tarafından aktif ve yoğun bir şekilde çalışılır. Yine bu bölge hem bölgesel hem de askeri alanlarda ele alınıp değerlendirilir.

2.2. Rusya'nın Jeopolitik Çıkarları

Rusya'nın bu bölgeye yönelik dış politikasının temel hedefi, Avrasya'daki konumunu güçlendirmek ve bölgede devamlı etkili olmaktır. Dünya çapında en çok doğal gaz rezervlerine sahip olmasına rağmen Rusya, genel anlamda Orta Asya enerji kaynaklarını kontrol ederek doğal gaz fiyatını özellikle Avrupa'ya transfer yolunda kontrol altında tutma çabasıdadır. Orta Asya doğal gazına hâkim olma isteğinin başlıca nedeni, Sibiryahahasındaki durgunluğun ortaya çıkma ihtimali ve Rusya'nın gelecekte kuzeyde yer alan diğer doğal gaz alanlarını daha uzun zaman kullanma isteğidir. Öte yandan Rusya'nın Batı Sibiryah bölgesinde doğal kaynak rezervleri gün geçtikçe azalmaktadır. Bu noktada Rusya'nın karşısına iki seçenek çıkmaktadır: Birincisi Doğu Sibiryah ve kuzeyde yer alan doğal gaz alanlarının işlenmesi için on milyarlarca yatırım yapmak, ikincisi de hâkim olduğu Orta Asya'da yer alan doğal gazı satın alarak Batı'ya transfer etmektir. Bu bağlamda Rusya, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra özellikle de 2006 yılından itibaren Türkmen, Özbek ve Kazak doğal gazını satın almaya devam eder (Alkan, 2011, s.64).

Orta Asya ülkeleri arasında ekonomik açıdan Rus ekonomisine en çok entegre olup bağımlı hale geleni Kazakistan'dır. Bu bağımlılığın bir kısmı askeri, coğrafi ve sosyal açıdan olsa da, en çok bağımlılık petrol ve doğal gazın dış dünyaya ihraç edilmesinde ortaya çıkar. Bu durumdan dolayı Kazakistan'ın işi kolay olmayıp bazı problemlerle karşı karşıya kalır. Örneğin, 1994 yılından itibaren Kazakistan'ın Batılı yatırımcılarla kurduğu ilişkilere karşılık Rusya, aynı yılın Mayıs - Ağustos ayları

aralığında ülkenin petrol transfer geçiş yolunu kapatarak Kazakistan yönetimi üzerinde baskı kurar (Blank, 1995, s.10-11).

2010 yılının başında Rusya, Belarus ve Kazakistan ile ortak gümrük birliği kurarken Rusya'nın gümrük vergi ve gelirlerinin dağılımı konusunda devamlı kendi çıkarlarını gündeme getirmesi, toplantıya katılan ülkeler arasında anlaşmazlık doğurur. Bu olaydan sonra Rusya, söz konusu iki ülkeye gönderilen akaryakıtı keserek tepkisini ortaya koyar. Bu da Kazakistan'ın bazı bölgelerinde benzin ve akaryakıt sıkıntısının yaşanmasına neden olur. Dış dünyaya petrol ihraç eden bir ülkede akaryakıt sıkıntısının yaşanması o ülke için arzu edilmeyen bir durumdur. Bu da Kazakistan'ın Rusya'ya ne kadar bağımlı olduğunu gösteren dikkat çekici bir örnektir.

Kazakistan'ın coğrafi açıdan okyanus ve açık denizlere kıyısının olmaması ve Orta Asya'nın genel anlamda kapalı rejimlerle yönetilmesi petrol ve doğal gazın dış pazara ihracını zorlaştırıp sınırlı hale getirir. İş böyle olunca Rusya ile yakın ekonomik ilişki kurulması mecburiyetinde kalınır (Alkan, 2011, s.66).

Malum olduğu üzere Sovyetler Birliği döneminde inşa edilen tüm boru hatları Rusya üzerinden geçer. Dolayısıyla ülkede üretilen mevcut hidrokarbon ürünler, önce Sovyet Rusya'ya daha sonra dış pazara gönderilmiş olur.

SSCB'nin çöküşünün ardından Kazakistan'daki iç tüketimde petrol ve doğal gaz konusunda sıkıntı yaşanır ve hemen enerji taşımacılığı sorunu ile karşı karşıya kalınır. Zamanla eski boru hatlarının kapasitesi ve ömrünü doldurmasından dolayı Hazar havzasında üretilen petrol ve doğal gazın taşınması konusunda yetersiz kalınır.

Yine Rusya, kendi kontrolünün altında olan Atırâu – Samara boru hattına söz konusu projeyi bağlamaz. Ayrıca 1990'lı yılların başlarında Rusya, CPC inşası için Amerikan Chevron şirketinden finansal bir destek isteğinde bulunur. Fakat Chevron destek karşılığında CPC projesinden % 25 pay almak ister. Bu tartışmalar sürerken Rusya, Chevron şirketinin Kazakistan'daki diğer projesi Tengizchevroil kapsamında üretilen petrol ve doğal gazın taşınmasını keser. 1993 yılında Rusya, Chevron ve Kazakistan ile bir araya gelerek Tengizchevroil'den sınırlı miktarda petrol taşınması konusunda anlaşma imzalar. Petrol kalitesinin bozulmasıyla ilgili sorunu çözmek amacıyla Chevron şirketi yaklaşık 100 milyon dolar harcar. Rusya, petrol kotasını artırmayınca Chevron şirketi, 1995 yılında CPC proje için yatırımdan vazgeçme aşamasına gelir. Fakat 6 Aralık 1997 tarihinde üç ülke ve sekiz şirket tarafından CPC projenin üzerinde tekrar anlaşma sağlanır. Anlaşma sürecinde Rusya ve Chevron bir araya gelerek, Chevron'a projeden %15 oranında pay verilir (İpek, 2008, ss. 1179-1189). CPC projesi, hem Rusya hem de Kazakistan için büyük önem arz eder. Her iki ülke de projenin gerçekleştirme sürecinde bazı sahalarını geliştirip taşımacılık maliyetini düşürerek milyonlarca dolarlık gelir elde eder.

Rusya, her zaman Kazak petrolünü ucuza alarak Batı'ya daha pahalıya satmayı önceler. Rusya için Kazakistan'ın Trans Hazar boru hattı projesi gibi alternatif ihracat yollarını araması olumsuz bir durumdur. Zira Kazakistan Rusya için doğal gaz ihracatında bir rakip ülke haline gelebilir. Rusya eskiden gelen dikey bağ ve kurumsal imkânlarını kullanarak Kazakistan'ın bağımsız ve etkili bir enerji oyuncusuna dönüşmesini engellemek için elinden geleni yapmaktadır. Kazakistan ise bu baskı altında alternatif ve rasyonel çözümler arayışı içindedir. (Momyunkulov, 2014, ss.151-161).

Netice itibariyle genel anlamda Kazak petrolünün çoğunun Rus boru hatlarıyla taşınması ve arzu edilen miktarda ihraç edilememesi önemli bir problemdir. Zira Tengiz ve Kaşagan sahalarında üretilen petrolün ihracatı Rus boru hattı üzerinden yapılmaktadır. 2000'li yıllara kadar Kazakistan, Rus boru hattı ile yılda 2 milyon ton petrol gönderirken 2002 yılından sonra KMG şirketinin çabasıyla bu miktar artırılarak yaklaşık 17.4 milyona kadar çıkarılır. Günümüzde Kazakistan, söz konusu hat üzerinden 20 milyon ton Kazak petrolü gönderir hale gelmiştir. (Cohen, 2008, s.126).

Diğer taraftan Kazakistan, Türkmenistan'dan Rusya'ya ve diğer Orta Asya ülkelerine doğal gaz gönderilmesi için önemli transit geçiş rotasıdır. Gazprom ile varılan anlaşma gereği, 2004 yılından itibaren Kazakistan üzerinden Türkmen ve Özbek doğal gazının Rusya'ya ulaştırılması sağlanır.

Sonuç olarak Kazakistan, kendisine ait enerji kaynaklarını hangi şirketler vasıtasıyla çıkarıp bunları taşınması ve hangi pazarlara ulaştırılması konularında çeşitli projeler gerçekleştirme yoluna gitse de bölgedeki enerji kaynaklarının çıkarılması ve dış dünyaya ulaştırılması konusunda hala Rusya etkisi büyüktür. Kazakistan'da petrol rafineri fabrikaları olmasına rağmen hala bunların Rus benzin ve dizeline bağlı olması mantıklı bir iş değildir. Kazakistan topraklarından başlayan petrol ihracat yollarının Rusya üzerinden geçmesi, bu ülke ile enerji kaynaklarının alınıp satılması, bölgesel stratejik örgütlere üyelik, petrol rafineri fabrikalarının çoğunun Rusya'ya yakın olması ve Hazar bölgesinde enerji oyununu değiştirebilecek üçüncü bir gücün olmaması gibi faktörler, Kazakistan'ın bölgedeki ulusal çıkarlarını tam olarak sağlayamamasına neden olmaktadır. Bütün bunlar Kazakistan için enerji konusunda cevaplanması gereken ve önünde bekleyen önemli sorunlardır.

3. Çin ile İlişkiler

3.1. Çin'in Orta Asya'daki Enerji Stratejisi

1980'li yıllardan itibaren ekonomisi hızla gelişmekte olan Çin Cumhuriyeti'nin enerjiye olan ihtiyacı gün geçtikçe artmaktadır. Dünya üzerinde oran itibariyle %2.3 petrol ve %1 doğal gaz rezervine sahip olan Çin, buna karşılık dünya enerjisinin %6'sını tüketmektedir. 2003 yılında söz konusu ülkenin ithal enerji kaynaklarına olan bağımlılığı %30

civarında iken, 2023 yılında bu oranın %70'lere yükseleceği tahmin edilmektedir (Dongfeng, 2003, s.7). Bu ihtiyacını karşılamak amacıyla Çin, çeşitli stratejiler geliştirir. Örneğin ülke, hidrokarbon kaynaklarının %50'sini Orta Doğu'dan, %22'sini Afrika'dan karşılamaktadır. Ancak adı geçen bölgelerde zaman zaman oluşan istikrarsızlık, Çin'in enerji güvenliğini tehdit etmektedir (Zhao, 2007, s.160).

Sovyetler Birliği'nin dağılması, bölgede yeni bağımsız devletlerin kurulması ve bazı eski Sovyet Cumhuriyetlerinde yeterli nüfusun olmayışı Çin'e özellikle enerji sektöründe yeni çıkarlar ve imkânlar sunar. Sovyetler sonrası bağımsızlığına kavuşan ülkelerden Kazakistan ve Kırgızistan ile 3700 km uzunluğunda ortak sınıra sahiptir. Çin, 1992 yılının Ocak ayında söz konusu ülkeler ile resmi diplomatik ilişkiler kurar.

Ayrıca SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan Orta Asya ülkelerini güvenlik kuşağı, enerji kaynağı ve mevcut mallarının tüketicisi olarak görür. Nitekim bağımsızlığına kavuşan yeni ülkelerin güvenliğini sağlamak için Çin, "yumuşak güç" bağlamında söz konusu ülkelere teknoloji, gıda maddeleri ve çeşitli araç-gereçler sağlar (Nogayeva, 2011, s.243). Bu bağlamda 1996 yılında Çin ve bazı Orta Asya ülkelerinin Şanghay Beşlisi adı altında toplanması, ülkeler arasındaki ilişkileri şekillendirmeye başlar. Söz konusu kurum kapsamında Çin'in Orta Asya ülkelerinden beklentileri şu şekildedir: öncelikle dış güçlerin Orta Asya bölgesine müdahale etmemesi ve buradaki enerji kaynaklarının söz konusu güçlerin kontrolünde bulunmaması için, Orta Asya ülkeleriyle bütün sektörlerde anlaşmalar yapmak ve bu anlamda kendini güvenceye almaktır. Bu bağlamda Çin, süreç içerisinde, Orta Asya ülkelerinde enerji sektörüne yatırım yapmak amacıyla Petro - Kazakistan, Turkmen Neftegas ve Uzbek Neftegas gibi şirketlerle iş birliğine gider. Çin, bu ve benzeri şirketlerle iş birliği yaparak enerji, rafineri ve boru hatlarının inşası üzerinde çalışır ve Sincan şehri arasında bağ kurmaya çalışır (Liao, 2006, s.112).

Çin'in Orta Asya ülkeleri konusunda en çok Rusya ile iş birliğine gitmesi, bölgede ABD'nin varlığını azaltmaya yöneliktir. Bu amaç doğrultusunda 2001 yılında Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) Çin'in Orta Asya politikasının temelini oluşturur. Söz konusu örgüt aracılığıyla Çin, hem Rusya ile ilişkilerini geliştirmekte hem de ABD'nin bölgedeki etkisini zayıflatarak bölgede bulunan enerji kaynaklarına ulaşmak için zemin hazırlamaktır. Bu hedefe ulaşma yolunda ŞİÖ'ye üye ülkeler, 27 Şubat 2007 tarihinde Enerji Kulübü'nü oluştururlar. Kulüpteki enerji kaynakları ihracatçısı ve transitör ülkeler Kazakistan, Rusya, Özbekistan ve İran iken, tüketiciler ise Çin, Hindistan, Pakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'dır (Nogayeva, 2011, s.278).

Rusya gibi Çin de, Kazakistan ile ortak uzun bir sınıra sahip olan bölgesel bir güçtür. Aynı zamanda Kazakistan, Çin için Orta Asya'daki en büyük ticari partner olmaya aday bir ülkedir. Kazakistan, Çin ve Rusya arasında köprü konumunda zengin enerji kaynakları ile bölgesel iş birliğinde

önemli bir yere sahiptir. Bu ilişki üçgeninde enerji güvenliği çerçevesinde Çin'in enerji ihtiyacı, Rusya ve Kazakistan'ı rakip olarak karşı karşıya getirir. Öte yandan Çin'in Kazakistan'da enerji alanında yaptığı yatırımlar, Rusya'nın hoşuna gitmez. Uluslararası pazarda belirlenen yüksek fiyatlar, ülkelerin petrol ithal etmesini gün geçtikçe zorlaştırmaktadır. Bu nedenle Çin, mevcut petrol rezervlerini oluşturmak ve ileride enerji kaynaklarının güvenliğini sağlamak için, alternatif yollar arayışındadır. Basra Körfezi'nin yanı sıra petrol ve doğal gaz ithal yollarının çeşitlendirilmesi açısından Orta Asya ülkeleri, Çin için jeopolitik ve stratejik konumdadır (Almen, 2013, s.95).

3.2. Enerji Sektöründe Kazakistan – Çin İlişkileri

SSCB'nin dağılmasından sonra Kazakistan, 1992 yılının Ocak ayında Çin ile diplomatik ilişki kurar ve karşısına ilk olarak sınır problemi çıkar. Çin ile Kazakistan 8 Şubat 1995 tarihinde bir araya gelip sınır sorununu büyük ölçüde çözerek bu konuda görüş birliğine varılır. Nazarbayev'in 1997 yılının Şubat ayında Çin'e gerçekleştirdiği ziyarette trafik sorunları ile petrol ve doğal gaz alanlarını geliştirme gibi ortak konular ele alınır. Bu arada Kazakistan'a Batı'dan gelen çeşitli şirketler önemli yatırımlar yapmaya başlarlar. Bütün bunların yanı sıra 4 Temmuz 1997 tarihinde Çin şirketi CNPC, ABD ve Rusya şirketlerinden daha yüksek fiyat teklif vererek Kazakistan'ın batısında yer alan Uzen petrol yataklarının işletim hakkını 20 yıl süreyle 4 milyon dolara satın alır ve Kazak şirketi olan Aktobemunaygaz'ın %60 payına sahip olur (Karaca, 2008, ss.256-279). Böylece Çin'in sahip olduğu alanlar içerisinde Kazakistan'ın en büyük petrol sahaları Kenkiyak ile Janajol da yer alır. Bu tarihten itibaren Çin, aşamalı olarak Kazakistan'ın enerji sektörüne girerek bazı petrol sahalarının ve projelerinin sahibi konumuna gelir. Bu şekilde iki ülke arasında gittikçe ticaret iş birliği artar. 2003 yılına gelindiğinde CNPC, Aktobe şirketi üzerindeki hisselerini %85.42'a kadar çıkartır. Günümüzde şirket, resmi olarak CNPC-Aktobe olarak adlandırılmış ve Kazakistan'da büyük petrol şirketlerinden biri haline gelmiştir (Liao, 2016, s.41).

Ayrıca söz konusu Çin şirketi, Suudi Petrol Şirketi Nimir ve Amerikan Chevron Texaco petrol şirketlerinin Kuzey Buzaçi sahasındaki %35 ve %65 hisselerini satın alır. 2004 yılında aynı şirket Güney Torgay bölgesinde bulunan Kansu ve Bektas sahalarının hisselerini de elde eder (Liao, 2016, s.45).

2009 yılı, Kazakistan-Çin enerji ilişkileri çerçevesinde, doğal gaz üretim sistemini modernize etmeyi ve boru hatlarını genişletmeyi amaçlayan yeni projelerin başlangıcı olur. Aynı yılın Aralık ayında Kazakistan-Çin doğal gaz ana hattının ilk kısım açılış töreni iki devlet liderleri, Nursultan Nazarbayev ve Hu Jiantao'nun katılımıyla gerçekleşir. Ayrıca 2013 yılında ulusal doğal gaz şirketi KazTransGaz ülkede faaliyet gösteren tüm yabancı petrol üretici şirketlerle doğal gaz üretimi üzerinde iş birliği yapar. 2015 yılına gelindiğinde Kazakistan-Çin Doğal Gaz Boru Hattı'nın

son kısmının devreye alınmasıyla, toplam 7500 km'lik uluslararası enerji sektörünün büyük projelerinden biri sayılan Türkmenistan-Çin Doğal Gaz Boru Hattı tamamlanmış olur. Bu olay sadece bölgesel değil aynı zamanda uluslararası anlamda büyük önem taşır (Pakin, 2011, s.40).

Kazakistan için Çin ile ortaklık yapmak şu açıdan önemlidir: ülkenin güney tarafına doğal gaz Özbekistan'dan gelmekte ama, ileride Çin'e giden boru hatları aracılığıyla Kazakistan'ın, Çin'in güneyindeki bölgelere doğal gaz sağlaması ve Çimkent rafineriler tesisinin yenilenmesi hedeflenir. 5 Haziran 2017 tarihinde Çimkent rafineri tesisinin yenilenmesi tamamlanır (Kursiv, 2018).

Son yıllarda iki ülkenin enerji iş birliği çerçevesinde yürüttüğü iki büyük proje vardır. Bunlardan biri 3000 km'lik petrol boru hattının 1864 km'sinin Kazakistan toprağından geçmesi, diğeri ise iki ülkeye ait ortak PetroKazakhstan kuruluşunun Kanada'dan satın alınmasıdır (Liao, 2016, s.39). Kanada'dan alınan bu şirket, ülkede 12 mevduatın sahibi olmanın yanı sıra petrol olduğu düşünülen 6 alanda keşiflerini sürdürmektedir. Öte yandan petrol üretimi açısından ikinci büyük saha olarak bilinen Kumköl alanında çalışmalar gerçekleştirmekte ve ülkenin en büyük petrol rafinerilerinden biri olan Çimkent rafinerisinde Kazmunaygaz şirketiyle iş birliği yapmaktadır.

İki ülke arasında gelişen bütün bu ilişkiler ve Kazakistan'dan Çin'e kadar uzanan enerji kaynaklarının güzergâhı, Rus boru hatlarına bir alternatif olarak görülür ve Rusya'yı rahatsız eder (Yavaş, 2012, s.86). Kazakistan ve Çin'i bağlayan Atasu-Alaşankou boru hattına, Rusya ve Kazakistan arasındaki Omsk-Atasu boru hattı bağlanır ve böylece Rus petrolünün ihracatı da gerçekleştirilmiş olur (Korzhubayev, 2013). Söz konu güzergâhtan Kazakistan - Çin boru hat projesinin bir kısmı olarak yılda asgari 20 milyon ton enerji sağlanması planlanmaktadır. Günde 200 bin varil petrol taşınması düşünülen proje 2006 yılında devreye sokulur. Atasu-Alaşankou petrol ve doğal gaz boru hattı ile Çin, Kazakistan'da yer alan Kumköl sahasının enerji kaynaklarına ulaşmış olur ve Kazakistan petrolünü 2006 yılından itibaren ithal etmeye başlar. Boru hattın devreye sokulduğu ilk yıllarında 2.2 milyon ton, 2019 yılında ise Kazakistan'dan Çin'e 11 milyon ton petrol ihraç edilir hale gelir. (OilCapital, 2020). Bu projenin dezavantajı, petrol boru hattının Kazakistan ve Çin sınırında bitmesidir. Kazakistan bu rotanın Çin'in doğu tarafına hatta Güneydoğu Asya pazarına kadar uzanmasını istemektedir (Yesdauletova, 2009, s.34).

Netice itibariyle Çin, kendi enerji şirketleri tarafından Kazakistan'da çok sayıda petrol ve doğal gaz sahasının satın alınıp yatırım yapılmasını isteyerek dış dünyadan petrol ve doğal gaz ithalini çeşitlendirmenin yollarını aramaktadır. Bu bağlamda Çin hükümeti, diğeri Orta Asya ülkelerine giden ve Kazakistan toprağından geçen Orta Asya-Çin doğal gaz rotasının bir kısmını oluşturan Beyneu-Bozoy-Çimkent çalışmasına önem vermektedir. 2017 yılına gelince Kazakistan doğal gaz şirketi KazTransGas Çin'e 5 milyar metreküp doğal gaz ihraç etmeye başlar.

2020 yılında ortaya çıkan ekonomik krizden dolayı Çin, Kazakistan'dan petrol ithalini daha da artırır.

Çin ve Kazakistan arasında petrol ve doğal gazla ilgili olarak iş birliğinin gittikçe gelişmesi, Kazakistan dış politikasını olumlu yönde etkiler. Ancak bu dış politikadaki olumlu gelişme, Kazakistan'ın iç siyasetine olumlu olarak yansımaz. Zira Çin'in Kazakistan enerji sektörünün %25 payını kontrol etmesi, ülkeye gelen diğer yatırımcı ortakların imkânını kısıtlamaktadır. Ayrıca Kazakistan halkı da bundan rahatsızdır. Rahatsızlığını da 2016 yılında Çinlilerin, Kazak topraklarında yer alan petrol ve doğal gaz sahalarına önemli ölçüde sahip olmaları, bunun daha da genişlemesinden korkulması ve bu yolla Çinlilerin Kazakistan'a gelip Kazak topraklarında yerleşerek söz sahibi olmalarına yol açacağı endişesiyle büyük gösteriler gerçekleştirilir. Kazak yetkilileri Çin ile yapılan bazı planları askıya almak durumunda kalır.

4. ABD ile İlişkiler

4.1. Kazakistan- ABD İlişkilerinin Başlangıcı

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce ABD, Orta Asya'ya bazı engeller nedeniyle yeterince nüfuz edememesine rağmen birçok Amerikalı uzman, bu bölgenin önemine çok daha önceden vurgu yapar. Washington, eski Sovyet cumhuriyetleriyle ancak 1991'den sonra yavaş yavaş ilişki kurmaya başlar.

Amerikan politikasının Orta Asya'ya yönelik ilk hedefi, Kazakistan'ı nükleer silahlardan arındırmaktır. Bağımsızlık sonrası Kazakistan yönetiminin nükleer silahlardan kurtulma ve yayılmasını önleme çabalarına ABD'nin destek olması iki ülke ilişkilerinin gelişmesi için olumlu bir ortam oluşturur. Bu bağlamda 1993 yılı itibarıyla ABD, nükleer silahsızlanma faaliyetlerinde Kazakistan'a hem teknik hem de mali açıdan destek olur. 1994 yılına gelindiğinde Kazakistan hükümeti ülkede olan tüm nükleer silahları kaldırır (Schiavano, 2018, s.118).

ABD'nin eski Sovyet cumhuriyetlerine yönelik politika geliştirmesi ikinci Bill Clinton -önceki ABD Başkanı- dönemine denk gelir. 1994 yılında Clinton'a danışmanlık hizmeti vermek üzere Milli Güvenlik Konseyi'nin yanı sıra üst düzey kurumlar arası irtibatı güçlendirmek için bir komisyon kurulur. Söz konusu komisyonun çalışmalarına Dışişleri Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Enerji Bakanlığı, CIA ve Milli Güvenlik Konseyi temsilcileri dâhil olur (Somuncuoğlu, 2009, s.176). Dönemin ABD Dışişleri Bakanlığı, 1998 yılında Orta Asya'ya yönelik stratejik bir plan hazırlayarak Hazar Denizi Enerji Havzası'nın önemini vurgular ve bu konuda ülkesinin önüne çıkabilecek muhtemel problemleri masaya yatırır.

İşte bu bağlamda ABD, Orta Asya bölgesine entegre olmaya başlar. Zira günümüzde ABD'nin yabancı petrole bağımlılığı %52 oranında olup bu rakam ileride daha da yükselebilir. Amerikan ekonomisi, OPEC örgütünün hedeflediği mevcut petrol fiyatından giderek etkilenmektedir.

Söz konu örgüte üye ülkeler dünya genelinde petrol rezervlerinin %64'üne hâkimdir. Eğer OPEC ülkeleri petrol üretimini keserse ya da fiyatını artırırsa ABD'nin ekonomisi zarar görecektir. (Kolokowski, 2020). Dolayısıyla ABD'ye göre OPEC üyesi olmayan ve kanıtlanmış hidrokarbon rezervlere sahip ülkeler ile enerji iş birliği yapılır ise Orta Doğu'ya bağımlı kalınmaz. Bu açıdan Hazar Havzası, son derece önem arz eden alternatif bir bölge konumundadır (Ahdoot ve diğerleri, 2011, ss.17-27).

Orta Asya, Orta Doğu'nun aksine Çin, Rusya ve Hindistan gibi ABD'ye ekonomik anlamda rakip olacak devletlere kara bağlantısı olan bir havzadır. Dolayısıyla Kazakistan, 21'inci yüzyılda ABD'nin belirlediği Büyük Satranç oyunundaki çekişmelerin temel alanlarından biridir. Kazakistan'ın enerji rezervleri ve zengin maden kaynakları, bölgeye göz diken diğer güçler için ABD hegemonyasındaki Ortadoğu petrol ve doğal gaz kaynaklarına göre daha kolay ulaşılabilir bir alternatif konumdadır.

4.2. Kazakistan Enerji Sektöründe ABD'nin Rolü

1991 yılında Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden 10 gün sonra ABD, yeni devleti tanıyan ilk ülkelerden biri olur. Bağımsızlıktan hemen sonra Kazakistan ile ilgilenip ilişkileri geliştirmeye çalışan ABD, o yıllardan günümüze doğru baktığımız zaman yapılan doğrudan yabancı yatırımlarda ilk sırada yer alır ve özellikle petrol ve doğal gaz sektöründe büyük yatırımlar gerçekleştirmeye çalışır. ABD girişimleri, başta petrol ve doğal gaz olmak üzere madencilik alanlarında yoğunlaşır. Zira 11 Eylül olayları, ABD'nin Kazakistan'a yönelik politikalarında yeni bir dönüm noktası olur ve iki ülke ilişkilerinin daha hızlı gelişmesine katkı sağlar. ABD ile ilişkileri geliştirmek, Kazak Hükümeti'nin de öncelikleri arasındadır. ABD, Orta Asya genelinde enerji kaynaklarının dünya pazarına güvenli ve istikrarlı ulaşımını sağlamak amacıyla Rusya'nın yer almadığı BTC projesini destekler. Üretimi artırmaya ve pazarlara ulaşımı iyileştirmeye odaklanan ABD, enerji şirketlerinin ve uluslararası ortaklarının çalışmalarını desteklemeye devam eder. Birtakım müzakerelerden sonra 2006 yılının Haziran ayından itibaren BTC projesi Kazakistan tarafından da benimsenir. Kazakistan cephesinde, Rusya'ya olan bağımlılığı azaltacağı ve hidrokarbon kaynakları yollarını çeşitlendirerek ülkeye avantaj sağlayacağı düşüncesiyle BTC projesi destek görür (https://insamer.com/tr/hazar-denizi-raporu-enerji-havzasinda-mucadele_3156.html).

Bu bağlamda Kazakistan 2007 yılının Ocak ayında anlaşmayı imzalayarak Kazakistan Hazar Taşıma Sistemi'ni kurmaya karar verir. Proje kapsamında Kazakistan'daki Kaşagan sahasından günde 500 000 varil petrolün Bakü'ye gönderilmesi hedeflenir. Nihai hedef Kazakistan'ın bu boru hattı ile yılda toplam 38 milyon ton ihraç etmesidir (Cohen, 2008, s.141). BTC, Kazakistan için petrol ihraç yollarını çeşitlendirme bağlamında son derece önemlidir. Zira bu boru hattı, ülkenin bu konuda

Rusya'ya bağımlılığının azalması ve Kazakistan'ın, ABD ve Avrupa Birliği'nin desteğini alması açısından önem arz eder.

Kazakistan, ABD'yi enerji ortaklıklarının çeşitlendirilmesi açısından en uygun ülke olarak görür. Bu bağlamda bağımsızlık sonrası ABD'nin iki büyük petrol şirketi Chevron ve ExxonMobil, ülkedeki enerji alanlarını keşfetmek ve geliştirmek için Kazakistan hükümetiyle görüşmeler yapar. Söz konusu iki şirket, 1993 yılında Kazakistan hükümetiyle bir protokol imzalayarak Tengiz sahasında petrol üretimi ve gelişimi için TengizChevroil adıyla bir ortak şirket oluşturur. Sahada üretilen ürün toplam maliyetinin %50 hissesi Chevron'a, %25 hissesi ExxonMobil'e aittir (Şaki, 2018, s.108).

TCO'nun oluşturulmasından sonra 2019 yılında belirtilen sahada toplam 29.79 milyon ton petrol üretilerek son 27 senenin rekoru kırılır. TCO'nun aynı yıl yaptığı doğrudan ödemelerin toplamı 8.5 milyar ABD doları ise, Kazakistan ekonomisine yaptığı genel yatırım 24 milyar ABD dolarıdır. 2016 yılında TCO, Tengiz sahasının genişletilmesini talep eder ve Future Growth Wellhead Projesi başlatılır. Bu proje kapsamında alandaki ham petrol üretiminin 12 milyon tona çıkarılması planlanır. FGW projesinin yaklaşık 36.8 milyar dolara mal olacağı değerlendirilmekte ve neticesinde üretilen ürün artışının 2022'de gerçekleşeceği beklenmektedir. Atılan bu adım ile ABD, Kazakistan enerji politikasında pozisyonunu daha da güçlendirerek ülkedeki en büyük petrol üreticisi haline gelir. Bu proje dışında Chevron şirketi, 1997 yılında Karaçağanak sahasının %18 hissesini satın alarak Lukoil, BG Group, ENI şirketleriyle ortak 40 yıllık üretim anlaşması imzalar (Raimondi, 2019, s.36).

Orta Asya'da bu konuda Rusya'nın etkisini zayıflatmaya yönelik ilk rota, Rusya topraklarından da geçen ve tek özel boru hattı olan Hazar Boru Hattı'dır. Hazar Boru Hattı (CPC) projesinin %15 hissesi Chevron ve %7.5 ExxonMobil'e aittir (Raimondi, 2019, s.37).

Enerji konusunda bölgede ABD'ye karşı Rusya ve İran rekabeti gerçeği dikkate alınır, ileride ABD'nin kendi çıkarları doğrultusunda petrol ve doğal gaz kaynaklarını taşımada aktif ve yeni bir politika geliştirebileceği beklenebilir. Görüldüğü kadarıyla ABD-Kazakistan ilişkileri genel olarak olumlu bir seyir izlemeye devam etmektedir. Günümüzde ikili ilişkiler Washington'un "Büyük Orta Asya" jeopolitik stratejisi çerçevesinde özellikle de enerji alanına odaklanmaktadır.

5. AB ile İlişkiler

5.1. AB'nin Orta Asya'ya Yönelik Yaklaşımı

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden hemen sonra 1990'lı yıllarda AB ülkelerinin Orta Asya üzerindeki stratejisinin diğer dünya aktörlerinin gerisinde kaldığı görülür. Ancak zamanla bölge üzerinde yeni politikalar geliştirilir. Özellikle AB'nin doğalgaz konusunda önemli ölçüde Rusya'ya bağımlı olması nedeniyle bağımsızlığına kavuşan Orta Asya ülkelerinin ve yaşadıkları bölgenin Rusya'ya karşı alternatif bir enerji kaynağı

olabileceği ihtimali, AB'nin dikkatini çeker ve AB burayı kendi enerji güvenliği açısından önemli görür. AB ülkeleri, Orta Asya'da bulunan her bir ülkenin farklı ihtiyaçlarını ve özelliklerini göz önünde bulundurarak ülke politikalarını dengeleyecek bir strateji izlemeye başlar. Bu denge stratejisi, gerek kendi aralarında gerekse diğer bölgelerle olan ilişkilerin geliştirilmesine de hizmeti amaçlar. AB'nin bölgeye yönelik genel politikası, söz konusu ülkelerle ticari bağlantı kurabilmeleri için Orta Asya ülkelerinde mümkün olduğu kadar istikrarın sağlanması ve korunmasının temin edilmesidir. Bu istikametteki politikalarını gerçekleştirebilmek için Orta Asya'da Tacıs, Speca, Traceca Ve Inogate programlarını devreye sokar.

AB'nin Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığına kavuşan cumhuriyetler için öngördüğü önemli bir program Inogate'tir². Bu program, enerji gelişimini sağlayan teknik yardımları ve bu konuda yeni tesisler kurmayı amaçlar. Söz konusu program, 1995-1997 yılları arasında Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerini kapsar. Inogate programının amacı, yeni bağımsızlığına kavuşan ülkelerde gaz ulaşımını sağlamak, petrol üretim sisteminin yeniden yapılandırılması ve geliştirilmesi, Hazar Denizi'nden Avrupa'ya gidilecek alternatif yolların belirlenmesi şeklinde özetlenebilir. Bölgedeki enerji kaynaklarının çıkarılıp dış dünyaya aktarılması amacıyla Total, Agip, ENI, Shell, British Gas, British Petroleum gibi Avrupa'nın büyük şirketleri 1990'lı yılların ortasından itibaren bölgeye gelmeye başlar. Zamanla enerji meselesi, AB'nin 2007 yılı Haziran ayında kabul ettiği Orta Asya ile Ortaklık Stratejisi'nin yedi unsurundan biri olur. Bu tarihten itibaren AB ülkeleri kendi çıkarları doğrultusunda, Orta Asya'da enerji alanına odaklanır ve bunun gelişimine katkı sağlar. 2010'dan 2015'e kadar Orta Asya'ya AB tarafından verilen kalkınma yardım miktarı 8.5 milyon Euro'ya kadar ulaşır ve bunun bir kısmı bölgesel programlara ayrılır (İlyassov, 2010, s.77).

5.2. AB'nin Kazakistan'a Yönelik Enerji Politikası

AB ülkeleri ile Kazakistan arasında yapılan enerji iş birliği, her iki taraf için de önem arz eder. İki taraf arasında kurulan enerji iş birliğinin temeli 1999 yılında imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'na dayanır (İlyassov, 2010, s.38). Söz konusu anlaşma, 2000 yılında yürürlüğe girer ve Kazakistan, uluslararası şirketlerinin devlet enerji sektörüne entegre olmasına karar verir. SSCB dağıldıktan sonra AB'nin önde gelen (Agip/Eni, BG Group, Total, Royal Dutch, Shell) şirketleri ülkenin hidrokarbon kaynaklarını ve petrol alanlarını araştırmaya NCOC (the North Caspian Operating Company) konsorsiyumunun hissedarları olarak atanır. Kazakistan, yabancı yatırımcılara kapısını açınca İtalya'dan

² INOGATE: Ülkelerarası Gaz ve Petrol Taşınması programı. Eski SSCB Cumhuriyetleri için AB'nin teknik yardım programı dahilinde önemli bölgesel bir girişimdir. Programın başlıca amaçları, bölgesel petrol ve doğal gaz ürünlerinin daha iyi hâle getirilmesi, günümüz teknolojisine kavuşturulması ve Hazar ile Orta Asya bölgelerinden Avrupa ve Batı piyasalarına hidrokarbon taşınması için farklı seçeneklerin değerlendirilmesine yönelik olarak taraf ülkelerin çabalarını destekleyen program.

Agip ve İngiltere'den British Gas şirketleriyle Karaçaganak sahasının geliştirilmesine ilişkin anlaşma imzalar. 1990'ların başında Chevron (Amerika) ve CNPC (Çin) şirketlerinin yanı sıra Eni, Shell, British Petroleum ve Total (Avrupa) şirketleri de Karaçaganak ve Kaşagan petrol alanlarının gelişimine katkı sağlarlar (Ongarova, 2015, s.59).

Kazakistan'da enerji sektöründe dış kaynaklı yatırımlar arasında İtalya, İngiltere ve Hollanda öne çıkar. Ham petrol ve sıvı doğalgaz üretimi, 2003 yılında günde 1 milyon varil iken aşamalı olarak artmaya devam eder ve 2004 yılına gelindiğinde %16 oranında artarak günde 1.2 milyon varile (59.4 milyon ton) çıkar. Bunun 50.6 milyon tonu ham petroldür. Başta Hazar Denizi'nden olmak üzere ülke topraklarında çeşitli sahalarda üretimin gittikçe artırılması hedeflenir. Genel olarak bakıldığı zaman toplam üretimin yaklaşık %80'i ihraç edilmektedir. Kazakistan'da petrol üretiminin %85'ini yabancı firmalar, %15'ini ise devlet petrol şirketi Kazmunaygaz yapmaktadır. Son yıllarda doğalgaz üretimindeki artış (1996'dan bu yana iki katı artmıştır) ülkeye yapılan doğalgaz yatırımlarını artırmıştır. 2004 yılında doğalgaz üretimi, 11.6 milyar m³'lük hacmiyle bir önceki yıla göre %53 oranında artış göstermiştir. Kazakistan doğalgaz rezervinin tahmini olarak 65 trilyon ayak küp (1.84 trilyon m³'tür) olduğu belirtilmektedir. Bu rezervin %40'dan fazlası kuzeybatı Kazakistan'daki Karaçaganak sahasına aittir. Doğal gaz rezervi bakımından önemli bir yere sahip olan Karaçaganak sahasının geliştirilmesi ve işletilmesi için 1997 yılında oluşturulan AB ağırlıklı şirketlerin yer aldığı uluslararası konsorsiyumda bulunan şirketler ve paylaşımları; AGIP (İtalya) %32.5, British Gaz (BG) (İngiltere) %32.5, TEXACO (ABD) %20, LUKOIL(Rusya) %15 şeklindedir (İlyassov, 2010, ss. 110-112).

Günümüzde Kazakistan, küresel anlamda enerji sektöründe önemli bir pozisyona gelmek için çaba sarf ederken doğal olarak birtakım zorluklarla da karşılaşmaktadır. Örneğin enerjinin Avrupa'ya sağlıklı olarak taşınmasında boru hatlarının yetersizliği, bunların modernizasyonunun büyük maliyetler getirmesi ve nakliye için uygun görülmeyen fiyatlar Kazakistan ile AB arasındaki ilişkilerde önemli zorluklardır. Kazakistan ve AB enerji iş birliğindeki diğer bir sorun ise gümrük vergilerinin artmasıdır. Bu problemin çözülmesine katkı amacıyla Ağustos 2013 yılında "Enerji Verimliliği-2020" programına başlanılır. Programın ana hedefi, enerji verimliliğinin iyileştirilmesine yönelik olup yıllık enerji tüketiminin %10 azaltılması öngörülür. Enerji sektöründeki Avrupa Birliği-Kazakistan ilişkilerini doğru anlamak ve değerlendirmek için siyasi ortamın da son derece önemli olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle Orta Asya'daki bölgesel ve küresel güçlerin çıkarları ve bunların tahlil edilmesi, AB-Kazakistan iş birliğinin gidişatı açısından oldukça önemlidir (UNECE, 2017, s.33).

Sonuç

Araştırmamızda görüldüğü üzere modern dünya devletlerinin ekonomik durumunu belirleyen temel unsurlardan biri olan petrol, ihracatçı ülkeler için gelir kaynağı olurken, ithalatçı devletlerin de toplumsal ihtiyaçlarını karşılamalarına yardımcı olmaktadır.

SSCB'nin çöküşünden sonraki dönemde ortaya çıkan sorunların çözümü olarak, Kazakistan'ın pazar ekonomisine geçişi ve bu bağlamda petrol endüstrisi, ülkenin ekonomik gelişiminde anahtar çözüm olarak görülmektedir. Kazakistan'ın enerji sektörü, bağımsızlık sonrası kayda değer dönüşümler yaşar. Serbest piyasa ve endüstrinin düzenlenmesi ile önemli ölçüde gelişir. Kazakistan'ın büyük petrol rezervlerine sahip olması ve dünya petrol piyasalarındaki olumlu gelişmeler, ülkenin ekonomik ve endüstriyel gelişimi açısından petrol piyasasını en umut verici sektör haline getirir.

Yazımızda bağımsızlık sonrası Kazakistan'ın dış politikasını oluşturmak amacıyla yaşanan kimlik arayışı, Nursultan Nazarbayev'in liderliğiyle dış politikanın değişmesi ve bu değişen yapı içerisinde enerjinin etkisi değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Kazakistan'ın Sovyet dönemi sonrası Rusya, Çin, ABD ve AB gibi küresel ve bölgesel güçlerle ilişkileri enerji çerçevesinde ele alınmıştır. Bu süreçte ülkenin ikili ya da çok taraflı yaklaşımlarına yer verilmiştir. Bütün bunlardan anlaşıldığı kadarıyla Kazakistan'ın dengeli ve çok yönlü dış politikası, Orta Asya'da Avrupa ile Asya arasında ve ötesinde bir köprü olarak rol oynamaktadır.

Kazakistan'ın yukarıda bahsettiğimiz güçlerle olan ilişkisini tek tek ele aldığımızda Rusya'nın bu döneme kadar baskın olduğu anlaşılmaktadır. Kazakistan'ın Sovyetler Birliği döneminde Rusya ile aynı çatı altında bulunup ekonomik, tarihi ve siyasi açıdan birtakım ortak özelliklere sahip olunması bunun temel sebebi olabilir. Ayrıca Sovyet döneminden kalan boru hatlarının bulunması, Kazakistan enerji kaynaklarının ihracatında Rusya'ya olan bağımlılık ve ülkede bulunan Rus nüfusu gibi faktörler, Kazakistan'ın büyük güçlerle dengeli ilişkiler kurulmasını amaçlayan dış politikasında Rusya'ya öncelik verilmesine sebep olmaktadır. Hazar'ın statüsü sorunu da ülkenin Rusya'ya olan bağımlılığını sağlayan diğer bir etkidir.

Ülkede yer alan enerji kaynaklarının büyük kısmının Hazar bölgesinde bulunması, bölge üzerinde gerçekleştirilmek istenen projelere alternatif ihracat yollarını bulmayı gerektirir. Ancak bölgede yıllardır çözülemeyen statü sorununun, yabancı yatırımların yapılmasını ve projelerin geliştirilmesini zorlaştırdığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Rusya'nın, Hazar sorununu kendi lehine kullanmak istediği ve Kazakistan'a dolaylı olarak baskı yaptığı görülmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kazakistan'ın hidrokarbon zenginlikleri ile küresel aktörlerin hâkimiyet mücadelesine girdikleri bir alan olarak gündeme geldiği şüphesizdir. Orta Doğu'da devam eden

istikrarsız durum ve son gelişmeler Kazakistan'ı enerji güvenliği bakımından alternatif bir kaynak bölge olarak ön plana çıkarmıştır. Sovyet döneminden kalan etkisi nedeniyle Rusya'nın arka bahçesi olarak kabul edilen bölgeye Çin'in ilgisinin artması enerji ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Ayrıca ABD'de yaşanan 11 Eylül (2001) olayları sonrası ülkedeki petrol faktörünün değerinin daha da artması, AB ülkelerinin enerji güvenliğini sağlamak amacıyla Kazakistan'la kurduğu ilişkiler, Orta Asya'daki mücadelenin boyutunu genişletmektedir.

Çalışmamızda gördüğümüz kadarıyla büyük güçlerin Orta Asya üzerinde yürüttüğü stratejinin ana hedefi olan hidrokarbon kaynaklara sahip olmak, Kazakistan'a avantaj sağlamanın yanı sıra dezavantaj da getirmektedir. Bağımsızlık sonrası ülkenin karşı karşıya kaldığı temel sorunların devletin güvenliğini olumsuz etkilememesi için Rusya ve Çin arasında gerginlik oluşturmadan onlara olan bağımlılığı azaltmak amacıyla dengeli ve çok yönlü politika izlenmesi, ülkenin diğer ülkelere karşı saygınlığını artırması ve bağımsızlığını pekiştirmesi sürecinde kendisine büyük destek olacağı kanaati hâsıl olmuştur.

Tespitlerimize göre otuz yıla yakın bağımsızlık sürecinde Kazakistan, uluslararası toplumda demokratik ilerleme açısından arzu edilen seviyeye ulaşmasa da bölgesel bağlamda ekonomik kalkınmada olumlu bir profili olan ülke haline gelmiştir. Enerji kaynaklarının peşinde olan küresel güçlerin ülkede var olan hidrokarbon zenginliklerine ilgi duymaları, devlet inşası çabalarıyla aynı döneme denk gelir. Elinde bulunan bu zenginlikler nedeniyle bazı petrol üreticisi ülkeler gibi tuzağa düşüp düşmeyeceği ve bundan sıkıntı çekip çekmeyeceği gibi sorular gündeme gelmektedir. Kazakistan'ın, karşısına çıkacak bu ve benzeri sorunların üstesinden gelerek istikrarlı ve başarılı bir şekilde yoluna devam edeceğini ümit ediyoruz.

Kaynaklar

- Abduraslov, N. (2010). *Ekonomiçeskiye Aspektı Reformirovaniya Gazoprovodnogo Transporta Kazahstan (Kazakistan Boru Hattı Gelişiminin Ekonomik Yönleri)*. Moskova: Rossiyskiy Gosudarstvennyy Universitet imeni İ. M. Gubkina.
- Асхат, А. (1029) “ Добыча газа в Казахстане к 2040 году увеличится на 52”, <https://rus.azattyq-ruhy.kz/economics/3170-dobycha-gaza-v-kazahstane-k-2040-godu-uvelichitsia-na-52>, Erişim Tarihi: 03.06.2021.
- Aldıbekova, G. (2018). *Petrol Fiyatlarının Kazakistan Ekonomisi Üzerine Etkileri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Alkan, H. (2011). *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar: Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan*. Ankara.
- Ahdoot, J., Morsey C. ve Vela D. (2019). *Alleviatin U.S. Dependence on OPEC*, *Pepperdine University School of Public Policy* <https://publicpolicy.pepperdine.edu/masterpublicpolicy/content/capstones/opec.pdf> Erişim tarihi: 09.12.2020.
- Allison, R. (2004). Strategic Reassertion in Russia's Central Asia Policy. *International Affairs*, 80 (2), s.277-293.

- Almen, D. (2013). *Turkey's Foreign Policy towards Kazakhstan in the Post – Soviet Period* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). ÖDTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aramov, E. (2007). *Rossija i Kazahstan: puti integracii*. Astana.
- Arnabekova, E. (2019). Neftegazovoy Sektor v Ekonomike Kazahstana, *Kazakistan Ekonomisinde Petrol ve Doğal Gaz Sektörünün Rölü*, <http://www.halykfinance.kz/ru/site/index/research/report:108168> Erişim tarihi: 20.01.2020.
- Blagov, S. (11 Aralık 2020). *Effort to Produce Eurasian OPEC Falls Short at CIS Summit*, <https://eurasianet.org/> Erişim tarihi: 07.03.2020.
- Blank, S. (1995). Energy Economics, and Security in Central Asia: Russia and its Rivals. *Central Asian Survey*, 14(3), ss.373-406.
- Cohen, A. (2008). *Kazakhstan: The Road to Independence. Energy Policy and the Birth of a Nation*. Singapore: Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program–A Joint Transatlantic Research and Policy Center.
- Çardıbayev R. (2012). *Neft Kazahstana. Vekovaya İstoriya (Kazakistan Petrolü. Asırlık Tarih)*. Astana: Aldongar.
- Davutbay G. (2019). Qarqını bölek Qalamqas (Kalamkas Sahasının Gelişimi), <https://egemen.kz/article/211585-qarqyny-bolek-qalamqas> Erişim tarihi: 13.01.2020.
- Dongfeng, R. (2003). *The Central Asia Policies of China, Russia, the USA and the Shanghai Cooperation Organization Process: A View from China*. Stockholm: Stockholm International Peace Research Institute.
- Hatipoğlu, E. (2008). Güney Kafkasya ve Orta Asya'da 'Büyük Güçler' Arasındaki Oyun: Bölgesel Örgüt ve Oluşumların Rölü. *Orta Asya ve Kafkasya Güç Politikası*. Ankara: USAK yay.
- Hekimoğlu, A. (2012). Uluslararası Dengeler Bağlamında Orta Asya'daki Enerji Politikaları. *Bölgesel Küresel Politikalarda Orta Asya*, Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd.
- Henriksen, K.E. (2013). *Kazakhstan's Energy in Foreign Policy: Oil and Gas in the Multi-vector Policy*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans). University of Oslo, Oslo.
- Ilyassov, Y. (2010). *Avrupa Birliği'nin Orta Asya'ya Yönelik Politikası ve Kazakistan* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İpek, P. (2008). The Role of Oil and Gas in Kazakhstan's Foreign Policy: Looking East or West. *Europe – Asia Studies Journal*, 59 (7), ss.1179-1199.
- Karaca, R. (2008). *Güç Olma Stratejisi Çin: Soğuk Savaş Sonrası Türkiye Cumhuriyeti – Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri*. İstanbul: Kültür Sanat yay.
- Karenov, R. (2015). "Sovremennoye Sostoyaniye i Priyoretetniye Zadaçi Razvitiya v Perspektive Neftyanoy Otrasi v Mire i Kazahstane" (Dünya ve Kazakistan'da Petrol Endüstrisinin Öncelikli Gelişmesi ve Beklentileri), *Vestnik*. Karaganda, s.56-100.
- KASE (2019). *Neftegazovaya Otrasi' Respubliki Kazahstan*, (Kazakistan'ın Petrol ve Doğal Gaz Endüstrisi). Almatı: KASE.
- Kısacık, S. (2013). Kazakistan'ın Enerji Politikasında Rusya'nın Vazgeçilmez Konumu <http://politikaakademisi.org/2013/11/06/kazakistanin-enerji-politikasinda-rusyanin-vazgecilmez-konumu/> Erişim tarihi: 03.02.2020.
- Kolakowski, M. (23 Nisan 2020). *History of Oil Prices* <https://www.investopedia.com/history-of-oil-prices-4842834> Erişim tarihi: 08.05.2020.
- Korzhubayev, A. (2013). Cooperation Between Russia and China in the Energy Sector Interests, Problems and Prospects <http://www.oilandgaseurasia.com/articles/p/134/article/1427/> Erişim tarihi: 27.03.2020.
- Liao, X. (2016). A Silk Road for Oil: Sino – Kazakh Energy Diplomacy. *Journal Asia Pacific Business Review*, 7(2), ss.39-51.

- McKay, J. P. (1984). "Baku oil and Transcaucasian pipelines, 1883-1889: a study in Tsarist economic policy", *Slavic Review* 43(4). New York, 1984, s.604-623.
- Mehdi P. (2010). Hazar Denizi'nde Alternatif Boru Hattı Projeleri ve Bakü Tiflis Ceyhan Projesinde Kazakistan Dönemi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Маммедли С. (2019). "Лукойл» инвестировал \$9 млрд в экономику Казахстана" <https://novayaepoxa.com/lukoyl-investiroval-9-mlrd-v-yekonomi/284994/>, Erişim tarihi: 03.06.2021.
- Momynkulov, J. (2014). Hazar'dan Karadeniz'e Stratejik Bakış içinde (ed. Orhan Yeşilot) *Rusya'nın Hazar Bölgesi Enerji Politikasında Kazakistan*. İstanbul: Yeditepe.
- Munayshy Public Foundation (2005). *Petroleum encyclopaedia of Kazakhstan*. Almaty.
- Nogayeva, A. (2011). *Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin: Stratejik Denge Arayışları*. Ankara.
- Nurpeisov, K. (1993). *İstoriya Kazahstana (Kazakistan Tarihi)*. Almaty: Rauan.
- Ongarova, Y. (2015). *Kazakistan Dış Politikasında Hazar Enerji Kaynaklarının Rolü* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya.
- Pakin, E. (2011). Energetičeskiy treugolnik: Kitay, Rossiya, Kazahstan. *Vserossiyskiy ekonomičeskiy jurnal*, ss.36-51.
- Özdemir, Y. (2007). *Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın Enerji Potansiyelleri ve Politikaları* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- PetroChina (2018). *Annual Report-2018*. Hong Kong: PetroChina LTD.
- QazMunayGaz (2010). Godovoy otčet 2010: KazMunayGaz-pererabotka i marketing. Astana, s.14-15.
- Raimondi, P. (2019). Central Asia Oil and Gas Industry-The External Powers' Energy Interests in Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan. *Econstor*, ss.1-74.
- Sagındıkov, R. (2014). *Kazahstansko-rossiyskiye diplomatičeskiye otnoşeniya: sostoyaniye i perspektivi* <https://cyberleninka.ru/article/n/kazahstansko-rossiyskie-diplomaticheskie-otnoşeniya-sostoyanie-i-perspektivy> Erişim tarihi: 02.01.2021.
- Schiavano, A. (2018). *Kazakh National Identity (1917-2017)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). LUISS, Rome.
- Somuncuoğlu, A. (2009). *ABD'nin Demokrasi Özendirme Politikası: Kazakistan Örneği* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şakı, Ç. (2018). *Büyük Güçler Politikasında Orta Asya Enerji Kaynakları: Jeopolitik Mücadele* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- UNECE, (2017). *Politika Povişeniya Energoeffektivnosti Peredovoy Opit*. New York: UN.
- Usmanov, Z. (2018). ES Gotov İskat' Investitsii Dlya Gazoprovoda v Turmenii (AB, Tyumen Doğal Gaz Boru Hattı için Yatırım Aramaya Hazır) <https://news.ru/world/turkmeniya-gazoprovod-investicii/> Erişim tarihi: 04.02.2020.
- Yavaş, A. (2012). *Enerji Güvenliği Bağlamında Kazakistan'ın Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti İle İlişkileri Üzerine Bir Araştırma* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.
- Yesdauletova, A. (2009). Kazakhstan's Energy Policy: Its Evolution and Tendencies. *Journal of US-China Public Administration*, 6(4), ss.31-39.
- Zhao, H., Trenin D. ve diğerleri (2007). *In Central Asia: The View from Washington*. New York: Routledge.

- Zhylykshbayeva, M. (2001). *Uluslararası İlişkilerde Kazakistan'ın Dış Politikası ve Petrol*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- "CNPC in Kazakhstan", http://www.cnpc.com.cn/en/Kazakhstan/country_index.shtml Erişim tarihi: 01.12.2020.
- "CNPC завершила модернизацию Шымкентского НПЗ", 27.08.2018, <https://kursiv.kz/news/otraslevye-temy/2018-08/cnpc-zavershila-modernizaciyu-shymkentskogo-npz?page=113>, Erişim Tarihi: 03.06.2021.
- "Gazovaya Era Kazahstana" <http://expertonline.kz/a15198/> Erişim tarihi: 03.12.2020
- "Gazovaya otrasl' Kazahstana", https://neftegaz.ru/analisis/oil_gas/329678-gazovaya-otrasl-kazahstana/ Erişim tarihi: 03.12.2020
- "Karajanbas", Neftyaniki: Neft i Gaz (Petrolcüler: Petrol ve Doğal Gaz), <http://www.nftn.ru/oilfields/asia/kazakhstan/karazhanbas/15-1-0-777> Erişim tarihi: 12.01.2021
- "Kazakhstan: Oil Consortium Wrangles with Government Officials Over Kashagan Oil Field", 05.09.2007, <https://eurasianet.org/kazakhstan-oil-consortium-wrangles-with-government-officials-over-kashagan-oil-field>, Erişim tarihi: 12.01.2021.
- "Orta Asya-Çin Doğal Gaz Hattı Çin'e 270 Milyar Metreküp Doğal Gaz Taşdı", 15.07.2019, <http://orasam.manas.edu.kg/index.php/tr/turkmenistan/2133-orta-asya-in-do-al-gaz-hatti-in-e-270-milyar-metrek-p-do-al-gaz-ta-idi>, Erişim Tarihi: 03.06.2021
- "Речь об импорте по Казахстанско-китайскому нефтепроводу", 21.01.2020 <https://oilcapital.ru/news/export/21-01-2020/pochti-11-mln-tonn-nefti-poluchil-kitay-iz-kazahstana-v-2019-godu>, Erişim Tarihi: 03.06.2021.
- "Şımкentskiy neftepererabatıvayuşiy zavod" <https://energybase.ru/processing-plant/shymkent-refinery> Erişim tarihi: 15.01.2021
- "Qumköldün qor auleti 160 milyon ton munay jane 19 milyar metreküp bagalandı", 12.09.2011, <https://www.inform.kz/kz/kumkoldin-kor-aleueti-160-mln-tonna-munay-zhane-19-mlrd-tekshe-metr-gaz-koleminde-bagalandy> a2404320 Erişim tarihi: 17.01.2021

SOYKIRIMA GİDEN BİR İÇ SAVAŞ: RUANDA

A CIVIL WAR LEADING TO GENOCIDE: RWANDA

Araştırma Makalesi/Research Article

Ayşegül SAYLAN *

* Y. Lisans Öğrencisi,
Uluslararası İlişkiler ABD, Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Kırşehir Ahi
Evran Üniversitesi

* Master's Student, Department
of International Relations,
Kırşehir Ahi Evran University

Mail/E-posta:
aysegul06@gmail.com

ORCID ID:
0000-0003-3186-6336

Başvuru Tarihi/Received:
23.02.2021

Kabul Tarihi/Accepted:
25.03.2021

ISSN 2618-6217

Özet

Resmi adı ile Ruanda Cumhuriyeti, Afrika kıtasının orta bölümünün doğu kısmında yer alan ve denize kıyısı bulunmayan bir ülkedir. Hutu ve Tutsi olmak üzere iki etnik yapıdan oluşan Ruanda, sömürge faaliyetleri öncesinde bağımsız bir devlettir. Ruanda'da nüfusun çoğunluğuna sahip olan Hutular, Tutsiler'in yönetiminde kalmıştır. 1994 yılında emperyalizmin çıkarları doğrultusunda siyah ve beyaz ayrımının yapıldığı Ruanda'da yaşanan katliam sonucunda yaklaşık 100 gün içerisinde 800.000 Tutsi ve Hutu hayatını kaybetmiştir. Belçika'nın farklı kriterler belirleyerek insanları Tutsi ve Hutu diye kutuplaştırması ile birlikte Tutsiler'e ayrıcalıklar tanımışlardır. Tutsiler'i Hutu'lara karşı kıskırtan Belçika, Hutular'ın ezilmesine neden olmuştur. 1950 yılından sonra destek bulan Hutular, 1959 yılında kendilerine yapılan haksızlık karşısında intikam alma fikri ile hareket etmiştir. 6 Nisan 1994 günü yaşanan kanlı olaylar karşısında Tutsiler, hükümet tarafından kendilerine yardım gelmeyeceğini anlayınca Birleşmiş Milletleri (BM) umut olarak görmüştür. Ancak Birleşmiş Milletler Ruanda'da yaşanan katliamda gözlemci olarak kalmıştır. Bu çalışma ile Ruanda'da yaşanan soykırımın nedenleri ve katliamın yaşanmasına zemin hazırlayan olaylar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Soykırım. Ruanda Soykırımı. Uluslararası Hukuk. Toplumsal Yaşam. Sıddet.

Abstract

With its official name, the Republic of Rwanda is a country located in the eastern part of the central part of the African continent and has no coast. Composed of two ethnicities, Hutu and Tutsi, Rwanda was an independent state before its colonial activities. The Hutus, who had the majority of the population in Rwanda, remained under the rule of Tutsi. As a result of the massacre in Rwanda, where black and white distinction was made in line with the interests of imperialism in 1994, 800,000 Tutsi and Hutu lost their lives in about 100 days. With Belgium's polarization of people as Tutsi and Hutu by determining different criteria, they gave privileges to Tutsi. Belgium, which provoked the Tutsi against the Hutus, caused the Hutus to be crushed. The Hutus, who found support after 1950, acted with the idea of revenge against the injustice inflicted on them in 1959. In the face of the bloody events that took place on April 6, 1994, Tutsi saw the United Nations (UN) as hope when they realized that the government would not receive help. However, The United Nations remained an observer in the massacre in Rwanda. With this study, the causes of the genocide in Rwanda and the events that paved the way for the massacre will be discussed.

Key Words: Genocide, Rwandan Genocide, International Law, Social Structure, Violence.

Giriş

İnsanlık suçlarının yoğun olarak işlendiği Afrika kıtası, aynı zamanda kabile savaşlarının yaşanması ile bilinen bir yerdir (Sencerman, 2009, s. 36).

1994 yılı emperyalizminin neden olduğu çıkarlar doğrultusunda ırkçılığın yapıldığı ve yaklaşık bir milyona yakın insanın vahşi bir katliamla hayatının sona ermesiyle tarihe geçen Ruanda Soykırımı, Birleşmiş Milletler tarafından görmezden gelinmiştir. Doğal kaynaklar açısından zengin bir bölgede bulunan Ruanda'da soykırımın nedeninin Avrupa kaynaklı ırkçılık olduğu öne sürülmektedir.

100 gün gibi kısa bir sürede gerçekleşen bu soykırım, Yahudi soykırımından sonra en büyük katliam olarak değerlendirilmektedir. Yahudi Soykırımında olduğu gibi Ruanda Soykırımına da dünya sessizliğini korumuştur.

İnsanlığa karşı işlenen en ağır suç olan soykırım suçu, cezalandırılmalı ve bunu önleyecek uygulamalar yapılmalıdır. Bir soykırım ülke içinde yaşanmış olsa da uluslararası barışı ve güvenliği tehdit etmektedir. Bu noktada uluslararası hukuka önemli görevler düşmektedir (Hamzayeva, 2013, s. 69).

Ruanda da katliam sürerken ABD ve BM bölgedeki askeri geri çekerek Fransa'nın bölgeye müdahil olmasına karşı bir tavır sergilememiştir. Bu katliam Ruanda halkının zihninde silinmesi güç hatıralar bırakmıştır. Ekonomik, sosyal ve psikolojik anlamda ciddi sıkıntılar yaşayan Ruanda, bugün yeniden bir araya gelerek geleceğini şekillendirmeye çalışmaktadır.

25 Kasım 2001 tarihinden itibaren kendi bayrağını dalgalandıran Ruanda, cumhuriyet ile yönetilmektedir. 1 Temmuz 1962 tarihinde Belçika'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Ruanda'nın 2020 verilerine göre 13 milyon nüfusu bulunmaktadır. Ruanda'nın mevcut anayasası 2016 yılında kabul edilmiştir.

Bu çalışma ile öncelikli olarak soykırım kavramı ele alınacak ve soykırımın nedenleri üzerinde kısaca bir değerlendirme yapılacaktır. Ruanda da yaşamın incelemesinin ardından soykırımı giden süreç ve Batının bu soykırımı olan tepkisizliği ele alınacaktır. Soykırımın ardından Ruanda'da yaşamın nasıl devam ettiği ve bu soykırımın basında nasıl yer bulduğu incelenecektir.

1. Soykırım Kavramı

Birtakım özelliklere sahip insanların sistemli ve kasıtlı bir şekilde öldürülmesi olarak tanımlanan soykırım, hukuki kaynağını Aralık 1948'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen ve 12 Ocak 1951'de yürürlüğe giren Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesinin 2. maddesinden almıştır. Maddeye göre soykırım, "Milli, dini etnik veya ırki bir grubu sırf bu özelliklerinden

dolayı öldürmek, grup üyelerine ciddi bedensel veya zihinsel zarar vermek, bir grubun üyelerini kasten fiziki olarak kısmen veya tamamen yok edilmesi sonucunu doğuracağı önceden hesaplanan yaşam koşulları altına sokmak, grup içindeki doğumları bilinçli bir şekilde önlemek ve gruba ait çocukları bir başka gruba nakletmek” olarak tanımlanmıştır (Güzelipek, 2015, s. 190).

Uluslararası bir güç olan Birleşmiş Milletler, bu gücünü gerektiği gibi kullanamamıştır. İnsanlık suçu işlenirken sessiz kalan Birleşmiş Milletler, toplumun çok fazla tepki göstermesi sonucunda duruma müdahale etmektedir. Bütün ülkeleri temsil eden Birleşmiş Milletler, bu konularda müdahale etme görevini Güvenlik Konseyine bırakmaktadır. Bunun tam tersinin olmaması yani Birleşmiş Milletlerin önemli olaylarda karar alması ve bunu uygulaması gerekmektedir. (Çelik, 2006, s. 30)

İkinci Dünya Savaşı sonrasında modernitenin belirlediği suçlardan biri olan soykırım kavramı için ırk, ulus, din, etnisite gruplarından en azından birinin olduğu varsayımı gerekmektedir (Öztürk, 2011, s. 84-85). Uluslararası hukuk içerisinde değerlendirilen, suçların suçu olarak tanımlanan ve hukuk ihlali olan soykırım, insanlık tarihiyle birlikte ortaya çıkmış toplu imha yöntemidir. Soykırımın maddi ve psikolojik olmak üzere iki unsuru bulunmaktadır. Maddi unsur, suçu oluşturan fiilleri ifade ederken psikolojik unsur ise bir grubu kısmen veya tamamen yok etme kastını ifade etmektedir (Hamzayeva, 2013). Özel bir kasıt gerektiren soykırımı diğer suçlardan ayıran manevi unsurdur. Bir suçun soykırım olarak değerlendirilebilmesi için kasıt unsuru bulunması gerekmektedir ve bu unsur maddi eylemleri oluşturan unsurlar içinde aranmaktadır (Çoban, 2008, s. 52-53).

Bir şiddetin soykırım olarak nitelendirilmesi için sistemli ve planlı olarak bir grubu ya da topluluğu yok etme kastının bulunması gerekmektedir. (Öztürk, 2011, s. 85) Geçmiş 17. yüzyıla dayanan ve Aydınlanma sonrası dönemde Batı'dan başlayarak tüm dünyaya yayılan modernite kavramı, toplumsal hayatın içerisinde büyük değişimler yaşanmasını sağlamıştır (Turan & Aydilek, 2017, s. 281). Eski çağlarda yaşanan şiddet olayları değişik açılardan değerlendirildiğinde soykırım kavramından ayrılmaktadır. Modernite öncesinde yaşanan bu şiddet olayları kendiliğinden veya bir grubun hislerinden etkilenirken soykırım ise sistemli hareket edilen ve sonuç odaklı bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır (Öztürk, 2011, s. 91-92).

Milletlerarası Hukuk içerisinde soykırım ilk kez Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 11 Aralık 1946 tarihli ve 96 (I) sayılı kararıyla kabul edilmiştir (akt. (Alpyavuz, 2009).

İnsanlık tarihi ile birlikte varlığını sürdüren ve şiddet eylemleri güç ilişkilerinde önemli bir etken olmuştur. Toplumsal olaylara varan şiddet eylemlerini içeren soykırım kavramı, 20. yüzyılda uluslararası hukuk içerisinde bir suç olarak tanımlanmış, ceza yaptırımını uygulanması ve önlenmesi gereken bir suç olarak belirtilmiştir. Modernizmin bir özelliği

olan gruplandırma sonucunda insanlar kimlikleri ile değerlendirildikleri için şiddet eylemlerine maruz kalmışlardır (Çoban, 2008, s. 48).

Ruanda'da yaşayan halk için ilişkilerin olumlu bir hal alması 19. yüzyılda sömürgeci devletlerin ülkeye giriş yapmasına kadar devam etmiştir (Düzler, 2020, s. 8). Soykırımın yanı sıra sömürgecilik ve ırkçılık kavramları da modern dünyanın içerisinde yer almaktadır. Hasan Sezer Fener sömürgecilik kavramını şu şekilde tanımlamaktadır:

“Düşünsel açıdan başlangıcı bilinemese de eylemsel olarak 15. yy'da başladığı kabul edilen, güçlü olan devletin güçlülüğünü ve güçsüz olan devletin güçsüzlüğünü pekiştiren, güçlüden güçsüze kültür geçişi sağlayan ve güçlünün güçsüz üzerindeki tahakkümüyle sonuçlanan askeri, ekonomik ve siyasi eylemler bütünüdür.” (Fener, 2018, s. 290).

2. Ruanda'da Yaşam

İnsanlığın ortaya çıktığı Afrika kıtası aynı zamanda insanlık suçlarının işlendiği bir kıta olmuştur (Sencerman, 2009, s. 36). Yıllardır kabileler arası şiddet olaylarına ev sahipliği yapan Afrika kıtası, hala yaşanan çatışmalarla gündemde yer almaktadır. Büyük Göller Bölgesinde yer alan Ruanda, ülkeler ve topluluklar arasında şiddetin sert bir şekilde yaşandığı bölgedir (Öztürk, 2011, s. 67). Bölgenin en gelişmiş devleti olan Ruanda, uluslararası kalkınma projelerinin Kara Afrika'daki gözdesi olarak nitelendirilmektedir (Türkan, 2014, s. 108).

1884 yılında Berlin Konferansında Almanya'nın Doğu Afrika sömürgesi haline gelen Ruanda, 1897 yılından itibaren Almanlara ev sahipliği yapmaya başlamıştır. Daha sonra Belçika hâkimiyetine giren Ruanda'da halk sınıflara ayrılmaya başlamıştır (Söylemez, 2018, s. 145).

Yönetim şekli cumhuriyet olan Ruanda, 1 Temmuz 1962 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. 26.338 km² yüzölçümüne sahip olan ülkede 2020 kayıtlarına göre 13 milyon kişi yaşamaktadır. Orta Afrika'da Büyük Göller Yöresinde yer alan Ruanda, Burundi, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Tanzania ve Uganda ile komşudur. Bugün Fransızca, İngilizce, Kinyarwanda, Swahili dillerinin konuşulduğu ülkede halkın yüzde 75'i Katolik Hristiyan, yüzde 24'ü Protestan Hristiyan, yüzde 15'i Müslüman ve yüzde 11'i ise diğer dinlere mensuptur (İnsamer, 2019).

Tarım ve hayvancılığın temel geçim kaynağı olduğu 19. yüzyılda, hayvancılıkla uğraşmak önemli bir uğraştı ve büyükbaş hayvana sahip olmak zenginlik göstergesi sayılıyordu. Ruanda da Hutu ve Tutsi ayrımını belirleyen önemli kriter ise ekonomik uğraşlardı. Hayvancılıkla uğraşan ve azınlık olan Tutsiler, sosyal hayatın üst sıralarında yer alırken Hutular ise tarımla uğraşan çoğunluk olarak yer almaktaydı (Öztürk, 2011, s. 68).

Ekonomisine katkı sağlayacak doğal kaynakların bulunmadığı Ruanda'da gelir kaynağı tarım ve ticarettir. Tarım temel gelir kaynağı olmasına rağmen modern bir tarım yöntemi bulunmamaktadır. Ülke nüfusunun artmasına rağmen bunu karşılayacak üretim yoktur. Artan nüfusa karşı

bir önlem alınmaması ülkede çatışmalara yol açmaktadır (Düzler, AFAM Afrika Araştırmaları Derneği, 2017).

Krallık döneminin iki önemli uğraşı olan tarım ve hayvancılık toplum içerisinde bir ayrıma yol açmıştır. Zengin bir azınlığın uğraşı hayvancılık iken toplumun büyük bir kısmı da tarımda faaliyet göstermektedir. Sosyal yapı içerisinde de bölünmelerin yaşanmasına neden olan bu ekonomik uğraşlar, zengin olan ve azınlık durumunda bulunan Tutsilerin yönetimde söz sahibi olmalarını sağlarken tarımla uğraşan ve halkın büyük bir kısmını oluşturan Hutular, yönetim kademesinde yer alamamakta ve söz sahibi olmamaktadır (Düzler, 2020, s. 8).

Büyük Göller Bölgesindeki iki büyük krallıktan biri olan Ruanda Krallığı, kralı temsil eden askerler tarafından yönetilmekteydi. Ülkenin ekonomik faaliyetleri aslında sosyal statüyü de belirliyordu. Aynı dili konuşan Hutuların ve Tutsilerin ülke içerisinde ayrı ırklar gibi değerlendirilmesi ile Belçikalıların ülkeye girişi ile birlikte olmuştur (Eroğlu, 2014).

Birinci Dünya Savaşının ardından sömürge olarak bulunan Ruanda'nın Almanya tarafından Belçika'ya verilmesi ile birlikte Belçika Almanya'dan ayrılarak sömürgeci bir politika izlemiştir. Bu durum Hutular üzerinde Tutsilerin daha baskın ve söz sahibi olmalarına neden olmuştur. Ruanda üzerinde karar verici olarak bulunan Belçika, Ruanda'nın idari yapısında değişikliklere giderek yönetimi Tutsilere vermiştir. Tutsilerin bu şekilde üstün bir duruma geçmesinin sağlanması da ırkçılık konusunu gündeme getirmiştir. Bu durum kralın gücünü zayıflatırken Tutsileri güçlendirmeye başlamıştır. Eğitim ve sosyal yaşamda ortaya çıkan adaletsizlikler, Ruanda da Tutsilerin her alanda söz sahibi olmasına neden olmuştur (Düzler, 2020, s. 11-13).

Ruanda'da nüfusun yaklaşık %85'i Hutu, %14'ü Tutsi ve %1'i Twalar oluşturmaktadır. Tutsiler, Ruanda'nın en büyük payı alan ekonomik ve siyasi güçten yararlanan çoğunluğu olarak toplum içerisinde yer almıştır. Bağımsızlık sonrası dönemde de Tutsiler ayrıcalıklı olmuşlardır ve bu ayrıcalıklar Hutularda hoşnutsuzluğa sebep olmuştur (Öztürk, 2011, s. 80).

Belçika'nın Ruanda'yı soykırıma götüren ırkçı yaklaşımları yanı sıra din merkezli yaptıkları ayrımlarda halkın büyük tepkisine neden olmuştur. Müslümanların da maruz kaldığı bu ayırım nedeniyle Müslümanların toprak sahibi olması yasaklanmıştır. Eğitim ve özgür dolaşım hakkı konusunda ciddi kısıtlamalara gidilmiş hatta bir Müslüman yer değiştirmek için yöneticilerden resmi izin almadan hareket edemiyorlardı (Söylemez, 2018, s. 147-148).

Belçika Koloni yönetimi ve beraberinde ülkede faaliyetlerini sürdüren Katolik misyonerler, Ruanda da sınıflandırmalar yaparak Tutsileri yönetici Hutuları ise yönetilen olarak kabul etmiştir. Yapılan sınıflandırmalarla birlikte Tutsilerin bir kısmı ayrıcalıklı olarak çıkar sağlamışlardır. Göreli olarak daha uzun boylu ve daha açık tenli, dar

burunlu olan ve çoğunlukla hayvancılıkla uğraşan bireyler Tutsi ırkı, kısa, koyu siyah, geniş burunlu ve çoğunlukla tarımla uğraşanlar da Hutu ırkı olarak belirlenmiştir. Bireylerin bu özellikleri dikkate alınarak kimlik tanımlamaları yapılmış ve toplumsal yapı bu ırk ayrımına göre şekillenmiştir (Öztürk, 2011, s. 69). Toplum içerisindeki farklılıklar fiziksel olmaktan daha çok ekonomik faaliyetlerde ortaya çıkmıştır (Cenap Çakmak, Fadime Gözde Çolak, Gökhan Güneysu, 2014).

1959 yılında Hutuların hak aramak amacıyla Tutsilere karşı ayaklanmasını bazı faktörler tetiklemiştir. BM'nin Ruanda'nın Belçika'ya bağımsızlığını vermesi, Katolik Kilisesi tarafından adil olmayan düzenin sonlanması için Hutu aydınlarının ortaya çıkması ve Tutsilerin Katolik Kilisesinin etkisini artırmasının önünde engel olarak görülmesinden dolayı bu etkinin sona erdirilmek istenmesi ayaklanmaya neden olan faktörler arasındadır (Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, 2010, s. 150).

1962 yılında bağımsızlığın ilan edilmesiyle birlikte Tutsilere karşı sert politikaları ile tanınan Kayibanda yönetime geçmiştir. Hutuların yönetimde söz sahibi olması ile birlikte yönetimdeki topluluk değişmiştir. 1962-1973 yılları arasında yönetimi sağlayan ve Birinci Cumhuriyet Dönemi olarak adlandırılan Kayibanda yönetiminde üst düzey yöneticiler Hutulardan oluşmuştur. Ülke içerisinde sıkıntılıların yaşanmaya başladığı 1970'li yıllarda Kayibanda anayasaya aykırı olarak hareket etmiş, seçimlerin yapılacak olmasına rağmen yönetimi bırakmamıştır. Bununla birlikte ülkenin kuzeyinden gelen subaylar darbe hazırlığı yapmaya başlamıştır. Bu sırada Brundi'de yaşanan olayların Ruanda'ya etki etmesi ile birlikte yaşanan karışıklık ortamında Tutsiler sosyal hayattan uzaklaştırılmış ve Tutsilere yönelik saldırılar başlamıştır. 1973 yılında ise ülkenin kuzeybatısından gelen subayların yaptığı darbe sonucunda General Habyarimana başa geçmiştir ve 1994 yılında yaşanan soykırıma kadar yönetimde kalmıştır (Öztürk, 2011, s. 71-73). Habyarimana yönetimi ile birlikte çok partili rejime geçilirken ülkede de iç savaş hâkimdir. Bu durum ülkeyi soykırıma götüren önemli nedenlerden biridir (Cenap Çakmak, Fadime Gözde Çolak, Gökhan Güneysu, 2014).

Tepelik ve basamak şeklinde bir topoğrafyaya sahip olan Ruanda'da basamaklar tarımsal uğraşlar için kullanılmaktadır. Bu yapı aynı zamanda insanların birbirinden haberdar olmasını da sağlamaktadır. Tarıma elverişli olan toprakların neredeyse yarısı ekonomik faaliyetler için kullanılmaktadır (Öztürk, 2011, s. 78).

2.1. Soykırım Olayları

Dünya üzerinde Yahudi soykırımından sonra en büyük ikinci soykırım olarak nitelendirilen Ruanda soykırımı, 1994 yılında ve 100 gün içerisinde gerçekleşen vahşi bir katliam olarak tanımlanmaktadır. Planlı ve sistemli olarak yapılan bu soykırımın altında etnik, siyasi, sosyolojik, ekonomik ve psikolojik birçok neden bulunmaktadır (Eroğlu, 2014). Nazi Almanyası'nın yaptığı Yahudi Soykırımında olduğu gibi Ruanda'da

yaşanan soykırıma da dünya farklı nedenlerden dolayı sessiz kalmıştır. Bu nedenlerin en önemlisi özellikle Belçika ve Fransa'nın soykırımdaki etkisidir (Sencerman, 2009, s. 37).

Sömürgeciliğin devam ettiği ve halkın fakir bir hayat sürdüğü Ruanda'da yaşam şartlarının günden güne zorlaşması fuşsun yaygınlaşmasına ve halkın kilisenin himayesine girmeye mecbur kalmasına neden olmuştur (Özkan, 2020, s. 284).

Soykırımın hemen öncesinde istikrarsızlığın arttığı Ruanda'da üç yıl süren iç savaş ve karışık siyasi yapı halkı rahatsız etmiştir. 1 Ekim 1990 yılında kurulan mülteci Tutsilerin ve çocuklarının kurduğu RPF (Ruanda Yurtsever Cephesi) ayaklanması sonrasında yer değiştirmek zorunda kalan yüz binlerce Ruandalı ülkede karmaşaya yol açmıştır. Bunun yanı sıra Başkan Habyarimana'nın öldürülmesi şiddeti daha da artırmıştır. Uçak füze ile saldırıya uğrayarak öldürülen başkanın ardından sivil halk öldürme eylemlerine başlamıştır. Eylemlerin ardından ılımlı Hutular, Tutsiler ve Belçikalı Birleşmiş Milletler Barış Gücü hedef haline getirilmiştir. Birleşmiş Milletler güçlerinin ülkeden çekilmesi ile birlikte RPF, hükümete karşı olan tavrını artırmıştır. Yaşanan çatışmalar ülkede iç savaşı doğurmuştur (Öztürk, 2011, s. 100).

Başar Kurtbayram, Yüz Günde Bir Milyon Kişinin Öldürüldüğü Ülke: Ruanda isimli gezisine ilişkin bazı notlar aktarmaktadır. Soykırım olaylarının arifesinde 5 Nisan 1994 gecesine Hutuların yönetiminde bulunan devlet radyosu "yarın bir şey olacak ve çok şey değişecek, bekleyin" anonsu yapmaktadır. 6 Nisan 1994 günü ise Hutu kabilesinden olan devlet başkanının uçağı başkent Kigali'ye inerken düşürülmüştür. Bu olayın bir saat sonrasında yollara barikatlar kurulmuş, ilk önce ılımlı Hutular ve eğitilmiş Tutsileri öldürülmüştür. Barıştan yana olanlar ise Kofi Annan'a "soykırım başladı, durdurabiliriz, ne zaman müdahaleye başlayayım?" sorularıyla Kofi Annan ise Somali'ye yardım ederken hayatını kaybeden askerlerin hatırasının yeni olmasından dolayı Afrika'daki olaylara müdahale edemeyeceklerini Amerikan yönetiminin baskısıyla, komutana "size saldırılmadıkça hareket etmeyin" talimatı vermiştir. Birleşmiş Milletlerin soykırıma müdahale etmemesiyle birlikte Ruanda'da katliam hız kazanmıştır. Tutsilere ellerine geçen her aletle saldıran Hutular, bir yandan da devlet radyosundan "böcekleri öldürün" anonsu yapmaktadırlar. Ölü sayısının altı yüz bine kadar çıkmasıyla birlikte Ruanda Yurtseverler Birliği (RYB), soykırımı engellemek için Hutularla savaşmaya başlamıştır. Bu çatışmalar sonrasında ülkede tabiri caizse taş üstünde taş kalmamıştır. En ağır darbe ise insanların psikolojilerinde olmuştur. Soykırımı yapanlar komşularıydı ve onlara güvenmiyorlardı (Kurtbayram) (<https://www.uzaklar.com/ruanda/>).

Tutsilere karşı artan öfke, katliamlara ve cinayetlere yol açmaya başlamıştır. Habyarimana'nın öldürülmesi olayların alevlenmesi için bir bahane olarak gösterilmiştir (Eroğlu, 2014).

Tutsileri fiziksel olarak yok etme amacıyla hareket edilen Ruanda soykırımında Hutular da öldürülmüştür. Koloni yönetiminin ilk dönemlerinde Tutsilerin ayrıcalıklı olmasından Hutular rahatsız olmuşlardır. Hutu idareciler güçlü olarak yönetimde daha fazla söz sahibi olmak için Hutuları harekete geçmek için yönlendirmişlerdir. Sorun olarak değerlendirdikleri Tutsileri sonsuza kadar ortadan kaldırmak amacıyla hareket eden Hutu kökenli liderler, radikal Hutuları mağdur olduklarına inandırarak uyguladıkları şiddeti haklı göstermeye çalışmışlardır (Çoban, 2008, s. 63).

2.2. Arusha Antlaşması

Tüm dünyanın gözü önünde 1 milyona yakın insanın katledildiği Ruanda Soykırımının temel nedeni etnik farklılıklardır (Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, 2010, s. 149). Ruanda'da 1990'ların başında Habyarimana rejimini tehdit eden durumlar soykırıma giden yolu açan sebepler arasındadır. Kolonyal dönemde etnik farklılıklardan dolayı yaşanan iç savaş ve ülkedeki çok partili yönetimin etnik gerilimi artırması Habyarimana rejimine karşı bir tehdit olarak ortaya çıkmıştır. Hutular ve Tutsiler arasında yaşanan bu gerilimler, 1993 yılındaki Arusha Antlaşması ile durdurulmuştur (Güzelipek, 2015, s. 193). Panafrikanizm (Afrika Birliği) fikriyle hareket eden RPF, Belçika ve Fransa'nın desteğini almış olan Hutulara karşı başarı sağlayarak Arusha Antlaşması'nın imzalanmasını sağlamıştır (Türkan, 2014, s. 110).

Tanzanya'nın bir kenti olan Arusha'da 1993 yılında imzalanan Arusha Antlaşmasının temel amacı daha geniş tabanlı bir hükümet kurulması, Ruanda ordusunun yeniden düzenlenmesi ve ülkede Birleşmiş Milletler barış gücünün yerleştirilmesini amaç edinmiştir. Arusha Antlaşması, Ruanda'daki siyasal elitlerin gücünü ve hareket alanını sınırlandırmıştır (Güzelipek, 2015, s. 193).

Arusha Antlaşması hükümleri içerisinde barışa yönelik maddeler yer almaktaydı. Buna göre BM Barışı Koruma Gücü (UNAMIR) anlaşmanın imzalanmasının ardından 37 gün içinde geniş tabanlı bir hükümet ile geçiş meclisinin kurulması için ülkeye yerleştirilecekti. Anlaşmanın ardından Habyarimana, yaptığı Fransızca konuşmalarla arabulucu bir tavır takınmış, Kinyarwanda dilindeki konuşmalarında Arusha Antlaşmasını geçersiz gibi göstermiştir. 1990-1993 döneminde yaşanan iç savaş Ruanda toplumunun parçalanmasına neden olmuştur. Arusha Antlaşması barışı sağlamaya yönelik yapılan bir anlaşma olarak görülse de hem hükümet hem de RPF tarafında oluşturduğu farklı algılar nedeniyle aradaki sorunların artmasına neden olmuştur (Sencerman, 2009, s. 52-53).

Arusha Barış Antlaşması Hutular ve Tutsiler arasında gücü orantılı olarak paylaştırmak ve yönetimi bu şekilde düzenlemeyi amaçlamaktadır. Bu antlaşma ile birlikte askeri güçler ve mülteciler hakkında düzenlemeler yapılarak demokratik seçimlerin önü açılmıştır. Arusha'da 1993 yılında başlayan müzakereler sonucunda barış sağlanmış olsa da Hutular, ordu

ve müttefikler Ruanda'yı savaşa sürüklemişlerdir. Arusha Antlaşmasında yer alan koalisyon hükümetinin kurulması ve seçimlerin bu şekilde gerçekleştirilmesi şartı yerine getirilemediği için antlaşma uygulanamamıştır (Düzler, 2020, s. 31).

Anlaşmaya göre ülkede iktidar partisi, muhalefet ve RPF'den oluşan hükümet, Başkan Habyarimana'nın yetkilerini kısıtlamaktadır. Yapılan düzenlemelerle birlikte RPF'nin siyasal, ekonomik ve askeri etkisi de artmıştır. Hutu nüfusu tarafından Tutsilerin güçlenmesi ile birlikte tehdit unsuru olarak değerlendirilmesi soykırıma giden süreçte önemli bir etken olmuştur (Güzelipek, 2015, s. 193-194).

Çatışmalar devam ederken Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 12 Mart 1993 tarihli ve 812 sayılı kararı ile çatışmaların insancıl hukuku tehdit ettiğini belirterek Arusha Antlaşmasının hükümlerine uyulması gerektiğine karar vermiştir.

2.3. Ruanda Soykırımına Batının Tepkisizliği, Belçika Ve Fransa'nın Soykırıma Etkileri

1994'te yılında Afrika ülkesi olan Ruanda insanlık tarihinin en büyük soykırımlardan birisini yaşamıştır. Yaşanan soykırım ile birlikte 800.000 ile 1.000.000 arasında Tutsi ve ılımlı Hutu hayatını kaybetmiştir (Güzelipek, 2015, s. 189). Kesin olarak rakamların belirlenmediği soykırımda dakikada altı kişi öldürülmüştür. Kızıl Haçın 500 bin olarak ölü sayısını açıklamasının ardından BM bölgeye 5.500 asker göndererek 29 Nisan 1994 tarihinde işlenen suçun soykırım olabileceğine dair açıklamada bulunmuştur. Ruanda'daki olaylar RPF'nin ocak ayında Kigali'yi ele geçirmesinin ardından sona ermiştir. Ruanda'da yaşanan soykırımda üzerine düşeni yapmayan BM ve uluslararası kamuoyu, yaşanan olaylar karşısında güven kaybetmiştir. Fransa'nın Ruanda'da yaşanan olayların baş sorumlusu olması ve bu duruma BM'nin sessiz kalmasının eleştirilmesinin ardından BM 1994'te bir mahkeme kurarak Ruanda Soykırımı'nın sorumlularının yargılanmasına karar vermiştir (Türkan, 2014, s. 112-113-114).

1994 yılında gerçekleştirilen Ruanda Soykırımı, Yahudi Soykırımından sonraki en büyük soykırımdır. 100 günlük kısa sürede çok sayıda insanın vahşice katledildiği Ruanda Soykırımı, içerisinde kin ve nefret duygularını barındıran planlı ve sistemli bir soykırımdır (Sencerman, 2009, s. 35). 20. yüzyılın en vahşi katliamı olarak nitelendirilmesinin yanı sıra gerçekleştiği süre açısından da en hızlı ve en şiddetli soykırım olarak da tanımlanmaktadır (Özkan, 2020, s. 280).

Tutsilere karşı işlenen soykırımın 22. yıldönümünde bir konuşma yapan Ruanda'nın Ankara Büyükelçisi Williams Nkrunziza, soykırımın amacının Tutsilerin hızla yok edilmesi için planlı bir eylem olduğunu söylemiştir. Nisan ayından temmuz ayına kadar geçen 100 günlük zaman diliminde on binlerce savunmasız kadın, erkek ve çocuğun vahşice katledildiğini anlatan Nkrunziza, bu şiddetin bir soykırım olduğunu bu soykırımın

Tutsilerin Hutular tarafından yok edilmesi amacıyla gerçekleştiğini sözlerine eklemiştir. Nkrunziza soykırımın ardından Ruanda'ya ilişkin şu şekilde bir tanımlama yapmıştır:

“Bir milyondan fazla ölü, yarım milyon mağdur, üç yüz binden fazla tecavüze uğramış kadın, iki yüz binden fazla AIDS bulaşmış kadın, yüz bin kadar yetim, tecavüzü bir savaş silahı olarak kullanan milis babalarının annelerine bulaştırdığı AIDS ile dünyaya gelen yirmi bin kadar tecavüz çocuğu ve darmadağın bir ekonomi ile paramparça olmuş bir ulus.”

Geçmişinde şiddet olaylarını barındıran, mevcut etnik sorunlarını çözemeyen Ruanda'da yaşanan soykırımı uluslararası toplum ile BM'nin müdahalesinin yetersizliği ve ihmali eleştirilmiştir (Cenap Çakmak, Fadime Gözde Çolak, Gökhan Güneysu, 2014).

100 günlük sürede bir milyon insanın hayatını kaybettiği Ruanda'da, Devlet Başkanı Habyarimana'nın uçağının düşürülmesinin ardından yaşanan iç savaş soykırımı dönüşmüştür. Soğuk Savaşın ardından süper güç olarak nitelendirilen ABD ve uluslararası toplum bu soykırımı beklenen tepkiyi göstermemiştir. Soykırımın başlamasının üzerinden geçen iki ay sonunda 31 Mayıs tarihinde BM, soykırımı kabul eden raporunu Güvenlik Konseyine sunmuştur. BM ile uluslararası toplumun Ruanda soykırımına tepkisiz kalmasının birinci nedeni, soykırımın hızlı gerçekleşmesi ve dünyanın bu soykırımdan geç haberdar olmasıdır. Yaşananlar bir soykırım olarak değil Afrika'da yaşanan bir kabile çatışması veya etnik bir çatışma olarak yansıtılmıştır. İkinci neden ise Fransa'nın BM Güvenlik Konseyinin daimî üyesi olması ve veto hakkının bulunmasıdır (Sencerman, 2009, s. 62).

Yaşanan soykırımın en çok tepki alan ülkesi ise soykırım sırasındaki politikası ile ABD olmuştur. Soykırımdan bir önce Somali'de ABD Hava Kuvvetlerine ait helikopterin düşürülmesi sonucunda 17 ABD askerinin hayatını kaybetmesinin ardından ABD, Afrika ülkesi olan Ruanda'ya müdahale etmeme kararı almıştır. Ayrıca Ruanda ile güçlü bağları bulunan Fransa'nın yaşanan soykırımı destekleyen tavrı günümüzde de eleştirilmektedir. 1990 yılından itibaren Ruanda ordusunu güçlendirmek isteyen ve üç yılda Ruanda ordusunun asker sayısını 6.000'den 35.000'e çıkaran Fransa, ülkedeki etnik gerilimin artmasıyla birlikte Tutsi nüfusunu hükümete karşı tavrı takınan bir duruma getirmiştir. Habyarima rejiminin askeri danışmanlığı üstlenen Fransa, ülke içinde istihbarat toplamış ve değerlendirmelerde etkili olmuştur. Fransa soykırım olaylarındaki tavrı nedeniyle dünyanın farklı ülkelerindeki çok sayıda asker, siyaset adamı, gazeteci ve akademisyenler tarafından eleştirilirken soykırımı desteklemekle suçlanmıştır. Ruanda ile kolonyal bağları bulunan Belçika, yaşanan soykırım döneminin etkili bir aktörü olmuştur. Belçika'nın yaşanan bu soykırımda yer alması iki nedenle açıklanmaktadır. Bu nedenlerin ilki Belçika'nın donanımlı ve büyük bir orduya sahip olma isteğidir. İkinci neden ise Belçika'nın Ruanda'da

yaşanan olaylara katılarak Afrika uluslarının koruyucusu olarak nüfuzlu duruma gelmeyi amaçlamasıdır (Güzelipek, 2015, s. 195-196-197).

1994 yılında 3 aylık sürede yaklaşık bir milyon kişinin ölümünden sorumlu tutulan Fransa aynı zamanda Ruanda'daki soykırımın destekleyicisi olmakla da suçlanmıştır. Kendisine yöneltilen bu suçlamaları ve Hutu milislerinin kendisinin verdiği destekle işlediği katliamları da reddeden Fransa'nın rolü olaylardaki tanıklar ve yaşananlar sonunda ortaya çıkmıştır. Belçika karşısında üstün olmak isteyen Fransa, bölgeyi siyasi çıkarları doğrultusunda kullanmıştır. 22 Haziran 1994 yılında güvenli bölge oluşturmak amacıyla BM tarafından görevlendirilen Fransa, soykırımı verdiği askeri desteğin yanı sıra güvenli bölgelere taşınan mültecilerin kamplarını Hutulara açmıştır (Türkan, 2014, s. 117).

Belçika koloni yönetiminin etnik kimlikler üzerinden ırkçılık yapması ve ayrıma yönelik izlediği siyaset, Ruanda da soykırımın yolunu açmıştır. Bir milyona yakın insanın hayatına mal olan bu soykırımı, süper güç olarak nitelendirilen ABD sessiz kalmıştır. Bu süreçte sessizliğini koruyan Birleşmiş Milletler ise soykırımdan yaklaşık iki ay sonra bu soykırımı kabul ettiğini bildiren bir rapor sunmuştur. Bu soykırım kabile çekişmesinin sonucunda ortaya çıkan bir iç savaş gibi gösterilerek Batı medyasında bu şekilde gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca BM'nin daimî üyesi olan Fransa'nın veto hakkının bulunması nedeniyle yine bu olaya karşı sessiz kalınmaya çalışılmıştır (Eroğlu, 2014).

Ruanda üzerinde ve bölgede önemli etkisi bulunan Belçika ve Fransa Soğuk Savaş ve sonrasında Afrika kıtasında koloni sonrası dönemde Frankofon bir alan yaratmak istemiştir. Fransa bu dönemde kendisine bir etki alanı oluşturmuştur. 1970'li yıllarla birlikte Afrika ailesi içine katılan Fransa, Ruanda'yı Doğu Afrika'da etkili olmak isteyen Anglo-Saksonların ilerlemesini kesebilmek için çok önemsemiştir. Ekonomik nedenlerle de Afrika'ya yönelen Fransa, petrol ve uranyum ile silah ticareti için 1975 yılında Habyarima yönetimi ile ikili anlaşmalar yapmıştır (Sencerman, 2009, s. 59).

Tutsilere karşı işlenen soykırımın 22. yıldönümünde Ruanda'nın Ankara Büyükelçisi Williams Nkrunziza yaptığı konuşmada dünyanın Ruanda Soykırımı karşısındaki tepkisizliğini şu sözlerle anlatmıştır:

"Yirmi iki yıl önce bu ay, eğer dünya kayıtsızlığı seçmemiş olsaydı her şey farklı olabilirdi. Ve 1994, Ruanda'nın kâbusu olarak tarihe geçmezdi. Eğer dünya umursamayı seçmiş olsaydı 1994 yılını korkmadan geçirebilirdik. Oysa kayıtsızlık ve ataleti seçen dünya ülkemizin altını üstüne getiren deliliğin fitilini ateşleyerek kendi kanında boğulmaya terk etti. Ve bu insanlığın kolektif bilincinde bir leke halini aldı." (Nkrunziza)

2.4. Basında Ruanda Soykırımı

Ruanda Soykırımını gerçekleştiren Hutuların destekçisi olarak görülen Fransa, uluslararası kamuoyunda ve ülke içerisinde eleştirilere neden olmuştur. Hürriyet Gazetesinin 5 Nisan 2019 tarihli haberinde Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un, ülkesinin Ruanda soykırımındaki rolünü araştırmak için 1990-1994 yıllarındaki soykırımı ilişkin tüm Fransız arşivlerinin araştırmacı ve tarihçilerlerden oluşan bir komisyon tarafından inceleneceğini bildirmiştir.

Resim 1: Fransa'nın Ruanda Soykırımındaki Rolü Araştırılacak

Fransa'nın Ruanda soykırımındaki rolü araştırılacak

40

Kaynak: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/fransanin-ruanda-soykirimindaki-rolu-arastirilacak-41173715>)

Ruanda Soykırımı ile ilgili olarak Anadolu Ajansı (AA) ise 20 Ocak 2021 tarihli haberinde Fransız Araştırmacı Graner'in, Ruanda Soykırımına Fransa'nın destek verdiğini ve bunun suç sayılabileceğini söylemiştir.

Resim 2: Anadolu Ajansı Haberi

100. Yılı

TÜRKİYE KORONAVİRÜS DÜNYA EKONOMİ SPOR ANALİZ İNFOGRAFIK VİDEO FOTOĞRAF

DÜNYA

Fransız araştırmacı Graner: Fransa'nın Ruanda'da soykırım yapanlara desteği suç ortaklığı olarak adlandırılabilir

Fransa Ulusal Araştırma Merkezi Araştırma Direktörü Graner, Fransa'nın, 800 binden fazla kişinin öldüğü Ruanda soykırımında Hutu hükümetine sağladığı desteğin suç ortaklığı olarak adlandırılabileceğini belirtti.

Yusuf Özcan | 20.01.2021

Koronavirüs

Sinema oyuncusu Tugay Aksoy Covid-19 tedavisini göremeye Kalıfya'da hayatını kaybetti

Afrika'da Covid-19'dan ölümlerin sayısı 100 bini geçti

Kovid-19'a ağır geçiren hastaların tedavisine yardımcı kalp hasarı tespit edildi

Kovid-19 sürecinde Hırc verilecek pazarlar normalleşme adımlarını kapsayacak belirlenecek

Güney Kore'de Covid-19 tedbirlerinden etkilenen cinayet hırsız suç devlete dava açtı

Ruanda'da 1994'de Hutular ve Tutsular arasında yaşanan ve 800 binden fazla kişiyi öldüren soykırımın fotoğrafı olan katliamların kurbanlarının fotoğrafların başkent Kigali'deki müzede sergileniyor. AA/Tepe

Paris

Fransa'nın Ruanda soykırımındaki rolüne ilişkin dönemin Cumhurbaşkanı François Mitterand'a ait arşivler üzerinde çalışma yapan Fransa Ulusal Araştırma Merkezi (CNRS) Araştırma Direktörü François Graner, verdiği hukuk mücahedelesi sonucu Haziran 2020'de Danıştayın kararıyla arşivler üzerinde çalışmalar yürütüyor.

Raphael Doridant ile "Fransız devleti ve Ruanda'da Tutsi soykırımı" adlı kitabı kaleme alan ve Fransa'nın Afrika politikasına ilişkin çalışmalar yapan Sorvie Demegninin üyesi Graner, Fransa'nın Ruanda soykırımındaki rolü ve arşivler üzerinde yaptığı incelemelere ilişkin AA muhabirine açıklamalarda bulundu.

Graner, Fransa'nın yürüttüğü siyasetle Ruanda'nın kendi etkisi altında kalmasını istediğini belirtti.

"Fransa, soykırımı yapan rejimin ayakta durması için yoğun askeri destek de verdi"

"Arşivlerin tamamı Fransa'nın Hutulara desteğini doğruluyor. Fransa yetkililer, soykırım hazırlığı yapıldığına dair bilgilendiriliyordu." ifadesini kullanan Graner, Fransa'nın sadece soykırım sırasında değil, soykırım öncesinde ve sonrasında da Hutulara destekle bulunduğuna vurgulayarak, şunları kaydetti:

"Fransa'nın desteği çeşitli. Bu destek soykırım öncesinde, sırasında ve sonrasında farklı. Fransa siyasi, diplomatik ve bir dönem medyayı destek verdi. Rejimin ayakta durması için yoğun askeri destek de verdi. Bu askeri destek, soykırım öncesi askeri eğitim ve silah temini şeklinde oldu. Soykırım yapanlara silah desteği soykırım sırasında ve sonrasında güllüce devam etti."

Graner, Fransa'nın soykırım öncesinde Hutulara sağladığı silahların bilgisinin arşivlerde yer aldığını belirtti.

Arşivlerde yapılan incelemelerde Fransa'nın, soykırımında suç ortağı tespit edilip edilmediğine değinen Graner, "Suç ortaklığından bahsetmek için 3 unsur olmalı. Bunlar, suçlu işleyenlere destekle bulunmak, destek verilen kişilerin eylemlerini bilmek, işlenen suçta etki yaratmak. Arşivlerin ve belgelerin tamamında bu 3 unsur bulunuyor. Fransa'nın, soykırımı yapanlara sağladığı destek suç ortaklığı olarak adlandırılabilir." değerlendirmesinde bulundu.

"Fransa, soykırım yapanları destekledi çünkü siyasi olarak işine geliyordu"

Graner, ancak arşivlerde Fransızların doğrudan soykırımı katıldığına ve Fransa'nın soykırım yapma niyeti olduğuna ilişkin bilgi görmediğini söyledi.

Kaynak: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/fransiz-arastirmaci-graner-fransanın-ruandada-soykirim-yapanlara-destegi-suc-ortakligi-olarak-adlandirilabilir/2116268>

BBC News ise 7 Nisan 2014 tarihli haberinde BM'nin Ruanda Soykırımı nedeniyle utanç içinde olduğunu belirten bir haber yayınlamıştır. BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon yaptığı konuşmasında, "Çok daha fazlasını yapabiliydik. Çok daha fazlasını yapmalıydık." sözleriyle bu duruma kayıtsız kaldıklarını belirten ifadeler kullanmıştır.

BBC NEWS | TÜRKÇE

Haberler Video Spor Ekonomi Bilim Teknoloji Sağlık

BM, Ruanda soykırımını nedeniyle 'utanç içinde'

7 Nisan 2014

Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreteri Ban Ki-Moon, 1994'te gerçekleşen Ruanda soykırımını engelleyemediği için BM'nin hala utanç içinde olduğunu söyledi.

Ban, konuşmasında başkent Kigali'de toplanan binlerce kişiye seslendi. BM Genel Sekreteri, sözlerine şöyle devam etti:

"Çok daha fazlasını yapabildik. Çok daha fazlasını yapmalıydık."

"Ruanda'daki askeri birlikler, onlara en çok ihtiyaç duyulduğu anda geri çekildi."

"Bir sene sonra Srebrenika, BM'nin 'güvenli' addettiği topraklar tehlikeli yerler oldu, masum insanlar katledildi. Yaşananların üzerinden bir nesil geçti. Ama bu utanç devam ediyor."

Meşale 100 gün boyunca yanacak

Soykırımın 20. senesi nedeniyle bu hafta Ruanda'da resmi "yas haftası".

Anma etkinliklerinde, Ruanda Cumhurbaşkanı Paul Kagame ve Ban Ki-Moon, soykırım anısına bir meşale yaktılar.

Meşale, soykırımın süresine denk gelecek şekilde, 100 gün boyunca yanmaya devam edecek.

Kaynak: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/04/140407_ruanda

Euronews 19 Ekim 2019 tarihli haberinde Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) verilerinden bahsederek bu verilere göre 300 bin çocuğun dövülerek öldürüldüğünü yazmıştır.

Resim 4: Soykırımda Hayatını Kaybedenlere Ait Kafatasları

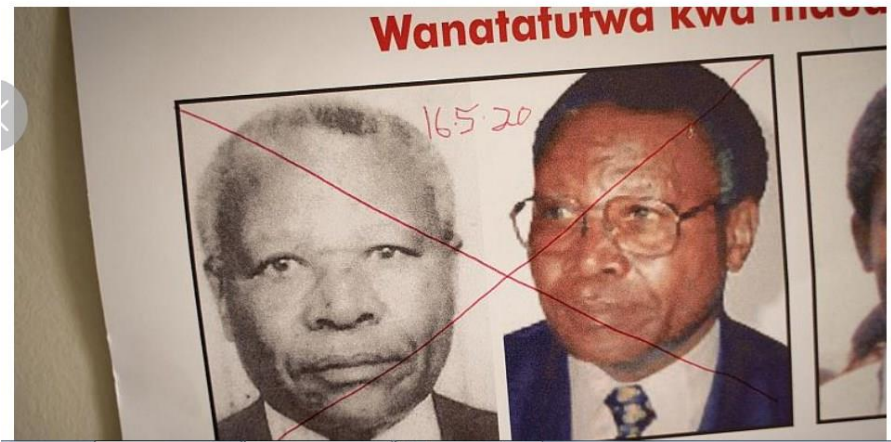

Euronews'in 3 Haziran 2020 tarihli haberi de Paris istinaf mahkemesinin, Ruanda soykırımının "finansörü" olmakla suçlanan Felicien Kabuga'nın yargılanması için Birleşmiş Milletler Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne gönderilmesini kabul ettiğini yazmıştır. Haberde Ruanda Soykırımı ile ilgili olarak sorumlu görünen Felicien Kabuga hakkında 1997 yılında toplam yedi soykırım bağlantılı suçlamayla soruşturma açıldığına dair de bilgi verildi.

Resim 5: Fransa, Ruanda soykırımının 'finansörünü' Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne gönderiyor

Fransa, Ruanda soykırımının 'finansörünü' Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne gönderiyor

euronews • Son güncelleme: 03/06/2020

Kaynak: <https://tr.euronews.com/2020/06/03/fransa-ruanda-soyk-r-m-n-n-finansorunu-uluslararası-ceza-mahkemesi-ne-gonderiyor>

3. Soykırımın Ardından Ruanda

Temmuz ayında sona erdikten sonra çatışmaların yaklaşık 1,5 yıl daha devam ettiği Ruanda'da yaşanan olaylarda başta Fransa olmak üzere diğer Batılı güçler ülkedeki olayları durdurmak yerine yaşananlara zemin hazırlamışlardır (Türkan, 2014, s. 114).

1994 yılında yaşanan soykırımının ardından toplumsal etkileri hala devam eden ülkede henüz tam anlamıyla etkili olan ve düzenli işleyişe sahip bir devlet mekanizması oluşmamıştır. Soykırım yaşamış bir toplumda uzun süren sosyolojik, ekonomik ve politik travmalar yaşaması toplumların maruz kaldığı en önemli sorunlardandır. Bu etkileri hala üzerinden atamayan Ruanda'nın komşu ülkelerinde de bu etkiler hissedilmektedir (Güzelipek, 2015, s. 197).

RPF'nin üstünlüğü ile sona eren iç savaş ardından kurulan Ruanda hükümeti, Tutsilerden oluşmaktadır. Hutuların sosyal ve siyasi haklarında düzenleme yapma sözü veren yeni hükümet, bu düzenlemelere ilişkin politikalar benimsemiştir. Yaşanan şiddet olaylarının ardından uzlaşma sürecinin toplumsal adaletin sağlanması için gerekli olan süreçte titiz dengelerin kurulması mecburidir. Ruanda hükümeti şiddet olaylarının ardından istikrarı sağlamıştır. Uzlaşma sürecinde medya, sivil toplum kuruluşları ve siyasi partiler üzerinde kontrolün uygulandığı Ruanda soykırımı, ardında psikolojik ve derin izler bırakmıştır. Soykırımın ardından çok sayıda uluslararası kuruluş ve ülkeden destek gören Ruanda, dünya üzerinde şiddete uğradıktan sonra yeniden yapılanması için gördüğü destekle de dikkat çekmektedir (Öztürk, 2011, s. 103).

1 Ekim 1990 ile 31 Ocak 1994 tarihine kadar geçen sürede ortaya çıkan olaylara bakan Gacaca Mahkemeleri iki yıllık pilot uygulama sonrasında güvenilirliği konusunda yaşanan tartışmalara rağmen çok sayıda davayı sonuçlandırmıştır (Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, 2010, s. 162-163).

Ruanda Soykırımını yargılan Gacaca Mahkemeleri 2012 yılında kapatıldı. 160 bin yerel hâkimin görev yaptığı mahkemedeki davaları yaklaşık iki milyon kişi dinlemiştir. 400 binden fazla hapis cezası kararı veren mahkeme şu bulgulara ulaşmıştır:

- 1.047.017 kişi öldürülmüştür.
- Öldürülenlerin 934.128'i Tutsi'dir.
- Bu rakam toplam ölümlerin %93,6'sını oluşturmaktadır.
- Ölümlerin %59,3'ü açık alanda, %12'si kiliselerde gerçekleşmiştir.
- Öldürülenlerin %53,8'i 0-24 yaş arası çocuklardır.
- Öldürülenler 527 toplu mezar, nehir ve göllere atılmıştır (Nkrunziza).

Ardında güvensiz ve travmatik bir ortam bırakan soykırım nedeniyle 3 milyondan fazla insan mülteci durumuna düşmüş, ülkede savunmasız ve

kanunsuz bir ortam oluşmuştur. Adalet sisteminin çöktüğü Ruanda'da eğitim ve sağlık faaliyetleri sona ererken ekonomik sorunlar ortaya çıkmıştır. Soykırımın sona ermesinin ardından geçen sürede RPF'nin kazandığı zaferle ülkedeki baskıcı politikalarından ve devlet başkanı Paul Kagame'nin diktatör olduğundan bahsedilse de küçük bir ülke olmasına rağmen Ruanda, soykırım felaketinden başarıyla çıkmıştır (Sencerman, 2009, s. 67).

2003 yılında halk oylaması ile son anayasası kabul edilen Ruanda Cumhuriyeti, demokrasi ile yönetilmektedir ve 2009 yılından beri İngiliz Milletler Topluluğuna üyedir. 1994 yılında yaşanan soykırımın ardından uzun süren bir kaos dönemini yaşayan Ruanda, yeniden yapılanarak yüzde 6-7 oranında büyüme sağlamıştır. Ruanda yüzölçümü açısından küçük bir ülke olmasına rağmen genç ve dinamik bir nüfus yoğunluğuna sahiptir. Soykırımın ardından toparlanmaya başlayan ülke, son yıllarda dış yatırım açısından ilgi görmeye başlamıştır. Tarım, turizm, altyapı hizmetleri, finans ve enerji alanları yatırım konusunda dikkat çekerken ülkede inşaat sektörü de gelişmektedir (İnsamer, 2019).

1994 tarihinde yaşanan bu soykırımın ardından hızla toparlanmaya başlayan Ruanda, sosyal ve ekonomik alanda ilerlemeler kaydetmiştir. Ruanda'nın bu gelişimi uluslararası toplumda önemli olarak görülmektedir. Ruanda aynı zamanda 2018 yılında Afrika Birliği Dönem Başkanlığını da üstlenmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı) (http://www.mfa.gov.tr/ruanda_nin-siyasi-gorunumu.tr.mfa).

Sonuç

6 Nisan 1994'te tarihinde 100 gün süren ve Hutular ile Tutsiler arasında yıllardır devam eden anlaşmazlıklar neticesinde bir soykırım yaşanmıştır. Dönemin devlet başkanı Habyarimana'nın uçağının düşürülmesi ile birlikte olaylar kontrol edilemez bir durumun ateşleyicisi olmuştur. Çalışmada soykırım kavramı, Ruanda'da soykırım öncesi ve sonrasında yaşanan durumlar ile Batılı devletler, BM, Fransa ve Belçika'nın soykırıma olan etkilerinden bahsedilmiştir. Soykırımın toplumlar üzerindeki sosyal, ekonomik ve psikolojik etkilerinin olduğu aşikârdır. Afrika kıtasında yer alan Ruanda'da yaşanan soykırım, etnik yapıdan kaynaklanan ve çok sayıda insanın hayatını kaybettiği bir soykırımdır.

Ülkede yaşanan iç savaş, istikrarsız yönetim ve taraflı yaklaşımlar sonunda ortaya çıkmış ve Ruanda soykırımına dünya gözlerini kapatmıştır. Mahkeme kararları ile de soykırım olduğu kabul edilen şiddet eylemlerinde Hutu nüfusu planlı ve sistematik olarak Tutsi halkını yok etme amacıyla şiddet uygulamaya hazır hale getirilmiştir.

Hutulardan oluşan Ruanda hükümeti, şiddet yanlısı gruplara destek verirken Birleşmiş Milletler ise yaşanan soykırıma tepkisiz kalmıştır.

2500 askeri ile yardım çağrısı karşısında sessiz kalan BM, yaklaşık bir milyon kişinin öldürülmesinin ardından soykırımı müdahale etmiştir.

Küçük bir Orta Afrika ülkesi olan Ruanda, ırkçılık ve toplumsal yapı, taraflı yönetim ve çıkarıcı ülkeler nedeniyle dehşete düşüren bir soykırım yaşamıştır. Soykırımın yaşandığı dönemde Fransa dönemin hükümetine silah yardımı yaparak ülkenin batısını RPF'ye kapatmıştır.

Ruanda'da yaşanan olayların ardından kalıcı barışın sağlanması için uluslararası camiaya önemli görevler düşmektedir. Soykırım sırasında hatalı davranan BM, Fransa, Belçika ve ABD uzlaşmaya yönelik adımlar atmamıştır.

Soykırımı ABD'nin tepkisiz kalmasının başka bir nedeni ise ABD Başkanı Clinton, BM Genel Sekreterliğine soykırımı engelleyecek bir operasyona lojistik destek sağlayacaklarını söylemiş fakat daha sonra operasyonun mali yükü nedeniyle bu sözünden vazgeçmiştir (Sencerman, 2009, s. 63).

Kolonyal bir geçmişe sahip olan Ruanda, halk arasındaki sınıflandırmalar sonucunda 1994 yılında insanlığa karşı işlenen büyük bir katliam yaşamıştır. Yaklaşık 13 milyon vatandaşı bulunan Ruanda da bugün ise Hutu ve Tutsi ayrımı yapılmamaktadır.

20. yüzyılın en vahşi katliamlarından biri olan Ruanda soykırımı ile ilgili olarak yayınlanan BM bünyesinde oluşturulan komisyonun inceleme raporuna göre Raporuna göre, ABD ve BM soykırım suçlusu olarak bulunmuştur. Bir milyona yakın insanın ölümüne neden olan olaya müdahale etmeyen ABD ve BM'nin soykırım karşısında zayıf ve kaçamak kararlar aldıkları da rapor içerisinde belirtilmiştir. BM Genel Sekreteri Kofi Annan, inceleme raporunun kapsamlı ve objektif hazırlanan bir rapor olduğunu belirterek BM adına bu başarısızlığı kabul ettiğini ve bu durumdan pişmanlık duyduğunu dile getirmiştir (Evrensel Haber , 1999).

Toplumsal uzlaşma politikalarında yalnızca uluslararası mahkeme yoktur. Ülkede soykırım olayları sona erdiğinde yalnızca 12 savcı ve 244 hâkim hayattaydı. Ülkedeki eğitilmiş kişiler Tutsi kökenliydi ve bu kişiler ya öldürülmüştü ya da yaşanan şiddet olayları sırasında ülkeyi terk etmişlerdi. İşlenen suçlar nedeniyle soruşturma başlatmak amacıyla 1998 yılında halka açık olan Gacaca Mahkemeleri kurularak 2005 yılında soykırımı ilişkin davalar bu mahkemelerde görülmeye başlandı (Öztürk, 2011, s. 106).

Kaynakça

(Tarih yok). Şubat 19, 2021 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı:
http://www.mfa.gov.tr/ruanda_nin-siyasi-gorunumu.tr.mfa
adresinden alındı

(1999, Aralık 18). Evrensel Haber :
<https://www.evrensel.net/haber/119305/abd-ve-bm-soykirim-suclusu>
adresinden alınmıştır

Alpyavuz, D. K. (2009). Soykırım Suçu. *Journal of Naval Sciences and Engineering*, 49-61.

- Çakmak, C., Çolak, F. G., & Güneysu, G. (2014). 20. Yüzyılda Soykırım ve Etnik Temizlik. İçinde, E. Ç. Öztürk (Der.) *Ruanda'da Trajedi, Adalet ve Uzlaşma*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çelik, C. (2006). Birleşmiş Milletler Yargısı ve Ruanda Mahkemesi. *Kamu Hukuku Arşivi - KHUKA*, 29-43.
- Çoban, E. (2008). Uluslararası Hukukta Soykırım Suçu ve Suça Zemin Hazırlayan Toplumsal Yapılar: Ruanda Örneği. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 47-72.
- Düzler, G. (2017, Ocak 22). *AFAM Afrika Araştırmaları Derneği*. Şubat 19, 2021 tarihinde <https://afam.org.tr/ruanda-soykiriminin-ekonomi-politik-nedenleri/> adresinden alındı
- Düzler, G. (2020, Ocak). *Ruanda Soykırımının Ekonomi Politikası*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Eroğlu, R. (2014, Haziran 7). *TUIC Akademi*. <https://www.tuicakademi.org/ruanda-soykirimi/> adresinden alınmıştır
- Fener, H. S. (2018). Ruanda Soykırımı'nın Türk Basınında Ele Alınış Biçimi. 7. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-II*, (s. 289-306). Burdur.
- Güzelipek, Y. A. (2015, 08 07). Uluslararası Toplum ve Ruanda'Da Normalleşme Çabaları. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 189-205.
- Hamzayeva, F. (2013, Haziran). *İnsanlığa Karşı Suçlar Bağlamında Soykırım Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs.
- İnsamer, (2019, Mayıs 20). *İnsamer*. https://insamer.com/tr/ruanda_1505.html adresinden alınmıştır.
- Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman. (2010). Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları. R. K. Kemal İNAT içinde, *Ruanda: 'Orta Doğu' Afrika'da Katliamlar Ülkesi*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Kurtbayram, B. (tarih yok). *Uzaklar*. Şubat 19, 2021 tarihinde <https://www.uzaklar.com/ruanda/> adresinden alındı.
- Nkrunziza, W. (tarih yok). Afrika Uygulama ve Araştırma Merkezi Etkinlik Konuşma Metinleri.
- Özkan, D. A. (2020). Ruanda'yı Hatırlamak: Jean Philippe Stassen'in Deogratias İsimli Grafik Romanında Tarih, Bellek ve Soykırım. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 279-289.
- Öztürk, E. Ç. (2011). Toplumsal Yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği. 67-114.
- Sencerman, Ö. (2009). Batılı Koloniyel Güçlerin 1994 Ruanda Soykırımına Etkisi. *Güvenlik Stratejileri*, 35-75.
- Söylemez, M. M. (2018). Mahfuzat: Batı'nın İnsanlığa Bağışı Irkçılık Mağduru Ruanda. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 145-156.
- Turan, E., & Aydılek, E. (2017). Modernite ve postmodernite ekseninde kamusal yaşamın dönüşümü. 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(17).

Türkan, H. (2014). *20. Yüzyılda BM Güvenlik Daimi Üyesi 5 Devletin İşlediği Soykırım ve Katliamlar*. Uluslararası Hak İhlalleri İzleme Merkezi.

THE SUBSTANTIVE AND PROCEDURAL CRIMINAL LAW IN THE MIEVEAL BOSNIAN STATE

ORTA ÇAĞ BOSNA CEZA HUKUKUNDA USUL VE ESAS

Filip NOVAKOVIĆ *

Araştırma Makalesi/Research Article

* LL.B. Student, Faculty of Law,
University of Banja Luka, Bosnia
and Herzegovina

* LL.B. Öğrencisi, Hukuk
Fakültesi, Bania Luka
Üniversitesi, Bosna Hersek

Mail/E-posta:

[filip.novakovic@student.pf.unibl
.org](mailto:filip.novakovic@student.pf.unibl.org)

ORCID ID:

0000-0001-9979-5824

Başvuru Tarihi/Received:

03.12.2020

Kabul Tarihi/Accepted:

08.03.2021

ISSN 2618-6217

Abstract

Medieval Bosnia is an interesting historical and legal phenomenon. Starting from its state organization, then through the legal order, and it represents one of the most inexhaustible topics of academic work. A particularly interesting part of medieval Bosnian law is procedural, but also criminal law, about which, admittedly, little is known, but this does not represent an obstacle in the work of legal and historical authors. Based on concise sources, the author will try to show the development of criminal law and explain the procedure, and the way of judging within the borders of the Bosnian medieval state. The paper will also present the organization of the judiciary and jurisdiction.

Key Words: Judiciary, Court Proceedings, State Diet, Oath, Criminal Law, Penal Code.

Özet

Ortaçağ Bosna'sı ilginç tarihsel ve hukuksal bir fenomendir. Devlet örgütlenmesinden başlayıp, akabinde hukuk düzeninden devam ederse; akademik çalışmanın en tükenmez konularından birini temsil ettiğini görürüz. Ortaçağ Bosna hukukunun özellikle ilginç bir kısmı usule ilişkindir olandır; aynı zamanda hakkında çok az şey bilinen ceza hukuku da bu kategoride sayılabilir. Ancak bu, hukuk ve tarih yazarlarının çalışmalarında bir engel teşkil etmez. Yazar, özlü kaynaklara dayanarak, ceza hukukunun gelişimini göstermeye ve Bosna Ortaçağ devletinin sınırları içinde usul hukukunu ve yargılama şeklini açıklamaya çalışacaktır. Bildiri ayrıca yargı teşkilatını ve yargı yetkisini de resmedecektir.

Anahtar Kelimeler: Yargı, Mahkeme İşlemleri, Devlet Diyeti, Yemin, Ceza Hukuku, Ceza Kanunu

Introduction

The most important function of every state is the protective one. Every state must rely on the solid foundations of a system that protects its citizens. It is so today, but it could be said that it was so in the past. In the past, to survive, the state had to maintain order and peace with its apparatus of physical coercion. But before a sentence is imposed for an unlawful act, it is necessary to establish the responsibility of the perpetrator. When that question is at stake, we come to the issues of the organization of the judiciary and the court process. Bosnian medieval law was very specific because it was not based on written norms adopted by the state government, but on customary law and international agreements with neighbouring countries. In addition to the specifics of Bosnian medieval law, we must also point out the specifics of the state. In this regard, special attention must be paid to the basic characteristics of the Bosnian medieval state and Bosnian medieval law. After that, we can dedicate ourselves to understanding substantive and procedural criminal law.

1. General View of the State and Law of Bosnia Before 1463

1.2. Bosnian State

In the era of developed feudalism, most Yugoslav countries lived under the double political and cultural influence. Byzantine influence significantly prevailed in the eastern parts of the Balkans, while the influence of the Western world had absolute dominance in the western part of the Balkan Peninsula. The typical feudal social order was not known to the coastal cities in which the commodity-money economy dominated, and in the Middle Ages, it experienced a new rise. In the interior areas, agricultural production predominated, although mining and trade developed in the later period, as well as the creation of new cities. Depending on the predominant influence under which it developed, feudalism took the appropriate form. The Western European version of feudalism penetrated the western parts, while the Byzantine form developed in the east. In the long-term development, certain peculiarities of the feudal system appeared, which were rarely represented outside our area. Such specific features were manifested both in law and in the state system (Jevtić, Popović, 2003, s. 14).

The country of Bosnia was first mentioned in the 10th century. Originally, this term encompassed the land around the upper reaches of the Bosna River. In the east, Bosnia spread to Olovo, in the north to Vranduk, and in the west it included Bugojno, in the southwest Prozor, while its border in the south and southeast stretched north of the Neretva River, leaving Zahumlje Konjic and Travunija Foča (Jevtić, Popović, 1996, s. 24). In the 12th century, Bosnia spread to the areas of Usora (the country around the lower course of Bosnia) and Soli (the territory around today's Tuzla), Donji Kraji (Bosnian Krajina), the areas between Ključ and Jajce, Završje, the area around today's Glamoč, Livno and Tomislavgrad, the former

Pagania, the territory between the rivers Cetina and Neretva, and Zahumlje (Lukas, 1942, s. 63-64). Later in its history, Bosnia would expand significantly further west and east, encompassing the entire territory of Herzegovina (which would later be a separate political-territorial unit).

Sources tell us that power in Bosnia changed frequently during the 12th century. At the beginning of the 12th century, Bosnia was ruled by a Hungarian king, on whose behalf the Bosnian ban spoke. Later in the same century, Bosnia fell under the rule of Constantinople. However, with the collapse of the Byzantine offensive, power in Bosnia found itself in the hands of the local nobleman Ban Kulin, who managed to win its independence. The period of crisis was overcome during the government of Ban Stjepan II Kotromanić (1322-1353). His nephew Tvrtko I (1353-1391) was remembered as the greatest medieval Bosnian ruler, who elevated his country to the rank of a kingdom in 1377. During his rule, Stjepan Tvrtko I conquered parts of Serbia, Dalmatia and southern Croatia, and the territory of the Bosnian state was enormously enlarged. Towards the end of his reign, Stjepan Tvrtko I Kotromanić held the title of King of Bosnia, Serbia, Primorje, Hum, Donji Kraji, Zapadnijeh Strana, Usora and Podrinje (Ćorović, 2018, s. 226-227). Given the fact that no ruler has managed to stay in power for so long; Ban Stjepan II and King Stjepan Tvrtko I Kotromanić were exceptions with their long rule. After Tvrtko's death, the crown remained in the Kotromanić family, but she often changed the head on which she stood. Bosnian rulers were brought to power and removed by nobles (nobles on State Diet), and it can rightly be said that Bosnia represented a kind of elective, electoral monarchy. At the beginning of the 14th century, Bosnia was in disarray, primarily due to the weakened central government, but also due to the excessive strengthening of the nobility. The last Bosnian king, Stjepan Tomašević, tried to consolidate the Bosnian medieval state, but these attempts failed. In 1463, the Kingdom of Bosnia collapsed and lost its independence (Malcolm, 1996, s. 73-77).

2.2. Bosnian Law

Bosnian medieval law, like most legal systems in the era of developed feudalism, did not rely on the systematics of the right to branches, to which we resort today. It is very difficult for today's lawyer to transfer to the world of medieval law, contemporary jurist simply cannot understand what the lawmakers thought of that era, so he introduces the modern categories and terms for the legal institutions of the Middle Ages. But this kind of treatment cannot be completely avoided. From the sources available, again, we can conclude that Bosnian law of that time could be divided into certain branches. We can observe the existence of status law, then we can talk about property law. We can talk about the existence of family law, hereditary law and criminal law, but not about procedural law, which will be talked about quite generally, due to the lack of sufficiently generous sources. Unfortunately, the sources of medieval

Bosnian law are poor and in some cases considered by some authors to be one-sided. There is not a single preserved collection of laws from the period of the medieval Bosnian state. We have no evidence of the existence of written general legal norms. These are some of the reasons why we find the sources of Bosnian law in charters and international treaties (Janković, Mirković, 1997, s. 65).

Most of the aristocratic charters have been preserved.¹ There are few preserved manorial charters, and the data they give us are quite limited. According to their content, Bosnian aristocratic charters could be divided into ancient, religious and international treaties. While in ancient charters the gift is given or confirmed, by religious charters the ruler gives faith to the nobles, as his vassals, that he will not do them any harm if they do not do so, or that he will not listen to slander against them, or that he will not take away anything from them...

Like all medieval rulers, Bosnian bans and kings concluded international treaties with other states or cities on behalf of their country. Based on the available sources, it can be rightly said that Bosnia concluded the largest number of concluded international agreements with Dubrovnik (Ragusa) (Krkljuš, Šarkić, 1998, s. 55-57), but there are also two preserved agreements with Split (Janković, Mirković, 1997, s. 66).

2. Development of Substantive Criminal Law

According to the available sources, we can make a certain differentiation of what would belong to the field of substantive criminal law. The general notion of a criminal offence would correspond to the Bosnian medieval notion of *krivina*, which is found in the contract of Ban Matej Ninoslav with Dubrovnik from 1240, where stated „if any of my servants or my men commit a crime“ (*ako netko od moih kmeti ili moih ljudne čine vi krivinu*) (Petrić, 1968. S- 121-122). We see the same name in the letter of the Lord of Trebinje Ljubiša Bogdančić to the people of Dubrovnik from 1413 and may attest to the prolonged use of this term. *Krivina* signified an unlawful act in the most general way. It is opposite in meaning to the notion of *pravina* („by law“, „by right“) which means conduct in accordance with the law. Thus, the already mentioned contract of Matej Ninoslav states the following: „and those crimes are not committed between us, and if it is committed, that he is rightly corrected“² (Jevtić, Popović, 2003, s. 24).

The most typical criminal offence of medieval Bosnian society was feudalna nevjera, which would correspond to treason. The ruler could only accuse the nobleman of treason before the Bosnian State Diet (the diet of all nobles). This tells us about the power of the Bosnian nobility over the feudal monarch.³ It was difficult for the ruler to deprive his

---

¹ Due to the character of the Bosnian Church, we do not have church sources, and there are no city charters.

² *I da se nikoja pravina među ne čini, da ta krivina s pravom ispravi.*

³ An important organ of the central government, in addition to the ruler himself, in medieval Bosnia was the state parliament (in Bosnia, the name *stanak* was most often used). All members of the high,

unfaithful vassal of feudal possessions, let alone punish him in any other way,⁴ so it can be said that punishing nobles for treason depended on the political relationship between the ruler on the one hand and the aristocratic Council on the other.

Data on murder and punishment for this crime in medieval Bosnia are not numerous. We do not know whether there was „blood revenge“ in the earliest period. On the other hand, the derived and relatively incomplete evidence tells us about the existence of a certain composition. The crime of murder was considered not only an attack on the life and body of an individual but also an attack on the community to which the victim belonged. Sources tell us that Herzegovinians in the 15th century had a similar understanding. When, in 1447, Radoslav Ivanović from Trebinje sued the murderers of his brother before the Dubrovnik court, the source states: “He went to court for himself and for his brothers and for all his brotherhood”.⁵ Moreover, the prosecutor stated on that occasion that he had agreed with one of the killers, Jakša Radetić, what we see in the following section: „And we agreed with Jakša, and he pays his fourth part, and I also want these three to pay me what is on their backs“.⁶ We believed that this system of private seeking justice in court is linked to the weakness of the state itself to combat crime. What can still be seen is that there is a certain kind of material compensation for taking a life. According to another source from Herzegovina, the nobleman from Trebinje, Ljubiša Bogdančić, wrote to the Dubrovnik government and stated the following in his letter: Yes, my Lords, your grace should be repaired the peasant brothers to be killed.⁷ He stated that he wanted the Dubrovnik court to try Bosnian peasants so that they would not kill each

---

middle and lower nobility had the right to participate in the assembly (it is believed that, in practice, only the most prominent nobles came to the assembly - archdukes, dukes, princes, and that the lower nobility was not interested in conducting state policy, except when decisions were made on the most important issues, hence the question of the crown). The State Diet was convened and chaired by the ruler (ban, and later the king). His wife often came with the ruler, and sources mention that his sons also participated in the work of the Diet. Members of the Church did not take part in the work of the council, but it is known that their influence on the nobility was extremely great. The most important issues of the internal and foreign policy of the Bosnian state were discussed and resolved at the parliament (election and coronation of rulers, gift and confiscation of noble estates, alienation of state territory, determined foreign policy of the country). Since Bosnia became a kingdom, rulers have been elected and overthrown in State Diet (in this regard, we believe that the medieval Bosnian state was an electoral monarchy). The coronation of the ruler could take place only in the presence of the nobility at the council. The ruler could not donate property to the nobility alone, but only with the consent of the Diet. The Diet also oversaw the possible confiscation of property from other nobles. It was similar with the alienation of state territory. The ruler could not alienate a part of the Kingdom of Bosnia without the prior permission of the State Diet, the decision on war and peace was entrusted to the Diet, and all interstate agreements that the ruler would conclude, the Diet had to confirm (here we even see indications of parliamentarism) (Markešić, 2003, s. 93-94).

⁴ Sources tell us that during some wars some nobles refused to participate, but even maintained close relations with the enemy, which, for example, happened in 1403 when King Stjepan Ostoja went to war with Ragusa, Duke Hrvoje Vukčić continued to maintain friendly relations with the enemy of his sizar. It is interesting that the opposite cases were known to happen. That the vassal is at war with a foreign power and that the king remains in favor of her (which happened in 1433 when Duke Radoslav Pavlović fought against Ragusa, and King Stjepan Tvrtko II remained their friend) (Janković, 1980, s. 54, 61; Janković et al., 1967, s. 109, 118-119).

⁵ ... izide on na sud za se i za svoje bratiju i za sve svoje bratstvo.

⁶ I s Jakšom se načinismo i plati mi svoj četvrti dio, a ja hoću da mi i ova tri plate ščo na nih stoji.

⁷ Da gospodo, bolje je da vaša milost opravi nego da se seljaci drugovi stavše izabijo.

other. Thus, few sources can suggest to us that blood feuds were not resorted to as was the case in the surrounding states.

The criminal offence of theft was also called by that name – *krađa* („theft“), although as in the surrounding countries there was also the name *tatba*. Unfortunately, reports of this crime in the sources are not too frequent either. What the sanction for this act was and whether, in addition to returning the stolen item, they paid anything else, cannot be determined with certainty. The only remaining source on this issue is the contract of Ban Stjepan I Kotromanić with Ragusa from 1332, where the theft is punishable by six oxen.

3. Procedural Criminal Law, Courts and Organization of the Judiciary

3.1. Organization of the Courts

The main characteristics in the organization of the judiciary of medieval Bosnia, with neighbouring countries, were that in feudal Bosnia where we do not see the existence of special, permanent state courts, i.e. courts set by the central state government, as well as the fact that Bosnian nobles were judged by aristocratic colleges. In part of the feudal states the nobles were judged directly by the head of state, the nobility in Bosnia enjoyed the privilege of resolving infidelity (betrayal) and other crimes committed by them only by members of their aristocratic class, either on pause or in special class courts, or on the other hand, to be judged by the Bosnian Church. Several charters state that the ban, that is, the king, will not take any action against the lord unless his guilt is first „review“ (*ogleda*) by twelve or fourteen nobles who were sworn witnesses in each aristocratic charter (Imamović, 2003, s. 102). A remarkable example of this court institution is found in the charter issued jointly in 1353 by Ban Tvrtko I and his father, Prince Vladislav, to Prince Vlatko Vukosavić. This charter explicitly states that Tvrtko I and his father „gave their lordly confidence“ (*dali viru svoju gospodsku*) and swore with „twelve good Bosnians“ (*dvanaest dobrih Bošnjana*) to Prince Vlatko, „that his trust cannot be removed until proven guilty“. Several other charters also stipulate that the court of the Bosnian Church, that is, its *djed* (literally „grandfather“, but it refers to the head of the Church of Bosnia) and its *strojnik*'s (bishops), will issue a verdict. Before the collapse of the Bosnian state, vicars and friars entered the aristocratic court (Solovjev, 1949, s. 98-99; Truhelka, 1901, s. 175-177; Ibrahimović, 2015, s. 148-158).

As the basic form of courts in Bosnia, we see aristocratic or „patrimonial court“, as they existed in most European feudal states. Every lord, based on his judicial immunity, had the right to judge dependent people from his estate. It is assumed that the reason for this is the fact that the Middle Ages did not know the idea of the division of power. The judiciary was in the hands of the feudal lords, and the „administration of justice“ was only one of the attributes of their administrative power. Managing a feudal estate without punishing the offenders was practically unthinkable

(Jevtić, Popović, 2003, s. 26). In modern law, the application of a sanction to an individual must be preceded by an act of the judiciary. In feudal times, administrative and judicial power lay in the hands of the lords. The lord would judge by sitting in a lofty place, called a kameni stolac („stone chair“), from which he would follow the debate, and then „distribute justice“, that is, pronounce judgments. Several such chairs were found, the most famous being in Kosor na Buni near Blagaj (the capital city of Duke Stjepan Kosača), then in Donja Bukovica on the Neretva river near Konjic. On that chair is engraved a sentence that reads: „This is a table of Pavlović Ivan“ (Si je stol Pavlovića Ivana) and in Klek near Prozor which belonged to King Stjepan Tvrtko I Kotromanić (Janković et al., 1964, s. 122). The place where this chair was popularly called banov stol („Ban’s table“) or kraljev stolac („King’s chair“) (Imamović, 2003, s. 102). In addition to these, many of these material sources have been found throughout today's Bosnia and Herzegovina, which tell us about Bosnia's past.

As an exception, we can see the court of the miners Saxons. The Saxons in Bosnia at that time represented a special legal category of the population and also enjoyed the right to have their court called the curia Teutonicorum (Kovačević-Kojić, 2007, s. 120). We know from sparse sources that the curia Teutonicorum was sitting in Fojnica and was composed of citizens - purgars, and it is explicitly mentioned in the source from 1373, where it is stated that it judged the dispute between Niklo Sasinović and Hranko Dobretić (Dinić, 2007, s. 10).

3.2. Judicial proceeding

Data on the trial, that is, on the court proceedings, are few and fragmented. What can be said is that the principle of actor sequitur forum rei applied in determining the territorial jurisdiction in disputes between Bosnians and Dubrovnik (Ragusa) citizens, actor sequitur forum rei principle applied. This principle was foreseen by the treaties of Matej Ninoslav with Dubrovnik and confirmed by the treaties of Ban Stjepan II Kotromanić with the people of Dubrovnik in 1332 (Klaić, 1989, s. 145; Ibrahimović, 1996, s. 59). The mentioned charter says that if a citizen of Dubrovnik has any justice against a Bosnian, to summon him before Bosnian Ban, and if a Bosnian speaks against a citizen of Dubrovnik, to summon him before the Lord of Dubrovnik.⁸ This contract also regulates the principles of court proceedings, as well as the means of proof. Of the evidence in medieval Bosnia, the oath was most commonly used.

The idea of a multi-stage trial in Bosnia at that time was not known. Moreover, we have no data on the appeal, nor the judicial hierarchy. From the numerous charters that testify to the legal life of medieval Bosnia, we see that the feudal infidelity is judged by the nobles at a State Diet. In addition to the court of the ruler, we also know the ruler's court, which is

---

⁸ ... ima koju pravdu na Bošnjanima, da ga pozove pred gospodina bana, a ako li govori Bošnjanim na Dubrovčanina, da ga pozove pred Dubrovačkog kneza.

mentioned in several treaties between Bosnia and Dubrovnik (for example, those from 1234, 1240, 1249, and 1332).

In the agreements between the Bosnian and Dubrovnik heads of state, the plaintiff's court appears as the competent court for disputes between Dubrovnik and Bosnian citizens. Interestingly, the Dubrovnik Statute provided for a different way of resolving disputes between Dubrovnik citizens and foreigners. The statutory provisions provided for a special, mixed court, called a break. This mixed court, as provided by the Statute (Book III, Articles 51 and 52 of the Statute of the City of Dubrovnik from 1272), ruled on mixed litigation. The composition of this court is addressed in a verdict delivered on the murder of a certain Radič Ivanović, which says: „and we took 12 Dubrovnik peasants and 12 Bosnian peasants and two bailiffs, one from Dubrovnik, Ilija Radoslalić, and the other from Bosnia, Tomko Bogosalić, and we took two sessions in Dubrovnik“.⁹ Therefore, this mixed court had a total of 26 members, of which 12 were from Dubrovnik and 12 from Bosnia and one pristav (bailiff) from both sides.

If, on the other hand, the citizens of Dubrovnik had any dispute among themselves on Bosnian territory, that dispute would not fall within the jurisdiction of the Bosnian judiciary. The treaty signed between the Bosnian and Dubrovnik authorities in 1332 guaranteed the citizens of Dubrovnik just immunity (the treaty states: „If a citizen of Dubrovnik has a quarrel with another in Bosnia, Bosnian Lord should not to interfere“).¹⁰ Dubrovnik settlements on Bosnian territory had their judges. Thus, the citizens of Dubrovnik themselves had their consuls in Bosnia who resolved their mutual disputes arising from trade and other affairs and relations in Bosnia (Ibrahimović, 1996, s. 58; Imamović, 2003, s. 103). If such disputes occur between Bosnians and Dubrovnik citizens and based on the contract of Matej Ninoslav from 1235, 1240 and 1249, the court of the Bosnian ban defendant was competent. Thus, if a Bosnian sues a citizen of Dubrovnik, the Dubrovnik court has jurisdiction, while if a citizen of Dubrovnik sues a Bosnian, the Bosnian court has jurisdiction (Imamović, 2003, s. 103).

Unfortunately, we do not have enough data to talk about the judiciary in Bosnian cities. But fragmented sources state that there were independent courts in the cities that judged in councils, in addition to the prince appointed by the ruler. Saxons and other inhabitants of Bosnian towns were tried by a prince appointed by the ruler and considered a representative of the central administrative and judicial authorities. In addition to the prince, there was a city council (Curia Purgarorum) in the cities, composed of twelve members who were called purgars. In addition to the administrative power, the council also exercised judicial power.

---

⁹ ... i uzemos među se 12 dubrovačceh kmeti a 12 bošnjansceh kmeti i dva pristava, jedan dubrovački Ilija Radoslalić, a drugi bošnjaniin Tomko Bogosalić i vodismo u Dubrovnik u dva stanka.

¹⁰ Ako ima svadu Dubrovčanin z drugom svojem u Bosne, gospodin ban da ne ima pečali.

Not much is known about the court proceedings. It emerges from the existing evidence that was most often proved by witnesses or sukletvenici (accomplices, they are also called rotnici, porotnici (jurors) and pomagači u zaklinjanju (literally „helpers in oathing“). The second option, it seems, was from the Dubrovnik-Bosnian treaty of 1332, but also the Dubrovnik court acts, we see that the litigant had to bring with him a certain number of accomplices, who, in turn, would confirm her allegation with a joint oath. The available sources mention that the party is obliged to take the samošesto – „oath on the sixth“ (or samosedmo – „oath on the seventh“). That is what the mentioned international agreement envisages. This means that, in addition to the party itself, five other co-oath members must take the oath. If the party does not bring the specified number of co-defendants, or if he does not swear by himself, he automatically loses the dispute.

The term svada is used for a dispute, and to conduct a dispute would be said, imati svadu or preti se (literally „have sue“). We do not know, both from the point of view of the evidentiary procedure and in terms of jurisdiction, whether criminal proceedings are distinguished from civil proceedings.

A significant institution in the court proceedings of medieval Bosnia was the right of asylum (ius asyllum), i.e. a refuge for political culprits. The right of asylum was highly developed in Bosnia and was very often used in the turbulent Bosnian times, political turmoil and conflicts among aristocrats (Imamović, 2003, s. 104). In international agreements with Dubrovnik, the rulers secured for themselves (but also for members of their families) the right of asylum in that city of Dubrovnik. Thus, among others, King Stjepan Tvrtko II secured for himself the right of asylum in Dubrovnik in 1387, and the treaty states: „if such a time happens that he, Lord King, would have to or wanted to come to the city of Dubrovnik, if he had the will and could, stop and rest in the city of Dubrovnik at any time, fearlessly“¹¹ (Novaković, 1912, s. 207). The people of Dubrovnik gave the right of asylum in their city, in principle, to the Bosnian nobles. In 1406, the people of Dubravka wrote to the Grand Duke Sandalj Hranić, among others says: „anyone fleeing from the Bosnian nobility and its Lords can enter the city and stand there by law“¹² (Pucić, 1858, s. 80). Also of great importance was the fact that the Bosnian Church also had the right to asylum. In Church's houses (hiže) they could find refuge politically, but probably also other culprits. On one occasion in 1404, the people of Dubrovnik wrote to King Stjepan Ostoja that one of his political opponents and rivals, Duke Radišić, was in the middle of Bosnia in a Pataren house where he ate King's bread (kraljev kruh). They wrote that he was free based on asylum enjoyed by the patarens, as the believers of

¹¹ ... ako se sluči takvo vrijeme da bi on, gospodin kralj morao ili hotel doći u grad Dubrovnik, da je voljaj da može, stati i prebiti se u gradu Dubrovniku svodobno, bezbojazno, bezzabavno.

¹² ... da vsa kto bježi pred Bosnom ili pred inem gospodinom u grad more priti i tu stojati slobodno po zakonu.

the Bosnian Church were called by the people of Dubrovnik (Truhelka, 1901, s. 179).

3.3. Sentences Imposed by Bosnian Courts

Sources that would give us an appropriate answer to the question of sentences imposed by Bosnian courts are scarce and insufficiently clear. It is believed that property fines were imposed (either in cash or in-kind). In addition to the property, the death penalty is also mentioned. The death penalty was imposed only for the most serious crime of infidelity, that is, treason. Interestingly, it was alternatively determined with a property punishment (decision of the State Diet). It was rarely imposed only as of the only punishment. This is presented to us in the gift charter of King Stjepan Tvrtko Kotromanić to Duke Hrvoje Vukčić Horvatinić from 1380, in which it stated: „if anyone betrays us ... to pay with his life or treasure if the State Diet condemns him“.¹³ In 1434, Hrvoje Vukčić's nephew Juraj, in one of his wallets, foresaw the death penalty for treason as the only one (Ritter von Miklosich, 1858, s. 378).

Unlike the death penalty, the property penalty was very often applied. For the crime of murder, the *vražda* (penalty, fine) was 500 perpers (as in medieval Serbia). Although in neighbouring countries the crimes of theft and robbery were punished severely, in Bosnia the punishment was relatively mild. According to the contract of Ban Stjepan Kotromanić with the people of Dubrovnik from 1332, that it amounted to six oxen (in addition to the obligatory compensation for damage) and was paid to the Bosnian ruler (Krklijuš, 2004, s. 129-130).

Conclusion

The Bosnian medieval society that created the Bosnian state and law has its charms, but it is extremely difficult for them to claim anything. The reason for this is the lack of reliable sources in general. Criminal law is certainly a significant part of the legal tradition of every country. There are two characteristics of Bosnian medieval criminal law. The first is that a very small number of criminal offences were punished by the state, and the second is that, relatively similarly to Roman private law, the injured party or the injured party's family instituted court proceedings to obtain material compensation for the injustice committed. From the known criminal offences, we could, based on available sources, see criminal offences against life and body integrity (murder) and property (theft).

Medieval Bosnian courts were familiar with neither written laws nor penal institutions, which was a specific feature of the entire Bosnian legal system. They performed their function according to customary law. These courts met on a case-by-case basis, and a party was required to appear in court, if it did not do so within a specified time, the judgment would be rendered in the absence of that party. It was not possible to

---

¹³ ... ako li bi tko od njih koju neviru nam učinio ... da plaća on koi sgreši, glavom svojom ali blagom, u štoga Bosna sudi.

appeal the verdict, as medieval Bosnian law most likely did not recognize the institute of appeal. The highest court was the ban's, that is, the king's court, and according to their administrative and judicial immunity, each lord "distributed justice" on his estate.

Jurors who were called *dobri ljudi* („good people“) also played an important role. The trial was conducted in the open air. The judge (ban, that is, the king or lord) would sit in one lofty place, that is, on a special „stone chair“. Disputes that would be conducted before the courts varied, from private to criminal. The fines were monetary, with the losing party having to pay court costs to the landlord or ban/king.

This compensation was called an *osud*, and the amount depended on the severity of the sentence. The evidentiary procedure is not completely clear until the end. The most common way was by taking the oath of the defendant with the accomplices (several other persons who would confirm his story), and the oath would usually end with the words: *Bogom i svojom dušom se kunem da su mi iskazi istiniti* (I swear to God and my soul that my statements are true). The Bosnian nobility had certain privileges regarding the judiciary. They could be tried only by those of the same rank, that is, they were tried by a collegial body called *stanak*. One of the particularly interesting institutions of Bosnian medieval law is the institution of asylum, that is, the right of asylum (*ius asylum*). The right to asylum was recognized by the Dubrovnik (Ragusa), which provided refuge to many landowners and Bosnian citizens in turbulent Bosnian times. The penalty system was relatively lenient. Most often, a property sentence was imposed (sometimes in cash, more often in nature), in rare cases, the death penalty (only for the criminal offence of treason). Therefore, medieval Bosnian law is an interesting and not fully explored area. The most likely reason for this is the lack of sources that would complete the story of life in the medieval Bosnian state.

Bibliography

- ĆOROVIĆ, V. (2018). *Historija Bosne*. Beograd: Edicija.
- DINIĆ, M. (2007). *Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni, Tom I*. Beograd: Istorijski institut u Beogradu.
- IMAMOVIĆ, M. (2003). *Državnopravna historija Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Magistrat.
- IMAMOVIĆ, M. (2006). *Osnove upravno-političkog razvitka i državnopravnog položaja BiH*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- JANKOVIĆ, D. (1980). *Istorija država i prava jugoslovenskih naroda*. Beograd: Naučna knjiga.
- JANKOVIĆ, D. et al. (1964). *Istorija država i prava naroda Jugoslavije*. Beograd: Naučna knjiga.
- JANKOVIĆ, D. et al. (1967). *Istorija država i prava jugoslovenskih naroda (do 1918. godine)*. Beograd: Naučna knjiga.

- JANKOVIĆ, D., MIRKOVIĆ, M. (1997). *Državnopravna istorija Jugoslavije*. Beograd: Izdavačka kuća „Draganić“.
- JEVTIĆ, D., POPOVIĆ, D. (1996). *Pravna istorija jugoslovenskih naroda*. Beograd: Izdavačka kuća „Draganić“.
- JEVTIĆ, D., POPOVIĆ, D. (2003). *Narodna pravna istorija*. Beograd: Savremena administracija.
- KLAIĆ, N. (1989). *Srednjovjekovna Bosna: Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe 1377. godine*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- KOVAČEVIĆ-KOJIĆ, D. (2007). *Gradski život u Srbiji Bosni (XIV-XV vijek)*. Beograd: Istorijski intitut u Beogradu.
- KRKLJUŠ, Lj. (2004). *Pravna istorija srpskog naroda*. Novi Sad: Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
- KRKLJUŠ, Lj., ŠARKIĆ, S. (1998). *Odabrani izvori za državnu pravnu istoriju Jugoslavije*. Beograd: Izdavačka kuća „Draganić“.
- LUKAS, F. (1942). *Bosna i Hercegovina u geopolitičkom pogledu, Povijest Bosne od najstarijih vremena do godine 1463., Knjiga I*. Zagreb: Nova tiskara.
- MALCOLM, N. *Bosna: Kratka povijest*. Sarajevo: Buybook.
- NOVAKOVIĆ, S. (1912). *Zakonski spomenici srpskih zemalja srednjeg veka*. Beograd: SKA.
- PETRIĆ, V. (1968). *Iz pravne istorije naroda Jugoslavije*. Beograd: Institut za pravnu istoriju.
- PUCIĆ, M. (1858). *Spomenici srbski od godine 1395. do 1423*. Beograd: Knjigopečatnija Knjaževine Srbije.
- RITTER VON MIKLOSICH, F. (1858). *Monumenta Serbica. Spectantia historiam Serbiae, Bosnaem, Ragusii*. Vienna: Vienna Braumüller.
- IBRAHIMOVIĆ, O. (2015). “Državnopravni kontinuitet i pitanje nacije”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta Univerziteta u Tuzli*. Tuzla: Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli.
- SOLOVJEV, A. (1949). “Vlasteoske povelje bosanskih vladara”, *Istorisko-pravni zbornik I*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- TRUHELKA, Ć. (1901). “Državno i sudbeno ustrojstvo Bosne u doba prije Turaka”, *Glasnik zemaljskog muzeja 90*. Sarajevo: Zemaljski muzej u Sarajevu.
- Group of Authors, (1996). *Bosanska srednjovjekovna država i suvremenost, Zbornik radova*, ed. O. Ibrahimović. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.
- Group of Authors, (2003). *Bosan Franciscana*, ed. L. Markešić. Sarajevo: Franjevačka teologija.

SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE ÜCRETLERİN VERGİLENDİRİLMESİ: VERGİ ADALETİ AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME*

TAXATION OF WAGES IN SELECTED COUNTRIES: AN EVALUATION IN TERMS OF TAX JUSTICE

Güngör ÖZCAN**, Hazal BUCAK***

Araştırma Makalesi/Research Article

** Dr.Öğr. Üyesi, Bütçe ve Mali
Planlama ABD, Salihli İİBF,
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
gungor.ozcan@cbu.edu.tr

ORCID ID:
0000-0001-5966-5582

*** Maliye, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Manisa Celal Bayar
Üniversitesi
hazalbucak94@hotmail.com

ORCID ID:
0000-0001-7533-8573

Başvuru Tarihi/Received:
15.01.2021

Kabul Tarihi/Accepted:
29.03.2021

* Çalışma Türkiye ve Seçilmiş Ülkelerde
Ücret Gelirlerinin Vergilendirilmesi ve
Vergi Adaleti Açısından
Değerlendirilmesi adlı Yüksek Lisans
Tezinden türetilmiştir.

ISSN 2618-6217

Özet

Adalet kültürüne, değerlere bağlı olarak farklı tanımlanabilen bir kavram olmasıyla beraber vergi adaleti kavramı da farklı tanımlamalarla açıklanmaya çalışılmıştır. Genel anlamda bir toplumda verginin adil dağılımı olarak tanımlanan vergi adaleti aynı zamanda bireylerin ödeme güçlerine göre vergi ödemelerini öngörmektedir. Çalışmada ödeme gücüne ulaşmak adına kullanılan uygulamaların seçilen ülkelerde ne ölçüde ve nasıl kullanıldığını incelemek amaçlanmıştır. Bu amaçla dünyada önemli bir ekonomik gücü sahip olan Amerika, Avrupa bölgesinden Almanya, hızlı büyüyen ekonomisiyle Çin, Afrika bölgesinden Güney Afrika ve Güney Amerika'dan ise Brezilya seçilmiştir. Bu ülkelerde ücret gelirleri üzerindeki vergisel yükler ve bu gelir türüne tanınan ayrıcalıklar Türkiye ile karşılaştırılarak incelenmiştir. Seçilen ülkelerin tamamında vergi adaleti yaklaşımı uygulamalarına yer verilmiştir. Amerika, Almanya gibi ülkelerde diğer ülkelere göre bu yaklaşımları daha etkin kullandığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ücret, Vergi Adaleti, Ödeme Gücü.

Abstract

Although justice is a concept that can be defined differently depending on cultures and values, the concept of tax justice has been explained with different definitions. Tax justice, which is generally defined as the fair distribution of tax in a society, also requires individuals to pay tax according to their ability to pay. In the study, it is aimed to examine to what extent and how applications used to reach solvency are used in the selected countries. For this purpose, America, which has an important economic power in the world, Germany from the European region, China with its fast-growing economy, Brazil from South Africa and South America from the African region were selected. This country Loads in the tax on wage income and privileges granted to this type of income were examined in comparison with selected countries and Turkey. Tax justice approach practices have been included in all selected countries. It has been observed that these approaches are used more effectively in countries such as America and Germany compared to other countries.

Key Words: Wage, Tax Justice; Ability-to-pay principle.

Giriş

Kamu harcamalarının finansmanı için önemli bir gelir kaynağı olan verginin toplumda adil dağılması vergi adaleti olarak tanımlanmaktadır. Üretim faktörlerinden emeğin karşılığında ödenen bedel olan ücret gelirleri ise toplumun önemli bir kesimini oluşturmaktadır. Dolayısıyla ücret gelirleri üzerindeki vergi yükünün adil dağılması esasında toplumun önemli bir kesimi için oldukça önemli olmakla beraber vergi sistemine olan güvenin artmasına sebep olacaktır.

Vergi adaletinin sağlanması adına faydalanma ve ödeme gücü yaklaşımı olmak üzere iki önemli yaklaşım vardır. Faydalanma yaklaşımına göre vergilendirmenin kamusal mal ve hizmetlerden sağlanan fayda doğrultusunda olması gerekir. Bu nedenle faydalanma yaklaşımının uygulanması her zaman için mümkün değildir. Dolayısıyla vergi adaletinin sağlanması adına ödeme gücü yaklaşımının daha uygun olduğu yönünde fikir birliği olmuştur.

Ödeme gücüne ulaşmak esasında bireylerin kişisel durumlarını dikkate alarak vergilendirilmesini öngörmektedir. Artan oranlı vergi tarifeleri, en az geçim indirimi, ayırma ilkesi, muafiyet ve istisnalar ödeme gücüne ulaşmak adına kullanılan uygulamalardır. Çalışmada Türkiye ve seçilen ülkelerde ise bu uygulamaların nasıl ve ne ölçüde kullandığı incelenmiştir.

1. Ücretin Kavramı

Üretim faktörlerinden biri olan emeğin geliri olan ücret farklı dönemlerde farklı tanımlamalarla açıklanmıştır. İktisadi açıdan ücret, “emeğin karşılığında ödenen bedel” olarak ifade edilmiştir. Bahsedilen emek, fikri ve bedeni olabilmekle beraber karşılığı para şeklinde nakdi veya aynı olabilmektedir (Tosuner & Arıkan, 2015). Emeğin fiyatı olan ücret, aynı zamanda emek karşılığında çalışan bireylerin yaşam koşullarını ve gelirlerini belirleyen bir unsurdur (Öztürk, 2005, s. 29-49). Bir diğer tanıma göre ücret, bir meta olarak ele alınan emek gücünün parasal değeri olarak tanımlanmıştır (Karaca, 2018, s. 4).

Gelir Vergisi Kanunu'nun 32. maddesine göre, “ücret, işverene tabi belirli bir işyerine bağlı olarak çalışanlara hizmet karşılığı verilen para ve ayınlar ile sağlanan ve para ile temsil edilebilen menfaatlerdir.” şeklinde ücretin tanımı yapılmıştır. İş Kanunu'nun 32. maddesine göre “ücret, bir kimseye bir iş karşılığında işveren veya üçüncü kişiler tarafından sağlanan ve para ile ödenen tutardır.” şeklinde ücretin tanımı yapılmıştır.

2. Vergi Adaleti Kavramı

Adalet kavramı esasında eşitlik kavramı ile iç içe kullanılan bir kavramdır. Adaletli düzen, herkesin eşitliği ve eşitsizliği benzer ve aynı koşullarda yaşamasını öngörmektedir. Bu anlamda sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin bir toplumda herkes için aynı anlamı ifade etmesi o toplumda adaletin varlığının söz konusu olduğu anlamına gelmektedir (Çeçen, 1975, s. 96-97).

Vergi adaleti kavramı, bireylerin ödeme güçlerine göre vergi ödemelerini öngörmektedir. Aynı zamanda sosyoekonomik anlamda da bir düzenin sağlanmasına olanak sağlayan bir kavram olarak da tanımlanmaktadır. Vergilemede adalet düşüncesi doğrultusunda vergi yükünün bir toplumda adil dağılımı öngören bir vergi sisteminde, kayıt dışılığın önlenmesi, hangi vergi mükellefinden ne kadar vergi alınması gerektiği veya vergi mükelleflerinin kişisel ve mali durumlarının belirlenmesi oldukça önemlidir (Akdoğan, 2009, s. 201).

Vergi adaleti kavramının ortak bir tanımının olmamasıyla beraber vergilemede adaletin sağlanması adına kimden ne kadar vergi alınmasını yani kişilerin ödeme gücünün tespiti, gelirin ve servetin adil dağılımını sağlanması, gelirin hangi kaynaktan ne ölçüde vergilendirildiği gibi birçok uygulamaya başvurulmaktadır (Demir & Gültekin, 2013, s. 272). Bu anlamda vergi adaleti kavramının içerisinin doldurulması ve bu kavramın insan yaşamına geçişi bu uygulamaların varlığına bağlı olmaktadır.

Yatay adalet, vergilere benzer koşullardaki tüm insanların benzer şekilde katlanması gerektiğini öngörmektedir (Musgrave, 1990, s. 113). Başka bir deyişle yatay adalet, aynı pozisyonda olan bireylere vergisel anlamda eşit muamele edilmesi anlamına gelmektedir. Dikey adalet ise farklı pozisyondaki bireylerin farklı şekilde vergilendirilmesini öngörmektedir (Thorndike & Ventry, 2002, s. 9). Ödeme gücü ilkesine göre, aynı ödeme gücüne sahip bireyler aynı şekilde, farklı ödeme gücüne sahip bireyler ise farklı şekilde vergilendirilmelidir (Erdem, Şenyüz, & Tatlıoğlu, 1996, s. 112).

3. Vergi Adaletini Gerçekleştirmek İçin Kullanılan Yaklaşımlar

Vergilemede yatay ve dikey adaletin sağlanması vergi adaleti açısından önem arz etmektedir. Bu anlamda yatay ve dikey adaletin sağlanması adına temelde iki ilke benimsenmektedir. Bu ilkelerden biri fayda ilkesiyken diğeri ödeme gücü ilkesidir (Akdoğan, 2009, s. 214).

3.1. Faydalanma Yaklaşımı

Faydalanma ilkesi vergilendirmenin kamusal mal ve hizmetlerden sağlanan fayda doğrultusunda olması gerektiğini dolayısıyla vergi yükünün bireyler arasında paylaşılması gerektiğini öngören bir yaklaşımdır (Özcan, 2019, s. 291). Bu ilkenin uygulanması için devletin ürettiği mal ve hizmetin bölünebilir ve pazarlanabilir olması gerekmektedir. Çünkü bölünemeyen ve pazarlanamayan mal ve hizmetlerin fiyatlandırılması mümkün değildir (Pehlivan, 2006, s. 163).

3.2. Ödeme Gücü Yaklaşımı

Vergi mükelleflerinin mali güçlerine göre vergilendirilmesi vergilemede adaletin en temel göstergelerinden biridir. Vergi mükelleflerinin servet, gelir ve harcama düzeyleri birbirlerinden farklıdır. Bireyin ve ailesinin yaşamını devam ettirebilmesine yetecek gelirin üzerindeki gelirin ödeme gücüne göre vergilendirilmesi vergilemede adaletin sağlanması açısından

oldukça önemli olmasının yanında vergilemede ödeme gücüne ulaşılması oldukça güçtür (Akdoğan, 2009, s. 216). Vergi adaletinin sağlanmasında önemli bir ilke olan ödeme gücü ilkesine anayasanın 73. maddesinde yer verilmiştir: *“Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, malî gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür”* şeklinde yer verilmiştir. Ödeme gücüne ulaşmak adına çeşitli uygulamalar mevcuttur. Bu uygulamalar; artan oranlılık, ayırma ilkesi, en az geçim indirimi, vergilemede muafiyet ve istisnalardır (Kılıç, 2018, s. 398).

Artan oranlı vergi tarifesi, vergi matrahının artması ile uygulanan vergi oranının artmasını ifade etmektedir. Artan oranlılık esasında marjinal fayda teorisine dayanmaktadır. Marjinal fayda teorisi ise gelir arttıkça gelirin artan kısmından elde edilen faydanın azalacağını savunmaktadır (Gwartney & Lang, 1985, s. 411). Maliye alanında yapılan çalışmaların birçoğunda artan oranlılık, gelirin artması ile yükselen vergi oranlarına sahip gelir vergisi tarifeleri ile ilişkilendirilmektedir (Ünlükaptan, 2011, s. 387). Ayırma ilkesi vergi mükelleflerinin elde etmiş olduğu emek geliri ve sermaye gelirin aynı şekilde vergilendirilmemesi gerektiğini savunan bir görüştür. Çünkü sermaye geliri daha düzenli ve devamlılığı olabilecek bir gelirken emek geliri bireyin çalışabilme çağı ve sağlıklı olabileceği çabısından kaynaklı korunmaya muhtaç bir gelirdir (Türk, 2008, s. 160).

Tablo 1: Türkiye’de Gelir Vergisi Vergi Dilimleri ve Oranları 2020

Gelir Dilimleri	Vergi Oranları
22.000 TL'ye kadar	15%
49.000 TL'nin 22.000 TL'si için 3.300 TL, fazlası	20%
120.000 TL'nin 49.000 TL'si için 8.700 TL (ücret gelirlerinde 180.000 TL'nin 49.000 TL'si için 8.700 TL), fazlası	27%
600.000 TL'nin 120.000 TL'si için 27.870 TL (ücret gelirlerinde 600.000 TL'nin 180.000 TL'si için 44.070 TL), fazlası	35%
600.000 TL'den fazlasının 600.000 TL'si için 195.870 TL, fazlası (ücret gelirlerinde 600.000 TL'den fazlasının 600.000 TL'si için 191.070 TL), fazlası	40%

Kaynak: (193 Gelir Vergisi Kanunu, 1960 tarih), madde 103.

Vergi mükelleflerinin gelirlerinin temel gereksinimlerini karşılayacak kısımdan vergi alınmaması temel gereksinimleri karşılandıktan sonra arta kalan gelirden vergi alınması esastır. Bu temel düşünce esasında en az geçim indirimine kaynak olan düşüncedir. Çünkü işçi veya diğer vergi mükelleflerinin geçinmesi veya temel gereksinimlerini karşılaması aynı zamanda bakmakla yükümlü olduğu aile fertlerinin de temel gereksinimlerini karşılaması anlamına gelmektedir (Tekeli, 1960, s. 84). En az geçim indirimi gelir vergisi kanununun 32. maddesinde *“Asgarî ücretin yıllık brüt tutarının; mükellefin kendisi için % 50’si, çalışmayan ve herhangi bir geliri olmayan eşi için % 10’u, çocukların her biri için ayrı ayrı olmak üzere; ilk iki çocuk için % 7,5, üçüncü çocuk için %10, diğer çocuklar için % 5’idir.”* şeklinde yer verilmiştir.

Vergi konusunun, vergi yasalarındaki bir takım hükümler ile sınırlandırılması vergilemede istisna olarak tanımlanmaktadır. Kısacası vergi kanunundaki bazı vergi konularının vergilendirilmemesi anlamına gelmektedir. Vergilemede muafiyet ise vergi yasalarına göre vergilendirilmesi gereken kişi ve kurumların bazılarının vergi sisteminin dışında tutulması olarak tanımlanmaktadır (Yıldız, 1999, s. 142). Gelir Vergisi Kanunu'nda ücret gelirleri için birçok istisna ve muafiyet mevcuttur. Ancak ücret geliri olarak kabul edilen bazı ödemelerin vergilendirilme aşamasında istisna ve muafiyet kapsamında değerlendirilmesi vergi adaletini olumsuz etkilemektedir. Örneğin GVK'nun geçici maddesi 72 inci maddesinde lig usulüne tabi sporcuların gelirleri için üst ligdeki sporcular için %20, bir alt ligdekiler için %10 ve en alt lig için ise %5 vergi oranları uygulanacağı 68 inci maddesinde ise jokey ve jokey hamakları için vergi oranı %20 şeklinde belirlenmiştir. Gelir Vergisi Kanunu'nun 29. maddesinin 3. ve 4. bentlerinde sporcuların vergilendirilmesiyle ilgili istisnalara yer verilmiştir. "üçüncü bendi spor yarışmalarına katılan amatör sporculara ödenen ödül ve ikramiyeler; dördüncü bendi ise amatör spor yarışmalarını yöneten hakemlere ödenen ücretler (basketbol ve voleybol spor dallarının en üst liglerinde görev alanlar hariç)" gelir vergisi dışında tutulmuştur. Ücret geliri elde eden bireylerin artan oranlı gelir vergisine tâbi olurken sporculara tanınan bu ayrıcalık vergi adaletini olumsuz etkilemektedir.

4. Amerika Bileşik Devletlerin'de Ücretlerin Vergilendirilmesinin Vergi Adaleti Açısından İncelenmesi

65

Amerika Bileşik Devletleri'nde yaşayan tüm vatandaşlar federal gelir vergisine tabidir. Ancak herkesin vergi beyannamesi vermesi gerekmemektedir. Gelir vergisi brüt gelir üzerinden alınmaktadır. Brüt gelir, genel olarak hangi kaynaktan üretilmiş olursa olsun tüm gelirler şeklinde tanımlanmıştır (Income Tax, Cornell Law School).

ABD'de bireylerin vergi borçlarının hesaplanması dört aşamada gerçekleşmektedir. İlk aşama olarak gayrisafi gelir hesaplanır. İkinci aşamada gayrisafi gelirden ayarlanmış gelire ulaşmak adına bir takım giderler indirilmektedir. Bu giderler, cari giderler, vergiden muaf tutulan tasarruf sigortalarına yapılan giderler, işle alakalı giderler ve ödenen nafakalar olarak sıralanabilir. Ayarlanmış gelirden vergilendirilecek gelire ulaşmak için ise iki alternatif yöntem uygulanmaktadır. İlk yöntem, kişisel indirimlerin tek tek belirlenerek belgelendirilerek sonrasında ise vergilendirilecek gelirden düşülmesidir. İkinci yöntem ise tek tek sıralamak yerine belirlenen standart indirimden yararlanmaktır (Stiglitz, 1994, s. 620). Vergilemede ikinci aşamada gelirden yapılan kesintilerden biri gelir vergisi mükellefinin ailevi durumudur. Bu anlamda bekâr bir vergi mükellefi evli bireylere oranla daha fazla gelir vergisi ödemektedir. (Weidenbaum, 1995, s. 4). Standart indirim de enflasyona bağlıdır.

Tablo 2: ABD'de Standart Vergi Tutarı 2019-2020

Dosyalama Durumu	Kesinti Tutarı
Bekâr	\$12,400
Ortak Evli Dosyalama	\$24,800
Hane halkı Reisi	\$18,650

Kaynak: (El-Sibaie, 2019).

ABD'de gerçek kişiler alternatif minimum vergiye tabidir. Alternatif minimum vergi gayrisafi hasıladan bir takım indirimlerin yapılması ardından bazı vergisel ayrıcalıklar ile beraber kişisel istisnalardan ve belirli kalemlerdeki indirimlerden sonra hesaplanan tutar üzerinden belirlenmektedir. Bu anlamda alternatif minimum vergi oranları %26 ve %28 olarak belirlenmiştir. Ancak alternatif minimum verginin hesaplanan vergiden fazla olması durumunda vergi mükellefi alternatif minimum vergiyi ödemesi gereklidir (Karyağlı, 2006, s. 13-14).

ABD'de gelir vergisinin temelini oluşturan bir takım ilkelere başvurulmaktadır. Bu ilkeler; gelir temelli vergileme ilkesi, artan oranlılık, aile esasına göre vergileme ilkesi ve gelirin yıllık olarak hesaplanma ilkesidir (Stiglitz, 1994, s. 624-628). ABD'de ücret ve maaş gelirlerine en az üç federal vergi uygulanmaktadır. Bu vergiler, gelir vergisi, sosyal güvenlik vergisi ve medicare vergisidir (Perez). Medicare vergisi düz oranlı vergilerdir. Oran 2020 itibariyle yüzde 2,9'dur. Medicare vergisinin yarısı veya yüzde 1,45'i işveren tarafından ödenmektedir. Diğer yüzde 1,45'i çalışan tarafından ödenir. Medicare vergisi, bir çalışanın toplam maaşından, her bir ödeme periyodunu bordro olarak mahsup edilir (Publication 15(2020), (Circular E). Employer's Tax Guide).

Sosyal Güvenliğin Yaşlılık, Ölüm ve Sakatlık Sigortası (OASDI) programı, belirli bir yıl için vergilendirmeye tabi kazanç miktarını sınırlamaktadır. Aynı yıllık sınır, bu kazançlar bir fayda hesaplamasında kullanıldığında da geçerlidir. Bu sınır her yıl ulusal ortalama ücret endeksindeki değişikliklerle değiştirmektedir. Bu yıllık limite katkı ve fayda tabanı denilmektedir. 2020'deki kazançlar için bu taban 137.700 \$'dır. 2020 yılında ödenen ücretler için OASDI vergi oranı, her biri çalışanlar ve işverenler için yüzde 6,2 olarak kanunla belirlenmiştir. (Contribution And Benefit Base).

Tablo 3: ABD'de Vergi Dilimleri ve Oranları 2019-2020

Bekâr	Hane halkı Reisi	Evli Dosyalama	Evli olarak Ayrı Dosyalama	Vergi Oranı
0 \$ - 9.700 \$	0 \$- 13.850 \$	0 \$ - 19.400 \$	0 \$ - 9.700 \$	10%
9,701 \$- 39,475 \$	13.851 \$- 52.850 \$	19.401 \$- 78.950 \$	9,701 \$- 39,475 \$	12%
39,476 \$- 84.200 \$	52.851 \$ - 84.200 \$	75.951 \$- 168.400 \$	39,476 \$ ile 84.200 \$	22%
84.201 \$ - 160.725 \$	84.201 \$-160.700 \$	168.401 \$- 321.450 \$	84.201 \$ - 160.725 \$	24%
160.726 \$- 204.100 \$	160.701 \$- 204.100 \$	321.451 \$- 408.200 \$	160.726 \$- 204.100 \$	32%
204.101 \$- 510.300 \$	204.101 \$- 510.300 \$	408.201 \$- 612.350 \$	204.101 \$- 306.175 \$	35%
510.300 \$' dan fazla	510.300 \$' dan fazla	612.350 \$'dan fazla	306.175 \$' dan fazla	37%

Kaynak: <https://www.irs.gov/pub/irs-drop/rp-18-57.pdf>, erişim (17.04.2020).

ABD'de gelir vergisi kapsamında vergi mükellefleri gelirlerini beş farklı durum için dosyalayabilmektedir. Bekâr, hane halkı reisi olarak, evli olarak ayrı şekilde, nitelikli dul ve evli olup ortak olarak gelirlerini dosyalayabilmektedir (Choosing the Correct Filing Status, 2017). Gelir vergisi oranları %10 olarak başlayarak % 37'lik bir üst orana ulaşmadan önce kademeli olarak % 12,% 22,% 24,% 32 ve% 35 şeklinde artmaktadır. Her vergi oranı, vergi grubu olarak adlandırılan belirli bir gelir aralığı için geçerlidir (IRS provides tax inflation adjustments for tax year 2019, 2018).

5. Almanya'da Ücretlerin Vergilendirilmesinin Vergi Adaleti Açısından İncelenmesi

Almanya'da Gelir Vergisi Kanunu'na göre gelir yedi unsur üzerinden vergilendirilmektedir. Bu gelir unsurları; zirai kazançlar, ticari kazançlar, sair gelirler, kiralama gelirleri, serbest meslek kazançları, sermaye gelirleri ve ücretlerdir (Ekinci, 2012, s. 192). Gelirin vergilendirilme aşamasında artan oranlı tarife uygulanmaktadır (Kayalıdere & Özcan, 2012). Gelir vergisi, yıllık bir vergidir. Belirleme esasları her takvim yılı için belirlenmektedir (Umfang der Besteuerung, Begriffsbestimmungen, 2020).

Almanya'da gelir vergisinin önemli bir kısmını ücret üzerinden alınan vergiler oluşturmaktadır. Gelir vergisi, ücret gelirinden sosyal güvenlik kesintileriyle beraber bireyin maaşından kesinti yoluyla tahsil edilmektedir. Almanya'da çalışanlar işe başlamadan önce kimlik kartı almaları gereklidir. Bu anlamda bir işi olan bireyler bir vergi kimlik kartı alırken iki işi olan bireylerin ise aynı doğrultuda iki kimlik kartı alması gereklidir (Çakır, 2003, s. 101). İşveren, çalışanın gelir vergisi açısından değerlendirilip değerlendirilmediğine bakılmaksızın, her ücret ödemesinde ücret vergisini kesmelidir. Her çalışanın bordro vergi tevkif için işveren, kendi işçileri hakkında bilgiye ihtiyacı vardır. Örneğin vergi dilimi, gerekirse muafiyetleri dikkate almak veya muhtemelen kilise vergisi tahsil edebilmek amacıyla bir cemaate mensup olup olmadığı gibi bilgilere ihtiyaçları vardır (Lohnsteuer).

Ücret vergisi kendi başına bir vergi olmamakla beraber gelir vergisi tahsil etmek için ayrı bir yöntemdir. Yasal dayanağı Gelir Vergisi Yasasıdır (Einkommensteuergesetz). Ücret Vergisi Uygulama Yönetmeliği, gelir vergisi kanununun ücret vergisine ilişkin hükümlerini tamamlaması için geçerlidir. Kişisel gelir kapsamında istihdam gelirleri, aynı faydalar (şirket arabası, yemek kontrolleri, vb.), emeklilik gelirleri vergiye tâbi gelirlerdir. Bu anlamda kısmen veya tamamen vergilendirilebilen aynı faydalar ise şirket arabası, düşük faizli krediler, hisse senedi seçenekleri, yemek, spor, kültürel kontroller, sağlık sigortası, toplu taşıma, çocuklar için gündüz bakımı, kantin yemekleri, konaklama olarak sıralanabilmektedir (Direct taxes - Personal Income Tax).

İşçilerin maaşlarından gelir vergisi amacıyla yapılan kesintiler işveren tarafından vergi dairesine havale edilmektedir. Maaşlı çalışan bireylerin maaşından yapılan kesintiler ücret vergisi, sosyal sigorta kesintileri, dayanışma vergisi ve gerekiyorsa kilise vergisidir (Yılmaz, Alman Vergi Sistemi ve Vergi Denetimine Genel Bir Bakış, 2019, s. 16). İşveren için vergi hesaplamasını kolaylaştırmak amacıyla çalışanlar, farklı vergi sınıflarındaki kişisel koşullarına göre sınıflandırılmaktadır (Lohnsteuer).

Alman Vergi Sistemine göre ücret gelirleri kapsamında vergi matrahından bazı öğeler tamamen veya kısmen indirilebilmektedir. Bunlar çocuk bakım giderleri, eğitim giderleri, sağlık harcamaları, seyahat masrafları, kanun uyarınca nafaka yükümlülükleri, bağışlar, ek emeklilik veya sağlık sigortasına katkılar, e- hizmetlere yatırım, sendika üyelik ücretleridir. Profesyonel çalışanlar için toplu tutar olarak 1.000 EUR indirim yapılmaktadır (Direct taxes - Personal Income Tax).

Tablo 4: Bekâr Bireyler İçin Alman Gelir Vergisi Oranları 2020

Gelir Düzeyi	Vergi Oranı
0 EUR- 9.408 EUR	0%
9.409 EUR- 14.532 EUR	%14-%42
14.533 EUR- 57.051 EUR	
57.052 EUR- 270.500 EUR	42%
270.501 EUR	45%

Kaynak: (Direct taxes - Personal Income Tax).

Tablo 4’da bekâr bireyler için vergi dilimleri ve vergi oranları verilmiştir. Bekâr bireylerin vergilendirilme eşiği 9.408 Euro’dur. Bu anlamda bu tutara kadar olan gelirler %0 vergi oranı ile vergiden muaf tutulmuştur.

Tablo 5: Birlikte Değerlendirilen Eşler İçin Alman Gelir Vergisi Oranları 2020

Gelir Düzeyi	Vergi Oranı
0 EUR- 18.816 EUR	0%
18.816 EUR- 29.064 EUR	%14-%42
29.064 EUR- 114.103 EUR	
57.052 EUR- 270.500 EUR	42%
541.002 EUR	45%

Kaynak: (Direct taxes - Personal Income Tax).

Almanya’da vergi oranları Tablo 4 ve 5’de görüldüğü üzere %0 ve %45 arasında gelir düzeyi doğrultusunda değişmektedir. Bekâr ve Birlikte Değerlendirilen Vergi düzeyleri %14 ve %42 arasında değişen gelir kısmında hangi oranlarla vergilendirilme yapılacağı çeşitli matematiksel formüller doğrultusunda hesaplanmaktadır. Dolayısıyla bu gelir düzeyindekiler için düz oranlı bir vergi oranı söz konusu değildir. Evli beraber değerlendirilen bireylerin gelir düzeyleri bekârlar bireylerin gelir düzeyinin yaklaşık iki katıdır. Bu anlamda buradaki amaç evli bireylerin ayrı ayrı vergilendirilerek daha fazla marjinal vergi oranlarıyla vergilendirilmemesidir (Çiçek, 2012, s. 219).

6. Çin’de Ücretlerin Vergilendirilmesinin Vergi Adaleti Açısından İncelenmesi

Çin’de ücret ve maaşlardan elde edilen gelirler, emek hizmeti ücretinden elde edilen gelirler, ücretten elde edilen gelirler, telif haklarından elde edilen gelir, faaliyet geliri, faiz, temettüler ve ikramiye gelirleri, gayrimenkul kiralamasından elde edilen gelirler, mülkiyet devri gelirleri, kaza sonucu gelirler kişisel gelir vergisi kapsamında vergiye tabi gelirlerdir (Çin Halk Cumhuriyeti Kişisel Gelir Vergisi Yasası).

Çin’de %3 ile %45 arasında 7 seviyeli bir aşamalı vergi uygulanmaktadır. Vergi ödeme süresi, her ay stopaj aracı tarafından ödenen stopaj vergisi ve her ay vergi mükellefi tarafından ödenecek vergi bir sonraki ayın 15 günü içinde ulusal hazineye ödenmektedir (Vergi, 2015). 2018 yılından bu yana ise standart indirim 3.500 yuan’dan 5.000 yuan’a çıkarılmıştır. Bununla beraber vergi oranı tablosu, düşük ve orta gelirli bireyler için vergi oranı aralığını genişlemiştir (Önümüzdeki ay 5000 yuan "eşik" uygulandığında ne kadar vergi ödeyebilirsiniz?, 2018).

Tablo 6: Çin’de Kişisel Gelir Vergisi Oranı Tablosu (maaş geliri için geçerlidir)

Dizi	Vergilendirilebilir Gelir	Vergi Oranı	Hızlı Kesinti
1	36.000 yuan' ı geçmeyen kısım	3%	0
2	36.000 yuan-144.000 yuan	10%	2520
3	144.000 yuan -300.000 yuan	20%	16920
4	300.000 yuan - 420.000 yuan	25%	31920
5	420.000 yuan-660.000 yuan	30%	52920
6	660.000 yuan-960.000 yuan	35%	89920
7	960,000 yuan' dan fazlası	45%	181920

Kaynak: (Çin Halk Cumhuriyeti Kişisel Gelir Vergisi Yasası).

Tablo 6’da Çin’de vergiye tabi gelir dilimleri vergi oranları ve vergileme sürecinde ödenecek vergiden düşülecek olan hızlı kesinti miktarı verilmiştir. Bu anlamda elde edilen gelir dilimine göre vergiye tabi gelir hesaplanırken öncelikli olarak elde edilen gelirden muafiyet çıkarılmaktadır. Daha sonrasında vergi dilimine karşılık gelen vergi oranı ile hesaplanmakta sonrasında ise çıkan sonuçtan hızlı kesinti miktarı çıkartılmaktadır.

Doğal afetler nedeniyle büyük kayıplar yaşanması, engelli, yalnız yaşlılar ve şehitlerin geliri kişisel gelir vergisi kapsamında azaltılabilmektedir. Yapılan değişiklikler ile vergi mükellefleri, özellikle düşük ve orta gelirli gruplar üzerindeki yükü daha da azaltmak için, yıllık kapsamlı geliri 120.000 yuan'ı geçmeyen veya iki yıl içinde yıllık vergi ödeme tutarı düşük olan vergi mükelleflerinin geçici olarak ödeme yükümlülüğünden muaf tutulmasına karar vermiştir. Ocak 2019'dan itibaren, yıllık 60.000 yuan (ayda 5.000 yuan) ve "üç sigorta ve bir konut fonu" yıllık kesintiye ek olarak, çocuk eğitimi, sürekli eğitim, ciddi tıbbi bakım, konut kredisi faizi veya konut kirası ve yaşlılar için destek altı özel ürün eklenir ve vergi ödeyerek de düşülebilir (Here are one, two and three, and the State Council will issue red envelopes to the working-class!, 2019).

İstihdam geliri üzerindeki yüksek yasal kişisel gelir vergisi oranlarına rağmen, Çin'deki kişisel gelir vergisi sistemi göreceli olarak az gelir getirdiğini ve bu nedenle aslında zenginlerden fakir hanelere çok fazla kaynak aktarımı sağlamamaktadır. Çin'deki çoğu insan yüksek gelir elde etmemekte ve bu nedenle kişisel gelir vergisi ödememektedir. Çünkü temel kişisel gelir vergisinde ödenek nispeten yüksek bir düzeyde belirlenmektedir. Ayrıca, temel ödenek belirli aile koşullarına (örneğin bağımlı bir eş, çocuk vb. olup olmadığı) bağlı değildir. (Brys, Matthews, Herd, & Wang, 2013, s. 32).

Tablo 7: Türkiye, Amerika, Almanya ve Çin'de Toplam Vergi Gelirleri İçerisinde Kişisel Gelir Vergisi ve Sosyal Güvenlik Primleri Payı (%)

Yıl	Türkiye'de Toplam Vergi Gelirleri İçerisinde Kişisel Gelir Vergisi %'si	Türkiye'de Toplam Vergi Gelirleri İçerisinde Çalışanlar İçin Sosyal Güvenlik Primleri %'si	Amerika'da Toplam Vergi Gelirleri İçerisinde Kişisel Gelir Vergisi %'si	Amerika'da Toplam Vergi Gelirleri İçerisinde Çalışanlar İçin Sosyal Güvenlik Primleri %'si	Almanya'da Toplam Vergi Gelirleri İçerisinde Kişisel Gelir Vergisi %'si	Almanya'da Toplam Vergi Gelirleri İçerisinde Çalışanlar İçin Sosyal Güvenlik Primleri %'si	Çin'de Toplam Vergi Gelirleri İçerisinde Kişisel Gelir Vergisi %'si
2000	22,24	6,74	42,21	10,53	25,31	17,15	5,23
2001	22,04	6,41	42,54	10,97	27,12	17,49	6,5
2002	17,64	6,84	38,03	11,82	25,1	17,63	6,86
2003	15,72	7,31	35,31	11,77	23,88	17,44	7,08
2004	14,85	8,37	34,19	11,48	22,9	17,56	7,18
2005	14,71	7,7	35,2	10,66	23,04	17,42	7,27
2006	15,58	8,41	36,32	10,35	24,22	16,86	7,04
2007	16,96	8,8	38,23	10,36	24,95	16,08	6,98
2008	16,52	8,36	39,54	10,92	26,49	15,89	6,86
2009	16,38	8,97	34,31	12,09	25,49	16,96	6,63
2010	14,03	9,36	34,77	11,55	24,28	16,63	6,6
2011	13,51	10,03	38,84	8,51	24,72	17,09	6,74
2012	14,43	10,4	38,48	8,43	25,75	16,99	5,78
2013	13,9	10,86	38,77	10,64	26,02	16,77	5,9
2014	14,7	10,8	39,04	10,53	26,2	16,85	6,18
2015	14,62	10,94	40,4	10,54	26,5	16,76	6,89
2016	14,64	11,04	40,16	10,67	26,54	16,86	7,73
2017	14,53	11,17	38,74	10,38	27,3	17,13	8,28
2018	15,42	11,28	40,72	11,33	27,16	16,97	8,86

Kaynak: Türkiye, Amerika, Almanya için (Start OECD), Çin için (China Statistical Yearbook 2019) verilerinden faydalanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 7'de bakıldığında Türkiye'de kişisel gelir vergisinin toplam vergi gelirleri içerisindeki payı %22,24 ile %13,9 aralığında değişmektedir. Amerika'da bu oran %42,54 ile %34,19 aralığında değişmektedir. Almanya'da ise %27,12 ile %22,9 aralığında değişmektedir. Çin'e bakıldığında bu oran diğer üç ülkeye oranla oldukça düşüktür. Tablo 7'de görüldüğü üzere toplam vergi gelirleri incelendiğinde en fazla sosyal güvenlik primine sahip ülke Almanya'dır. Çalışanlar için olan sosyal güvenlik primlerinin toplam vergi gelirleri içerisinde en az paya sahip ülke Türkiye'dir. En fazla paya sahip olan ülke ise Almanya'dır. Ücret gelirleri üzerindeki vergisel yükler vergi takozu olarak tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle vergi takozu, hem çalışan hem de işveren tarafından ödenen vergiyi içeren, emek geliri üzerindeki verginin bir ölçüsüdür (Taxing Wages).

Tablo 8: Gelişmiş Ülkeler ve Türkiye'de Bekâr ve Çocuksuz Bireyler İçin Vergi Takozu Payı (%)

Yıl	Amerika'da Ortalama Kazancın %100'ünde Bekâr ve Çocuksuz Bireyler İçin Ortalama Vergi Takozu %'si	Almanya'da Ortalama Kazancın %100'ünde Bekâr ve Çocuksuz Bireyler İçin Ortalama Vergi Takozu %'si	Türkiye'de Ortalama Kazancın %100'ünde Bekâr ve Çocuksuz Bireyler İçin Ortalama Vergi Takozu %'si	Çin'de Ortalama Kazancın %100'ünde Bekâr ve Çocuksuz Bireyler İçin Ortalama Vergi Takozu %'si
2000	30,84	52,86	40,36	..
2001	30,74	51,91	43,60	..
2002	30,58	52,47	42,48	..
2003	30,46	53,20	42,19	..
2004	30,48	52,24	42,76	..
2005	30,42	52,13	42,80	..
2006	30,55	52,31	42,69	..
2007	30,92	51,80	42,22	..
2008	30,06	51,34	38,72	..
2009	30,28	50,79	36,74	..
2010	30,75	49,05	36,98	36,9
2011	29,91	49,68	37,03	36,2
2012	29,84	49,65	37,13	35,7
2013	31,45	49,26	37,36	34
2014	31,64	49,31	38,09	33,7
2015	31,44	49,45	38,19	33,7
2016	31,58	49,54	38,24	32,4
2017	31,78	49,58	38,99	32
2018	29,60	49,53	39,25	32,4
2019	29,76	49,35	39,12	..

Kaynak: (Taxing Wages).

Tablo 8'deki bekâr ve çocuksuz bireyler için ortalama vergi takozları incelendiğinde en fazla ortalama vergi Almanya'da %49,05 ile %53,20 şeklindedir. Almanya'dan sonra ortalama vergi takozu oranının yüksek olduğu ülke Türkiye'dir. Tablo 8'de görüldüğü üzere Çin'in 2010-2018 yıllarına ait verileri Türkiye ve Amerika'ya benzemektedir.

Tablo 9: Gelişmiş Ülkelerde Tek Gelirli İki Çocuklu Çift Ortalama Vergi Takozu Payı (%)

Yıl	Amerika'da Tek Gelirli Çift, Ortalama Kazancın %100'ü ve İki Çocuklu Bireylerin Ortalama Vergi Takozu %'si	Almanya'da Tek Gelirli Çift, Ortalama Kazancın %100'ü ve İki Çocuklu Bireylerin Ortalama Vergi Takozu %'si	Türkiye'de Tek Gelirli Çift, Ortalama Kazancın %100'ü ve İki Çocuklu Bireylerin Ortalama Vergi Takozu %'si	Çin'de Tek Gelirli Çift, Ortalama Kazancın %100'ü ve İki Çocuklu Bireylerin Ortalama Vergi Takozu %'si
2000	21,17	35,27	40,36	..
2001	20,61	34,78	43,60	..
2002	20,60	34,85	42,48	..
2003	17,94	35,86	42,19	..
2004	18,09	35,02	42,76	..
2005	18,17	35,41	42,80	..
2006	18,56	35,79	42,69	..
2007	19,24	35,46	42,22	..
2008	17,10	35,15	37,20	..
2009	17,37	33,55	35,17	..
2010	18,45	32,62	35,42	36,9
2011	18,50	33,81	35,47	36,2
2012	18,61	34,00	35,57	35,7
2013	20,30	33,64	35,83	34
2014	20,61	33,83	36,59	33,7
2015	20,44	33,99	36,71	33,7
2016	20,61	34,23	36,55	32,4
2017	20,88	34,33	37,36	32
2018	18,48	34,44	37,66	32,4
2019	18,81	34,35	37,45	..

Kaynak: (Taxing Wages).

Tablo 9'da tek gelirli evli ve iki çocuklu bireylerin ortalama vergi takozu verilmiştir. Bir önceki tablo ile karşılaştırıldığında Amerika ve Almanya'da ortalama vergi takozu oranlarının önemli derecede düştüğü görülmektedir. Dolayısıyla bu ülkelerde vergilemede ailevi unsurların ön planda gözlemlenmektedir. Buna karşılık Çin'de bu oranlar aynı iken Türkiye'de de birbirine oldukça yakındır.

7. Güney Afrika'da Ücretlerin Vergilendirilmesinin Vergi Adaleti Açısından İncelenmesi

Güney Afrika'da ücret gelirleri gelir vergisi kapsamında vergilendirilmektedir. Gelir vergisi, bir vergi mükelleflerinin (bireyleri, şirketleri ve tröstleri içeren) aldığı tüm gelir ve karlar üzerinden alınan bir vergidir. Bu anlamda gelir vergisi ulusal bir gelir kaynağıdır. 1962 tarihli 58 sayılı Gelir Vergisi Yasası ile uygulanmaktadır. Güney Afrika Cumhuriyetinde bu vergiler "normal vergiler" olarak nitelendirilmektedir (SA Income Tax). Gelir vergisi, vergiye tabi gelir üzerinden ödenen normal vergilerdir. Maaşlar, ücretler, ikramiyeler, fazla mesai ödemesi, vergilendirilebilir (yan ödemeler) ödenekler (ödenekler ve belirli götürü ödenekler), bir işletme veya ticaretten kazanç veya kayıplar, bireyin güven lehdarı olmasından kaynaklanan gelir veya karlar, yönetmen ücretleri, faiz ve yabancı temettüleri gibi

yatırım gelirleri, kira gelirleri veya kayıpları, telif haklarından elde edilen gelir, tahviller, emeklilik geliri, belirli sermaye kazançları gelir vergisi kapsamında vergilendirilmektedir (Personel Income Tax).

Güney Afrika Cumhuriyeti'nde vergi gelirlerinin büyük çoğunluğunu gelir vergisi oluşturmaktadır. Bu anlamda Güney Afrika Cumhuriyetinde vergi gelirlerinin üçte biri dolaylı vergilerden elde edilmektedir. Kişisel gelir vergisi ise kademeli olarak uygulanmaktadır. Çalışanların ödemesi gereken vergiyi ise işveren çalışanlara ödeneceği ücret üzerinden kesmektedir (Gülkaya, 2011, s. 19). Çalışanların vergisi, bir işverenin bir çalışana ödenen maaş veya ücretlerden düşmesi veya kesmesi gereken vergiyi ifade etmektedir. Bu anlamda işveren bu vergiyi aylık olarak Sars'a ödemek zorundadır (Register for employees' tax).

Güney Afrika'da vergi mevzuatı, bir vergi mükellefinin, alınan gelire karşılık bir değerlendirme yılı boyunca yapılan belirli harcamaları talep etmesini sağlar. Ancak, maaş geliri elde edenler için izin verdiği harcamalar, emeklilik fonu katkıları, emeklilik yıllık ödeme fonu katkıları, ihtiyat fonu katkıları (sadece 1 Mart 2016'dan itibaren), belirli şartlar altında yasal maliyetler, belirli varlıklarla ilgili olarak aşınma ve yıpranma, onaylanmış kuruluşlara yapılan bağışlar, geri ödenebilir tutarlar (o kişi tarafından iade edilen hizmetler için alınan tutar), istihdamla ilgili kötü ve şüpheli borçlardır (Africa Tax Guide 2019-2020).

Güney Afrika'da bireysel gelir vergisine tabi bireylerin, iş dolayısıyla ikamet ettiği yerden en az bir gece uzakta geçirmek zorunda olduğu ve bu ödenek veya avansın ilgili olduğu konaklama yerinin Güney Afrika Cumhuriyeti'nde olduğu ve ödenmesi için ödenek veya avans verildiği durumlarda yemekler ve arızı masraflar, günlük 452 R tutarının harcandığı kabul edilir. Yalnızca arızı maliyetler, her gün için dönem içine denk gelen bir miktar R139 harcandığı kabul edilir. Bu ödeneğin veya avansın ilgili olduğu konaklamanın Güney Afrika Cumhuriyeti dışında olduğu durumlarda, ülke başına belirli bir miktarın harcandığı kabul edilir. Fiili masrafların talep edilmediği durumlarda, iş seyahati için izin verilen kesintinin belirlenmesinde Sars'ın belirlediği kilometre başına oranlar doğrultusunda hesaplanmaktadır (Budget 2020 Tax Guide).

Tablo 10: Güney Afrika Ülkesi Gelir Vergisi Oranları Mart 2020- Şubat 2021

Vergiye Tabi Gelir (R)	Vergi Oranları (R)
1 - 205900	Vergiye tabi gelirin% 18'i
205 901-321 600	37 062 + 205 900'ün üzerindeki vergilendirilebilir gelirin% 26'sı
321601-445100	67144 + 321 600'ün üzerindeki vergilendirilebilir gelirin% 31'i
445101 - 584200	105429 + 445100'ün üzerindeki vergilendirilebilir gelirin% 36'sı
744801-1 577 300	218139 + 744800'ün üzerindeki vergilendirilebilir gelirin% 41'i
1 577 301 ve üstü	559464 + 1 577 300'ün üzerindeki vergilendirilebilir gelirin% 45'i

Kaynak: (Sars).

Herhangi bir yıllık vergilendirilebilir geliri altı yüz rand'ı geçmeyen veya dönem değerlendirmesinin tam yıldan az olduğu değerlendirilen dönemle aynı oranda altı yüz rand'a ulaşan her evli kişi gelir vergisinden muaf tutulmuştur (South Africa Tax Act).

8. Brezilya'da Ücretlerin Vergilendirilmesinin Vergi Adaleti Açısından İncelenmesi

Brezilya'da vergi federal, eyalet ve belediyeler tarafından tahsil edilmektedir. Brezilya'daki federal vergiler, bireyler ve firmalar üzerindeki gelir vergilerini ve çok sayıda dolaylı vergiyi içermektedir. Bireysel gelir vergisi (IRPF) işverenler tarafından kaynağında kesilir (Brazil: Options for Tax Reform, A Policy Note for Discussion). Brezilya'da 1967 yılında yapılan reformlar kapsamında vergi sisteminin temelleri atılmıştır. Bireysel gelir vergisi (IRPF) Brezilya'da 1996 yılında uygulanmaya başlanmıştır. Bireyler, emekli maaşları, zirai kazançlar, serbest meslek kazançları, kira ve kar kazançları, çalışanların elde etmiş oldukları ücret maaş gibi kazançlar ve çeşitli menfaatler gelir vergisi kanunu kapsamında gelir vergisine tabidir (Demirli, 2011, s. 221).

Gelir vergisi, Brezilya Federal Hükümet tarafından talep edilen ve uygulanan bir vergidir. Bu anlamda hem bireylerden hem de tüzel kişilerden tahsil edilmektedir. Gelir vergisi her yıl çalışanın veya kuruluşun gelirinden düşülerek hükümete ödenmektedir (Santana, Cruz, & Silva, 2018, s. 106). Gelir vergisi mükellefi bir önceki yıl kazandığı geliri maaşlar, emeklilik, kira geliri veya yatırımlarını beyan etmesi gereklidir. Bu anlamda aynı dönemde yapılan ve beyandan düşülecek ve sonuç olarak ödenen vergi miktarını azaltabilecek bazı masrafları listelemek mümkündür. Gelir vergisi kesintisi olarak isimlendirilen bu masraflar tıbbi harcamalar, çocuklar veya ebeveynler (bakmakla yükümlü olunan kişiler), eğitim masrafları, sosyal güvenlik katkısı, bireysel emekliliğe katkı paylarıdır (IRPF Imposto sobre a renda das pessoas físicas).

Brezilya'da vergi aylık aşamalı tablo kullanılarak hesaplanmaktadır. Vergiye tabi olan gelirin vergi matrahını belirlemek için brüt gelirden indirilmektedir. Vergi matrahını tespit etmek adına brüt gelirden düşülebilecek gelirler aşağıda gibi sıralanmıştır (Manual do Imposto sobre a Renda Retido na Fonte, Mafon, IRRF 2019, s. 13):

- Geçici bakım sağlanması da dahil olmak üzere mahkemede onaylanan bir yargı kararı veya anlaşmaya uygun olarak ya da kamu tapusu uyarınca aile hukuku kurallarına göre nafaka olarak ödenen tutarlar;
- Bağımlı, aylık 189.59 R tutarı,
- Birlik, Devletler, Federal Bölge ve Belediyelerin Sosyal Güvenliğine katkılar;
- Brezilya'da ikamet eden ek sosyal güvenlik kuruluşlarına yapılan katkılar ve yükü vergi mükellefi tarafından ödenen Bireysel Programlı Emeklilik Fonu'na yapılan katkılar,

- Kamusal nitelikteki kapalı kamu emeklilik kuruluşlarına yapılan katkılar.

Tablo 11: Brezilya'da 2015 Yılından İtibaren Uygulanan Aylık Gelir Vergisi Oranları

Hesaplama temelli (R\$)	Oran(%)	IRPF' den düşülecek kısım (R\$)
1.903,98'e kadar	..	..
1.903,99- 2.826,65	7,5	142,80
2.826,66- 3.751,05	15	354,8
3.751,06- 4.664,68	22,5	636,13
4.664,68 üstü	27,5	869,36

Kaynak: (IRPF (Imposto sobre a renda das pessoas físicas), 2020).

Tablo 11'de Brezilya'daki gelir dilimleri ve bu gelir dilimlerine uygulanacak vergi oranları vardır. Bu tabloda görüldüğü üzere Brezilya'da vergi oranları %7,5 en düşük oranla başlayarak gelir dilimlerinin artmasıyla beraber %15, %22,5, %27,5 olarak vergi oranları artmaktadır. Bununla beraber belirlenen gelir dilimlerinde bireysel gelir vergisinden düşülecek tutarlar belirtilmiştir. Güney Afrika'da altmış beş yaş altı bireyler için vergi eşiği 83.100 rand, altmış beş yaş ile yetmiş beş yaş aralığında 128.650 rand ve yetmiş beş yaş üstü bireyler için ise 143.850 rand'dır (Budget 2020 Tax Guide).

Tablo 12: 2010-2019 Yılları Arasında Türkiye, Güney Afrika ve Brezilya' da Ortalama Kazancın %100'ünde Bekâr ve Çocuklu Bireyler İçin Ortalama Vergi Takozu (%)

Yıl	Türkiye'de Ortalama Kazancın %100'ünde Bekâr ve Çocuklu Bireyler İçin Ortalama Vergi Takozu %'si	Güney Afrika'da Ortalama Kazancın %100'ünde Bekâr ve Çocuklu Bireyler İçin Ortalama Vergi Takozu %'si	Brezilya'da Ortalama Kazancın %100'ünde Bekâr ve Çocuklu Bireyler İçin Ortalama Vergi Takozu %'si
2010	36,98	13,8	32,2
2011	37,03	13,9	32,2
2012	37,13	14,1	32,2
2013	37,36	14,7	32,2
2014	38,09	14,8	32,2
2015	38,19	14,9	32,2
2016	38,24	15,4	32,5
2017	38,99	16,2	32,5
2018	39,25	16,3	32,5
2019	39,12	..	..

Kaynak: (Taxing Wages In Selected Partner Economies: Brazil, China, India, Indonesia And South Africa In 2018).

Tablo 12'de bekâr çocuklu bireyler için ortalama vergi takozları verilmiştir. Ortalama vergi takozu oranlarının birbirine yakın olduğu ülkeler Türkiye ve Brezilya'dır. Güney Afrika'da bu oranların oldukça düşük olduğu görülmektedir. Aynı zamanda Güney Afrika ve Brezilya'da

tek gelirli, evli ve iki çocuklu bireylerin vergi takozu ile bekâr çocuksuz bireylerin ortalama vergi takozu aynıdır.

Tablo 13: 2000-2018 Yılları Arasında Türkiye Güney Afrika ve Brezilya'da Toplam Vergi Gelirleri İçerisinde Kişisel Gelir Vergisi ve Sosyal Güvenlik Primleri Payı (%)

Yıl	Türkiye'de Toplam Gelir Vergisi İçerisinde Kişisel Gelir Vergisi %'si	Türkiye'de Toplam Vergi Gelirleri İçerisinde Çalışan Sosyal Güvenlik Primi %'si	Güney Afrika'da Toplam Gelir Vergisi İçerisinde Kişisel Gelir Vergisinin %'si	Güney Afrika'da Toplam Gelir Vergisi İçerisinde Çalışanların Sosyal Güvenlik Primi %'si	Brezilya'da Toplam Gelir Vergisi İçerisinde Kişisel Gelir Vergisi %'si	Brezilya'da Toplam Vergi Geliri İçerisinde Sosyal Güvenlik Primi %'si	Brezilya'da Toplam Vergi Geliri İçerisinde İşverenin Maaş Bazında Sosyal Güvenlik Primi %'si
2000	75,31	6,74	72,59	..	4,96	23,71	5,31
2001	76,41	6,41	60,06	..	4,73	23,05	5,26
2002	71,16	6,84	57,84	0,52	4,46	23,3	4,83
2003	66,37	7,31	58,57	0,85	4,49	23,44	4,74
2004	67,19	8,37	58,94	0,83	4,89	23,54	4,57
2005	67,46	7,7	55,53	0,77	4,67	24,05	4,58
2006	72,2	8,41	51,64	0,78	4,87	22,79	4,74
2007	71,47	8,8	50,59	0,75	31,25	22,63	4,61
2008	69,23	8,36	51,15	0,76	31,42	23,4	4,87
2009	68,08	8,97	55,38	0,82	31,55	25,49	5,36
2010	65,87	9,36	59,73	0,79	33,94	25,19	5,12
2011	64,39	10,03	58,97	0,78	33,19	25	5,17
2012	66,07	10,4	59,82	0,82	36,19	26	5,51
2013	68,75	10,86	61,3	0,75	34,95	25,74	5,68
2014	69,58	10,8	62,72	0,75	36,77	26,32	5,94
2015	71,98	10,94	64,65	0,74	37,09	26,25	6,18
2016	69,21	11,04	64,96	0,72	35,71	26,24	6,21
2017	68	11,17	64,77	0,71	38,7	26,26	6,09
2018	63,85	11,28	..	..	39,41	25,41	5,46

76

Kaynak: (Start OECD).

Tablo 13'de Türkiye'de Çalışanların sosyal güvenlik primleri ise %6,41 ile %11,28 aralığında değişmektedir. Güney Afrika'da çalışanlar için sosyal güvenlik primleri ise %0,52 ile %0,85 aralığında değişmektedir. Brezilya'da işverenin sosyal güvenlik primleri %5,12 ile %6,21 aralığında oldukça düşüktür. Toplam vergi gelirleri içerisinde en fazla kişisel gelir vergisi payına sahip olan ülke Türkiye'dir. Türkiye'de toplam gelir vergisi içerisinde kişisel gelir vergisi payı %63,85 ile 76,41 aralığında değişmektedir. Türkiye'den sonra en fazla paya sahip olan Güney Afrika %50,59 ile %72,59 aralığında değişmektedir. Brezilya'da

ise 2000-2006 yılları arasında ortalama oran %4'lerde iken 2006 sonrasında %31,25 ile %39,41 aralığında değişmektedir.

Sonuç

Emek faktörünün geliri olan ücret toplumun önemli bir kesimini oluşturmaktadır. Ücret geliri elde eden bireyler elde etmiş oldukları bu gelir ile taleplerini belirlemektedirler. Dolayısıyla bu gelirin vergilendirilmesinde vergi adaletinin sağlanması oldukça önemlidir. Vergi adaletinin sağlanması için kullanılan uygulamalar incelendiğinde artan oranlı vergi tarifeleri, en az geçim indirimi, ayırma ilkesi, muafiyet ve istisnalar gibi uygulamalara Türk Vergi Sistemi'nde yer verildiği gözlemlenmiştir. Genel anlamda seçilen ülkelerde de bu uygulamaların farklı kullanımlarına yer verilmiştir.

Çin, Amerika, Almanya ve Türkiye'de ücret gelirleri elde eden bireyler kişisel gelir vergisine tabidir. Dört ülkede de vergi dilimleri ile doğru orantılı olarak vergi oranları artmaktadır. Ancak her ülkede vergi dilimi kademeleri farklılık göstermektedir. Amerika'da yedi vergi dilimine uygulanan bu oranlar %10, %12, %22, %24, %32, %35, %37 şeklindedir. Almanya'da ise vergilendirilen dört vergi dilimi vardır. Vergi dilimlerinden ilk iki vergi dilimine sabit vergi oranı uygulanmamakla beraber %14 ile %42 oranları aralığında çeşitli matematiksel hesaplamalar doğrultusunda vergilendirilmektedir. Diğer vergi dilimlerine ise %42 ve %45 oranları uygulanmaktadır. Çin'de yedi vergi dilimine uygulanan oranlar ise %3, %10, %20, %25, %30, %35, %45 şeklindedir. Son olarak Türkiye'de ise beş vergi dilimine uygulanan oranlar %15, %20, %27, %35, %40 şeklindedir. Bununla beraber Amerika ve Almanya'da ücret geliri elde edenler, kişisel harcamalarını vergilendirilecek gelirden indirebilmektedirler. Türkiye'de ise böyle bir durum söz konusu değildir. Çin'de ise düşük gelirli bireylerin gelirleri çeşitli muafiyet ve istisnalar kapsamında vergi dışında bırakılmıştır. Bu anlamda Amerika, Almanya, Çin ve Türkiye'de toplam vergi gelirleri içerisinde kişisel gelir vergisi oranları incelendiğinde en düşük orana sahip ülkenin Çin olduğu gözlemlenmiştir.

Güney Afrika'da gelir aşamalı olarak artan vergi oranları ile vergilenmektedir. Bu oranlar %18, %26, %31, %36, %41 ve %45 şeklindedir. Güney Afrika'da vergilendirme döneminin bir yıldan az olduğu dönemde geliri altı yüz rand'a ulaşan aileler vergiden muaf tutulmuştur.

Brezilya' da aynı şekilde gelir vergisi aşamalı artan vergi oranları ile hesaplanmaktadır. Brezilya'da bu oranlar %7,5, %15, %22,5, %27,5 şeklindedir. Buna ek olarak Brezilya'da altmış beş yaş üstü bireylerin emeklilik gelirlerinin 1903,98 Brezilya reali kadar vergiden muaftır.

Seçilen ülkeler ve Türkiye incelendiğinde ücret gelirleri üzerindeki vergisel yükü gösteren ortalama vergi takozu oranlarına bakıldığında bekar ve evli, iki çocuklu bireyler için Türkiye'de bu oranların birbirine

çok yakın olduğu gözlemlenmiştir. Brezilya ve Güney Afrika'da ise bu oranlar aynı iken Almanya ve Amerika'da oranlar farklıdır. Bekâr ve evli, iki çocuklu bireyler için bu oranların aynı veya yakın olması esasında vergileme sürecinde subjektif unsurların yeterince dikkate alınmadığını göstermektedir.

Türkiye'de de en az geçin indirimi kullanılırken diğer ülkelerde de kişilerin ailevi unsurları dikkate alınarak vergilendirildiği gözlemlenmiştir. Bununla beraber Çin'de maaşlılar için Türkiye'de ücret gelirleri için farklı vergi dilimleri belirlenmiştir. Ancak Türkiye'de ücret geliri elde eden bireyler için sağlanan bu ayrıcalık üçüncü vergi diliminden itibaren uygulanmaktadır. Bu ayrıcalığın ilk vergi dilimlerinde uygulanması ücret geliri elde eden bireyler için daha uygun olacaktır. Aynı zamanda gelir belirli bir noktaya kadar vergiden muaf tutmak düşük gelir elde eden ücret geliri elde eden bireylerin için vergi adaletini olumlu etkileyecektir. Bununla beraber Türkiye'de lig usulüne tâbi sporcular ve jokeyler sabit oranlarda vergilendirilirken ücret geliri elde eden diğer bireyler artan oranlı vergi ile vergilendirilmektedir. Dolayısıyla bu durum yatay vergi adaleti açısından uygun olmamakla beraber vergi adaletini olumsuz etkilemektedir.

Kaynakça

Akdoğan, A. (2009). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Avşar, G. (2018). Türkiye'de Ücret Gelirlerinin Vergilendirilmesi Vergi Adaleti Bakımından Değerlendirilmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Brazil: Options for Tax Reform, A PolicyNote for Discussion. 06 06, 2020 tarihinde The World Bank: <http://pubdocs.worldbank.org/en/980881536598168344/Policy-Note-Tax.pdf> adresinden alındı

Brys, B., Matthews, S., Herd, R., & Wang, X. (2013). Tax Policy and Tax Reform in the People's Republic of China. (18). OECD Taxation Working Papers.

Budget 2020 Tax Guide. 09 14, 2020 tarihinde Department National Treasury Republic of South Africa: <http://www.treasury.gov.za/> adresinden alındı

Budget 2020 Tax Guide. 09 14, 2020 tarihinde <http://www.treasury.gov.za/documents/National%20Budget/2020/sars/Budget%202020%20Tax%20Guide.pdf>, adresinden alındı

China Statistical Yearbook 2019. <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2019/indexeh.htm> adresinden alınmıştır

Contribution And Benefit Base. 04 14, 2020 tarihinde Social Security Administratio: <https://www.ssa.gov/oact/cola/cbb.htm> adresinden alındı

Çakır, T. (2003). AB Vergi Uyumlaştırması Açısından Bazı Üye Ülkelerdeki Vergiler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 97-122.

- Çeçen, A. (1975). Hukuk'ta Norm ve Adalet. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 71-115.
- Çiçek, S. (2012). *Ücretler Üzerindeki Kamusal Yüklerin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi(Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkeleri Karşılaştırılması) (Doktora Tezi)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çin Halk Cumhuriyeti Kişisel Gelir Vergisi Yasası*. 05 04, 2020 tarihinde State Taxation Administration of The People's Republic of China: <http://www.chinatax.gov.cn/chinatax/n810219/n810744/n3752930/n3752974/c3970366/content.html> adresinden alındı
- Demir, İ. C., & Gültekin, Y. (2013). Maliye Politikasının Sosyal Amacı: Vergi Yükünün Adaletli ve Dengeli Dağılımı Üzerine Türkiye Geneli Anket Çalışması. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 269-286.
- Demirli, Y. (2011). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Vergi Reformları ve Türkiye’de Gelir Üzerinden Alınan Vergiler Açısından Değerlendirme*. T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı . Ankara: Hermes Matbaacılık.
- Direct taxes - Personal Income Tax*. 04 27, 2020 tarihinde European Comission: https://ec.europa.eu/taxation_customs/tedb/taxDetails.html?id=123/1577833200 adresinden alındı
- Ekinci, F. (2012). Gelir Vergisi Tarifesi: Almanya ve Türkiye Uygulamasının Karşılaştırılması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(32), 191-200.
- El-Sibaie, A. (2019). *2020 Tax Brackets*. 04 18, 2020 tarihinde Tax Foundation Fiscal Fact No: 676: <https://files.taxfoundation.org/20191114132604/2020-Tax-Brackets-PDF.pdf> adresinden alındı
- Erdem, M., Şenyüz, D., & Tatlıoğlu, İ. (1996). *Kamu Maliyesi*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Ertekin, M. S. (2017). Çin’de Ekonomik Büyüme, Yoksulluk ve Gelir Eşitsizliği: Dünya Ekonomisinde Konumu. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 12(15), 13-37.
- Gülkaya, M. (2011). *Güney Afrika Cumhuriyeti Ülke Raporu*. Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.
- Gürdal, T. (1994). Türkiye’de Ücretlerin Vergilendirilmesinin Vergi Adaleti Açısından Değerlendirilmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gwartney, J., & Lang, J. (1985). Is The Flat Tax is Radical Ideal. *Cato Journal* , 407-436.
- Income Tax, Cornell Law School*. 04 11, 2020 tarihinde Legal Information Institute (LII): https://www.law.cornell.edu/wex/income_tax adresinden alındı
- IRPF Imposto sobre a renda das pessoas físicas*. (tarih yok). 06 06, 2020 tarihinde Receita Federal Ministério da Economia: <https://receita.economia.gov.br/aceso-rapido/tributos/irpf-imposto-de-renda-pessoa-fisica#limites-anuais-referentes-ao-desconto-simplificado> adresinden alındı

- Karaca, G. (2018). Ücret ve Asgari Ücret. *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 3-11.
- Karyağlı, N. (2006). *Amerika Bileşik Devletleri Gelir İdaresi'nde Vergi İncelemesi*. Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.
- Kayalidere, G., & Özcan, P. M. (2012). Gelir Vergisi Açısından Vergi Harcamalarının Analizi: Türkiye ve Bazı OECD Ülke Örnekleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), 341-366.
- Kılıç, Ö. (2018). Türkiye'de Vergi Adaleti. *Akademik Bakış Uluslararası Hakimli Sosyal Bilimler Dergisi*, 396-411.
- Lohnsteuer*. 04 20, 2020 tarihinde Bundesministerium der Finanzen: https://www.bundesfinanzministerium.de/Content/DE/Glossareintraege/L/04_Lohnsteuer.html?view=renderHelp adresinden alındı
- Lohnsteuer*. 04 20, 2020 tarihinde Bundesministerium der Finanzen: https://www.bundesfinanzministerium.de/Content/DE/Glossareintraege/L/04_Lohnsteuer.html?view=renderHelp&nn=e537fc8c-9e05-4840-90c8-53f93fac9cf8 adresinden alındı
- Manual do Imposto sobre a Renda Retido na Fonte, Mafon, IRRF 2019*. (tarih yok). 06 22, 2020 tarihinde Receita Federal Ministério da Economia: <https://receita.economia.gov.br/aceso-rapido/tributos/arquivos-tributos/mafon-2019-v1-2.pdf> adresinden alındı
- Musgrave, R. A. (1990). Horizontal Equity, Once More . *National Tax Journal* , 113-122.
- Özcan, G. (2019). Vergi Kavramının Teorik Çerçevesinin İdeal Bir Vergi Sistemi Açısından Değerlendirilmesi. 3. *International Congress of Eurasian Social Sciences ICOESS*, (s. 287-295). Muğla.
- Öztürk, N. (2005). Ücret Kuramında Yeni Yaklaşımlar. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29-49.
- Pehlivan, O. (2006). *Kamu Maliyesi* . Trabzon : Derya Kitapevi .
- Perez, W. 04 16, 2020 tarihinde <https://www.thebalance.com/wage-and-salary-income-3193071> adresinden alındı
- Personel Income Tax*. 05 28, 2020 tarihinde SARS: <https://www.sars.gov.za/TaxTypes/PIT/Pages/default.aspx> adresinden alındı
- Publication 15(2020), (Circular E). Employer's Tax Guide*. 04 2020, 17 tarihinde Internal Revenue Service (IRS): https://www.irs.gov/publications/p15#en_US_2019_publink1000202313 adresinden alındı
- Register for employees' tax*. 05 28, 2020 tarihinde Republic of South Africa: <https://www.gov.za/services/company-income-tax/register-employees-tax> adresinden alındı
- SA Income Tax*. 06 03, 2020 tarihinde South African Tax Guide: <http://www.sataxguide.co.za/sa-income-tax/> adresinden alındı

- Santana, A. d., Cruz, W. C., & Silva, A. d. (2018). Imposto De Renda Pessoa Física: Conceito e Principios. *Revista Eletronica Organizações e Sociedade*, 7(8), 103-118.
- Sars. 06 02, 2020 tarihinde <https://www.sars.gov.za/TaxRates/IncomeTax/Pages/Rates%20of%20Tax%20for%20Individuals.aspx> adresinden alındı
- South Africa Tax Act. 06 03, 2020 tarihinde Republic of South Africa: https://www.gov.za/sites/default/files/gcis_document/201505/act-58-1962s.pdf adresinden alındı
- Start OECD . 10 15, 2020 tarihinde <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=REVBRA> adresinden alındı
- Stiglitz, J. E. (1994). *Kamu Kesimi Ekonomisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayın No: 549, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın No:396.
- Taxing Wages. 10 15, 2020 tarihinde Start OECD: <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=AWCOMP> adresinden alındı
- Taxing Wages In Selected Partner Economies: Brazil, China, India, Indonesia And Soufh Africa In 2018*. Stats OECD. adresinden alınmıştır
- Tekeli, E. (1960). En Az Geçim İndirimi ve Aile Tahsisatı. *Sosyal Siyaset Konferansları*, (s. 84-94).
- Thorndike, J., & Ventry, D. J. (2002). *The Ongoing Debate Tax Justice*. Washington : The Urban Institute Press.
- Topan, D. (2019). Vergi Adaleti ve 2000 Sonrası Dönemde Türk Vergi Sisteminin Vergi Adaleti Açısından Değerlendirilmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tosuner, M., & Arıkan, Z. (2015). *Türk Vergi Sistemi*. İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- Türk, İ. (2008). *Kamu Maliyesi*. Ankara : Turhan Kitapevi.
- Ünlükaptan, İ. (2011). Türk Vergi Sisteminin Artan Oranlılığının Ölçülmesi: 1924-2008 Dönemine Yönelik Uygulamalı Bir Analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 387-406.
- Weidenbaum, M. (1995). The Nunn-Domenici USA Tax: Analysis and Comparisons. *Center For the Study of American Business, Occasional Paper*.
- Yıldız, Z. (1999). Türk Gelir Vergisi Kanunundaki Muafiyet ve İstisna Uygulamalarının Amaçlarının Değerlendirilmesi. *Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 141-149.
- Yılmaz, Y. (2019). Alman Vergi Sistemi ve Vergi Denetimine Genel Bir Bakış. *Vergi Raporu*(237), 11-27.
- Yılmaz, Y. (2020). Çin'in Gelişen Ekonomisi ve Vergi Sistemi. *Vergi Raporu*(246), 38-55.

Vergi. (2015, 11 16). 05 04, 2020 tarihinde http://www.gov.cn/fuwu/2015-11/18/content_5013936.htm adresinden alındı

Alman Vergilendirme Sistemi. (2017, 09 11). 04 20, 2020 tarihinde Intercompany Solutions: <https://tr.intercompanysolutions.com/Alman-vergi-sistemi/> adresinden alındı

Choosing the Correct Filing Status. (2017, 02 01). 04 15, 2020 tarihinde Internal Revenue Service: <https://www.irs.gov/newsroom/correct-filing-status> adresinden alındı

IRS provides tax inflation adjustments for tax year 2019. (2018, 11 15). 04 2020, 15 tarihinde Internal Revenue Service: <https://www.irs.gov/newsroom/irs-provides-tax-inflation-adjustments-for-tax-year-2019> adresinden alındı

Önümüzdeki ay 5000 yuan "eşik" uygulandığında ne kadar vergi ödeyebilirsiniz? (2018, 09 11). 05 04, 2020 tarihinde http://www.gov.cn/xinwen/2018-09/11/content_5321034.htm adresinden alındı

Here are one, two and three, and the State Council will issue red envelopes to the working-class! (2019, 11 11). 05 08, 2020 tarihinde http://www.gov.cn/zhengce/2019-11/22/content_5454538.htm adresinden alındı

IRPF (Imposto sobre a renda das pessoas físicas). (2020, 11 13). 05 24, 2020 tarihinde Receita Federal Ministério da Economia: <https://receita.economia.gov.br/aceso-rapido/tributos/irpf-imposto-de-renda-pessoa-fisica#dedu--o-mensal-por-dependente> adresinden alındı

Umfang der Besteuerung, Begriffsbestimmungen. (2020). 04 23, 2020 tarihinde Bundesministerium der Finanzen: <https://lsth.bundesfinanzministerium.de/lsth/2020/A-Einkommensteuergesetz/II-Einkommen/1-Sachliche-Voraussetzungen-fuer-die-Besteuerung/Paragraf-2/inhalt.html> adresinden alındı

Africa Tax Guide 2019-2020. 09 14, 2020 tarihinde <https://www.pkf.com/publications/tax-guides/africa-tax-guide-2019-20/> adresinden alındı

193 Gelir Vergisi Kanunu. (1960 tarih, 12 31).

KAPİTALİST SİSTEMDE AHİLİK ARAYIŞI: BİR YANILGI**THE SEARCH FOR AKHISM IN THE CAPITALIST SYSTEM: A MISCONCEPTION****Oğuzhan BOZBAYIR*, Emine ŞENER******Özet**

Araştırma Makalesi/Research Article

* Doktora Öğrencisi, Sosyal
Bilimler Enstitüsü İşletme ABD,
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
oguzhanbozbayir@gmail.com

ORCID ID:
0000-0002-3323-3519

** Doç. Dr., İşletme Bölümü,
İİBF, Kırşehir Ahi Evran
Üniversitesi
esener@ahievran.edu.tr

ORCID ID:
0000-0002-8903-1684

Başvuru Tarihi/Received:
16.03.2021

Kabul Tarihi/Accepted:
16.04.2021

ISSN 2618-6217

Bu çalışmada, Türk işletmecilik tarihinde önemli bir yer tutan ve sosyal faydayı maksimize etmeyi amaçlayan "Ahilik" zihniyeti ile günümüz küresel ekonomisinde hemen hemen tüm dünyayı etkisi altına alan ve temel amacı kârı maksimize etmek olan "Kapitalizm" arasında kurulmaya çalışılan zorunlu ilişki ele alınmış ve alan yazın bu eleştirel perspektifte değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışma, "Ahilik" kavramını bir zihniyet ve ahlâk kurumu olarak ele almakta ve günümüz kapitalist zihniyetinden bağımsız olarak, varlığının sürdürülebilirliğini tartışmakta olup, Ahiliğin Kapitalist sistemde aranışını bir yanılığ olarak değerlendirmekte ve bir zihniyet olarak ele alınıp, özgün bir değerlendirme yapılması gerektiğini savunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, 2000-2021 yılları arasında Ahilik ve Kapitalizm konusunda yapılan çalışmaların, sistematik olarak analizlerinin yapılmasıdır. Bu amaçla, literatürde Ahilik ve Kapitalizmin birlikte ele alındığı çalışmalar sistematik derleme (2502 çalışmadan, dışlama kriterleri doğrultusunda 8 çalışmaya ulaşılmıştır) ile analiz edilmiş ve ilgili çalışmalarda ahiliğin kapitalist sistem dâhilinde uygulanabilirliğine ilişkin doğrudan bir görüşe rastlanmamıştır. Ancak günümüz şartlarına uyumlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Elde edilen bu bulgu, çalışmanın kendini gerçekleştirme adına önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahi, Ahilik, Kapitalizm, Zihniyet, Eleştirel Yaklaşım.

Abstract

In this study, the "Akhism" mentality which has an important place in the history of Turkish business and aims to maximize social benefit, and "Capitalism" which affects almost the whole world in today's global economy and whose main purpose is to maximize profit, the obligatory relationship attempted to be established between has been discussed and literature has been tried to be evaluated in this critical perspective. The study discusses the concept of "Akhism" as an institution of mentality and morality and discusses the sustainability of its existence independent of today's capitalist mentality. On the other hand the work evaluates the search for Akhism in the Capitalist system as a mistake and argues that it should be treated as a mentality and an original evaluation should be made. The aim of this study is to systematically analyze the studies on Akhism and Capitalism between 2000-2021. For this purpose, studies in which akhism and capitalism are handled together in the literature were analyzed with a systematic review (8 studies out of 2502 studies were obtained in line with the exclusion criteria) and no direct opinion was found on the applicability of Akhism within the Capitalist system in the relevant studies. However, it is emphasized that it should be adapted to today's conditions. This finding is important for the self-realization of the study.

Key Words: Akhi, Akhism, Capitalism, Mentality, Critical Approach.

Ahiliği nerede, nasıl ve ne şekilde konumlandırmalıyız? sorusu Ahiliği kavramsal olarak nasıl ifade edeceğimizi de şekillendirmektedir. Çünkü ona biçeceğimiz değer, yüklediğimiz anlam ve yapacağımız konumlandırma her şeyi değiştirecektir. Ahilikle ilgili literatür incelendiğinde, yüzyıllar öncesinden bu yana, farklı kavramlarla yolculuk ettiği ve bu durumun onu daha da zenginleştirdiği görülecektir. Literatürde²; *teşkilat, kurum, sistem, örgütlenme modeli, kültür, felsefe, düşünce, bilinç, paradigma, model, ilke ve zihniyet* olarak ele alındığı görülen Ahilik bu çalışmada, Ülgener’in³, “uzun asırların üst üste yığıldığı ve muayyen zümrelerin şahsi arzu ve iradelerinden müstakil olarak, şuuraltında tamamıyla insiyaki hale getirdiği fikirlerin, heyeti umumiyesidir.” diye tanımladığı tarihsel ve kültürel birikimliliğe vurgu yapan, zihniyet kavramından hareketle, bir zihniyet olarak ele alınmakta ve çalışma boyunca da bir zihniyet olarak anlaşılamadığı için yanılığın yaşandığı savunulmaktadır. 2000-2021 yılları arasında, Ahilik ve Kapitalizm konusunda yapılmış olan çalışmaları sistematik olarak analiz etmeyi amaçlayan bu çalışmada, öncelikle Ahilik kavramsal olarak ele alınarak, zihniyet söylemi gerekçelendirilecektir. Sonraki bölümlerde ise yapılan sistematik derleme sonucu ulaşılan çalışmalardan elde edilen bulgular, değerlendirilecek olup, bu bulgular tartışılacaktır.

Ahilik kavramı, dilimizde eli açık, insanı her şeyden üstün tutan, toplumun ihtiyaçlarını karşılamayı amaç edinen, konuksever ve yiğit anlamlarına gelen “akı” kelimesinin karşılığı olarak tanımlanmaktadır. *Ahilik Teşkilatı* ise Anadolu’da, gelişip yaygınlaşan toplumsal, kültürel, eğitsel, dini, siyasi, askeri ve ekonomik faaliyetlerde bulunmuş olan sosyo-ekonomik birlikler olarak ifade edilmektedir (Yavuz, Güneş ve Yavuzcan, 2015, s. 617). 12. ve 13. yüzyıllardan beri Anadolu şehirlerinin bir bölümünde esnaf ve zanaatkâr topluluklarının, Ahi Teşkilatı adı altında yaşamış olduğu bilinmektedir. Ahlâk ve zihniyet dünyamıza mal olmuş ve tasavvuf bünyesinde şekillenmiş olan bu esnaf ve zanaatkâr topluluklarının ilke ve esaslarına fütüvvet; mensuplarına ise Ahi denilmektedir. Bu toplulukların davranış ve hareketleri, bir dizi kurallarla idare edilmekte ve bu kurallar dizisine ise fütüvvetnâme - esnaf töresi- denilmektedir (Ülgener, 2006a, s. 114). Ahilik Teşkilatı, fütüvvet ortamında doğan, Türk Milleti’nin sahip olduğu tarihi ve kültürel değerler ile İslamiyet’in sahip olduğu değerlerin birleşiminden

¹ “Başkasına yük olmamak için çalışıp çabalayan, kendi eliyle kazandığını yiyen kişi Allah’ın muhabbetine mazhardır” anlamında kullanılan bu söz İstanbul’da kapalı çarşının girişinde yer almaktadır. Aynı zamanda, Ahi esnafının şiarı olarak kabul edilmektedir.

² Literatürdeki Ahiliğe ilişkin sunulan bu kavramsal zenginliği vurgulamak amacıyla, metin içinde sözü edilen kavramlar, denk gelen yerlerde *italik* olarak belirtilmiştir.

³ “Kimilerine göre Türkiye’nin Max Weber’i, kimilerine göre bu toprakların zihniyet haritasını çıkaran ilk bilim adamı. Kimilerine göre, profesör cübbesinin altında bir derviş. Ama gerçek şu ki, Cumhuriyet Türkiye’sinin en önemli bilim ve fikir adamlarından biri o.” (Özgürel, 2018).

meydana gelen, Türk Milleti'ne özgü bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır (Özata ve Şener, 2019, s. 946). Bu kurum, köylere kadar yayılım göstermiş olan bir *örgütlenme modeli* olmakla birlikte; sosyal dayanışmayı, ulusal birliği ve ahlâklî yaşamı benimseyen, sahip olduğu ahlâki değerleri günümüz mevcut mesleki etik kurallar ile büyük oranda benzerlik gösteren bir topluluğu ifade etmektedir (Akgül, 2017, s. 9).

Genel olarak değerlendirilecek olursa, Ahilik Teşkilatı, 13. ve 20. yüzyıllar arasında, Anadolu bölgesinde bir araya gelmiş olan sosyo-ekonomik birlikleri ifade etmektedir (Altın, 2018, s. 12; Cora, 2017, s. 253; Aydemir, 2019, s. 2). Kuruluşu, Selçuklu İmparatorluğu dönemine kadar uzanan bu birlikler, Osmanlı İmparatorluğu döneminde yaygınlaşmaya başlamışlardır. İslami değerlerle, İslam öncesi Türk geleneklerinin başarılı bir karışımı olarak karşımıza çıkan bu birlikler, *Ahi felsefesine* dayalı bir zanaatkâr örgütü olmalarına rağmen, toplum üzerindeki etkileri bununla sınırlı kalmamış, toplumsal ihtiyaçların karşılanması yönünde farklı alanda büyük hizmetler vermiştir (Aksoy, 2018, s. 24; Kaynak, 2021, s. 7). Ahilik'te temel amaç, manevi ve etik değerlere sıkı sıkıya bağlı bir toplum oluşturmak ve eğitimden güvenliğe kadar pek çok farklı alanda kamu hizmeti sunarak, toplumsal ihtiyaçları karşılamaktır. Bu nedenle, birliğin üyeleri sadece meslekleriyle ilgili teknik konularda değil, ahlâki, etik ve sosyal konularda da eğitilmişlerdir (Kaya ve Aydın, 2020, s. 41). Ahilik Teşkilatlarının öncelik verdiği konuların başında, gençlerin eğitilmesi yer almıştır (Demirpolat ve Akça, 2004, s. 367). Gençlerin eğitim yoluyla, kötü alışkanlıklardan uzak tutulması ve enerjilerinin, toplumsal ihtiyaçların karşılanması yönünde harcanması sağlanmıştır. Dolayısıyla Ahilik Teşkilatlarında meslek sahibi olmak, karakterin olgunlaşmasına da yardımcı olmaktadır (Herguner, 2012, s. 359).

Ahilik düşünce sisteminin savunmuş olduğu ilkeler gereği ekonomi, her zaman bir araç konumunda olmuş bir amaç haline getirilmemiştir. Bu düşünce sistemine göre üretim ve tüketim; şayet sadece servet edinme ya da kâr elde etmek için yapılıyorsa bir önem teşkil etmemektedir. Ahilik iş ahlâkına göre rekabet; diğerlerinden daha fazla mal üretimi yapmak ile ölçülmemekte, insanlığa sunulan hizmet ile ölçülmektedir (Kabaş, 2016, s. 144).

Ülgener (2016), işletme tarihimizde büyük öneme sahip olan Ahilik Teşkilatının, büyük bir diğerkâm zihniyete sahip olduğunu ve bu teşkilatta geleneklere bağlılığın ve itaat duygusunun çok kuvvetli olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte Ahilik Teşkilatı içerisinde yer alan bireyler arasında; sıkı ve disiplinli bir hiyerarşi ve kuvvetli bir dayanışma duygusu olduğunu savunmaktadır.

Ahilik, tıpkı kapitalist sistemde görüldüğü gibi güçlünün zayıfı ezmesini değil; zengin ile fakir, üretici ile tüketici, emek ile sermaye ve millet ile devlet arasındaki ilişkileri güçlendirmeyi amaç edinmiştir (Aytekin ve Bayramoğlu, 2015, s. 72). Bununla birlikte kapitalist sistem ise

insanların ortak bir menfaat peşinde koşmasını engellemekte ve onları sadece kendi dünyalarını düşünmek zorunda bırakmaktadır (Luc ve Eve, 2005, s. 163).

Ahilik, kapitalizmin ve batı medeniyetinin oluşumunda büyük pay sahibi olan burjuva zihniyetine *alternatif bir model* olarak karşımıza çıkmaktadır. İçinde diğerkâm bir zihniyet barındıran bu teşkilat, iç dinamikleri gereği büyük özel servetlere sahip olmayı engelleyerek bir burjuva sınıfının oluşumunu engelleyen nedenlerden biri olarak görülmektedir. Burjuva sınıfının olmayışı ise Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyo-ekonomik alanda kapitalist anlayışa uyumlanışını geciktirmiştir (Aytekin ve Bayramoğlu, 2015, s. 68). Bu tablo, bir dezavantaj olarak sunulsa da özde, Ahilik zihniyetinin demlenmesinde önemli bir süreç olarak değerlendirilebilir.

Ortaçağda durağan gelenekçi bir ekonomik zihniyet mevcut iken kapitalizmle birlikte dinamik atılgan ve rasyonel bir zihniyet ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte ortaçağ insanını kazanç gayesi gütmeyen bir varlık olarak betimlemek yanlış olacağı gibi her kâr ilkesinin geçtiği yerde bunu kapitalizm ile bağdaştırmak da yanlış olacaktır. Çünkü bu çağda da Ülgener'in Marifetname'den naklettiği; "dünya umuruna zarureti vaktinde ancak haceti kadar gitmek" önermesi ile hareket eden ve tüm ekonomik faaliyeti geçimini sağlamaktan ibaret olanlar olduğu kadar; çalışmak için yaşayan, sadece kâr amacıyla hareket edenler de olmuştur (Ülgener, 2016, s. 32). Kısacası, günümüz kapitalist sisteminde olduğu kadar yüksek seviyelerde olmasa bile prekapitalist çağda da dünya nimetlerine duyulan bir ilgi söz konusudur. Fakat bu ilginin o döneme özgü feodal tahakküm ile sınırlı/bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Bu noktada esas mesele ahlâkı mı yoksa iktisatı mı öncelemeliyiz? sorusunun sorulup sorulamayacağıdır. Ahlâk üstündür ama ekonomi önceliklidir ya da ekonomi ahlâk ötesidir gibi cevaplar gelebilir. Ancak ahlâk ve iktisat birbirinden ayrı düşünölmeye başladığında, sorunlar baş göstermeye başlayacaktır. Modern iktisadi analizin ve kapitalizmin kurucusu ya da babası olarak bilinen Adam Smith, bir felsefe bilimci olup aslında bir ahlâk hocasıdır. Herkes onu "Ulusların Zenginliği" kitabıyla tanısa da ilk eseri "Ahlâki Duygular Kuramı"dır ve bu kitapta empati, sempati ve birlikte yaşama kültürü üzerine yazmıştır. Aslında Ulusların Zenginliği kitabında sadece bir kez geçen "görünmez el" metaforu ile Smith, serbest piyasada insanın rasyonelliğine değil, vicdanı ve sağduyusuna güvenmektedir (Butler, 2018). Sanılanın aksine, kapitalizmin kurucusu Smith (2006), İngiltere'nin sömürgeci politikalarına da esaslı eleştiriler yöneltilmektedir (Butler, 2018). Gözardı edilmemesi gereken gerçek ise Smith'in (2006) kapitalizmin dürtüleri ile piyasa ekonomisi arasındaki ilişkilerin niteliğini ve insan davranışlarını bilgece kavramış bir felsefe bilimci olmasıdır. Ancak Smith'ten bugüne, kapitalizm oldukça değişmiş ve dönüşmeye de devam etmektedir. Özündeki unsurları koruma erdemine sahip olarak benzer bir değişim ve dönüşümü Ahilik için neden

söyleyemediğimiz ise tartışılmaya devam etmektedir. Aşağıda sistematik derleme ile elde edilen literatüre dayalı olarak, bu sorunun kaynağı açıklanmaya çalışılmıştır.

1. Literatür Özeti

"Çıkar konuşunca vicdan susar"
Cemil Meriç

Literatürde, Ahiliği ele alan ve onu farklı disiplinlerle ilişkilendiren birçok çalışma mevcut olmakla birlikte, bu çalışmalardan Bulduker'in (2020) çalışmasında; Ahiliğin, Türk milletinin geleneklerinden beslenen bir hayat anlayışına sahip olduğunu ve bu anlayışın gelecek kuşaklara aktarılmasının önemli olduğunu vurgulamaktadır. Benzer şekilde, Nişancı ve Aydın'ın (2017), Ahiliği siyaset-ahlâk ilişkisi bağlamında ele aldıkları çalışmada ise Ahiliğin, ulusal ve uluslararası siyasetin yeniden yapılandırılması hususunda *yeni bir paradigma* olarak sunulabileceği ileri sürülmektedir. Zorlu, Merdan ve Ege (2012) ise *Ahilik kültürünün*, tanınırlık ve uygulanabilirlik düzeylerine yönelik tespitler ortaya koyarak, *Ahilik bilincinin* artırılmasına yönelik fikir ve öneriler geliştirmeyi amaç edindikleri çalışmalarında, Ahiliğe ilişkin temel kavramların tanınırlık düzeylerinin ortalamanın altında oluşu ve *Ahilik felsefesinin* günümüz işletmelerinde yeterince uygulanmadığı belirtmektedirler. Ünsür (2017), *Ahilik sistemini*, iş ahlâkı boyutlarıyla ele aldığı çalışmasında, Ahilik sisteminin tüm yönetim birimlerince durumsallık ilkesi gözetilmek suretiyle *uygulanabilecek bir model* olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Çoban (2018) ise çalışmasında, Ahilik gibi önemli bir tecrübenin, günümüz problemlerine katkı sağlayacağını, buna bağlı olarak bu tecrübenin, sosyal sermaye artışı, sosyal huzurun tesisi ve değer kaybını önleme konularında önemli etkileri olacağını ileri sürmektedir. Yüksel (2016), sosyal politika ile Ahilik ilişkilerini incelediği çalışmasında, *Ahilik sisteminin* ilkelerinin günümüze entegre edilmesi halinde, bugün yaşanan sosyal politika sorunlarına bir çözüm olabileceğini vurgulamaktadır. Buna paralel olarak, Yüksel'in (2019), Ahiliğin meslek ahlâkı ile günümüz meslek ahlâkını karşılaştırdığı, meslek ahlâkı ve iş ahlâkı gibi kavramları Ahilik bağlamında ele aldığı çalışmasında, günümüz sosyo-ekonomik sorunlarının çözümüne yönelik, *Ahilik felsefesi* ve onun ilkeleri ile olumlu katkılar sunulacağı ifade edilmektedir.

Ahiliği, *zihniyet* bağlamında ele aldığı çalışmasında Toker (2010), *Ahilik zihniyetinin* hayatı, nicel ve nitel yönleri ile birlikte dengede tuttuğunu ve bu zihniyetin kurum ve kurallarıyla çağdaş bir yapılanma ile yeniden canlandırılması ve günümüze kazandırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Öztürk (2002), *Ahilik Teşkilatını* günümüz ekonomisi, çalışma hayatı ve iş ahlâkı açısından değerlendirdiği çalışmasında, Ahiliği konu alan çalışmaların uygulamaya geçirilmesi gerektiğini, günümüz sosyal yaşam için gerekli olabilecek düzenlemelerin, Ahilik sisteminden elde edilebileceğini ileri sürmektedir. Erbaşı (2012) ise

yönetimin fonksiyonlarının, Ahilik Teşkilatlarındaki uygulama örneklerini incelemeyi amaçladığı çalışmada, her bir fonksiyonun Ahilik Teşkilatlarında uygulandığını ve bu teşkilatlardaki yönetim fonksiyonlarına yönelik uygulama örneklerini günümüz işletmecilik bakış açısıyla sorgulamanın yönetim yazınına önemli katkılar sağladığını belirtmektedir. Akgöz ve Ercan'ın (2017), kooperatifçiliği, *Ahilik kültürünün* modern şekli olarak ele aldıkları çalışmada; *Ahilik felsefesinin*, kooperatif birliği, esnaf birliği ve sosyal kooperatifçilik modellerindeki izleri incelenmekte ve kooperatifçiliğin yaşamın her alanına taşınması gerektiği vurgulanmaktadır. Kavi (2015), *Ahilik felsefesinin* iş hayatındaki psikolojik sorunlara yaklaşımını ele aldığı ve günümüz örgütlerinde uygulanabilirliği üzerinde durduğu çalışmada; *Ahilik felsefesinin*, işçi-işveren ilişkilerinde bir uzlaşma ve barış yaklaşımına sahip olduğunu vurgulamaktadır. Aydoğan ve Delibaş'ın (2017), Ahilik ve *Ahilik kültürü* ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçladıkları çalışmada, örgütsel vatandaşlığın bütün boyutları ile Ahilik kültürünün kuramsal olarak paralellik gösterdiği vurgulanmaktadır. Yüksel ve Göksel (2020), *Ahilik Teşkilatının* içerisinde, kümelenme özellikleri barındırdığı ve Ahiliği bölgesel bir kümelenme modeli olarak ele almanın mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Tatlıoğlu'nun (2012), *Ahilik Teşkilatı* içerisinde Türk kadınının girişimciliğini incelediği çalışmada, iş dünyası ve sosyal yaşamla ilgili yapılacak düzenlemelerde, *Ahilik esaslarından* yararlanmanın kaliteli birey ve kaliteli toplum için fayda sağlayabileceği ifade edilmektedir. Gündüz, Kaya ve Aydemir'in (2012), *Ahilik Teşkilatının*, günümüzde tüketicilerin korunmasına ilişkin yansımalarını ele aldıkları çalışmada; Ahilik Teşkilatı, tüketiciyi korumak amacıyla önemli tedbirler alan, bu konuda pek çok düzen oluşturan ve nihayetinde yüzlerce yıl tüketiciyi korumada anahtar roller üstlenen bir kuruluş olarak karşımıza çıkmaktadır. Erbaşı ve Ersöz (2011) ise 4C pazarlama karması elemanlarının, 13. yüzyıl ve sonrasında Ahilik felsefesinde kullanıldığını ifade ettikleri çalışmada, *bu felsefenin* derinlemesine incelenmesinin günümüz işletmecilik problemlerinin birçoğuna çözüm olabileceği vurgulanmaktadır.

Yukarıda *Ahilik zihniyetine* ilişkin sıralanan tüm bu olumlu yorum ve önerilere rağmen konu kapitalizm olduğunda, böylesi yakın duruşlar yerini sessizce bir uzaklaşmaya, ol(a)maza bırakmakta ve Ahiliğin bir zihniyet olarak uygulanabilirliği sorgulanmaya başlanmaktadır. Bu çalışmada, Ahiliği nerede aramalıyız ki, bir yanılığa düşmeyelim? üzerine yapılan tartışmaların sonucunda, onu kapitalizmde aramayı sonlandırmak amacıyla, yukarıda sıralanan çalışmaların dışında doğrudan kapitalizm ile birlikte ele alınarak incelendiği çalışmalar incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Ahiliği, bir ekonomik sistem ya da teşkilat olarak uygulamaya koyma düşümesi değil, **bir ahlâk kurumu** ve **zihniyet** olarak yeniden **felsefi olarak** ele almanın gerekliliğinin, elde edilecek bulgularla ortaya çıkacağı düşünülmektedir.

2. Yöntem

Bu çalışma, önceden belirlenmiş kriterleri karşılayan çalışmaları seçerek, bir alandaki analizleri özetlemeyi ve mevcut bilgileri sentezlemeyi amaçlayan sistematik bir inceleme olarak tasarlanmış olup; çalışmanın yöntemi planlama, derlemenin yürütülmesi ve elde edilen bulguların sunumu olarak 3 aşamada gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan sistematik derleme, birçok farklı çalışmanın bulgularını belirli kriterlere göre açık, tekrarlanabilir, güncellenebilir ve hesap verebilir bir şekilde sentezlemeye odaklanmaktadır (Oakley, 2002, s. 280). Temel amacı, bir alana yahut soruya yapılan bilimsel katkıları belirlemek, sonuçları açıklayıcı bir şekilde sunmak ve tartışmaktır. Sistematik bir derleme yaparken, dâhil etme ve dışlama kriterleri ile derlemeye dâhil edilecek olan çalışmaları seçim stratejisi büyük önem arz etmektedir (Becheikh, Landry, ve Amara, 2006, s. 645). Belirlenen amaç kapsamında, bu çalışmada belirlenen dâhil edilme ve dışlama kriterleri aşağıda verilmiştir:

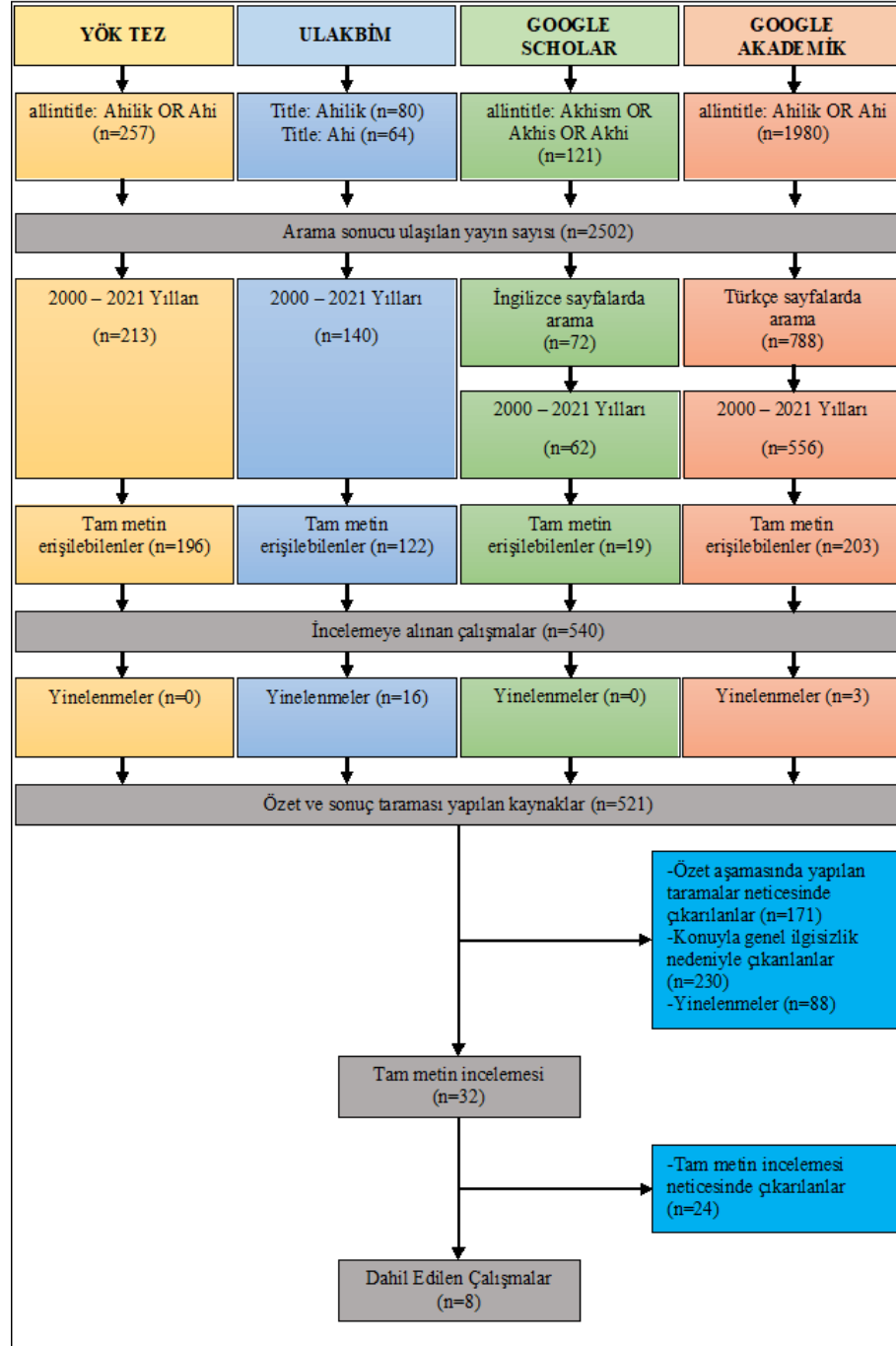
- *Dâhil Edilme Kriteri 1:* Çalışmanın, 2000-2021 tarihleri arasında ulusal ya da uluslararası hakemli bir dergide yayınlanmış olması.
- *Dâhil Edilme Kriteri 2:* Çalışmanın tam metnine ulaşılabilmesi.
- *Dâhil Edilme Kriteri 3:* Çalışmanın tam metninin Türkçe veya İngilizce dillerinde olması.
- *Dâhil Edilme Kriteri 4:* Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi erişim ağı üzerinden, çalışmanın tam metnine ulaşılabilmesi.
- *Dâhil Edilme Kriteri 5:* Çalışmanın, 2000 ve 2021 yılları arasında yayınlanmış olması⁴.
- *Dâhil Edilme Kriteri 6:* Çalışmanın, Ahilik ve kapitalizm ilişkisine doğrudan odaklanması.
- *Dışlama Kriteri 1:* Bildiri yayın olması.
- *Dışlama Kriteri 2:* Çalışmanın, Ahilik ve kapitalizm ilişkisi dışında bir tema içermesi.

Çalışmada, “Ahilik”, “Ahi”, “Akhism”, “Akhis” ve “Akhi” anahtar kelimeleri başlık içerisinde bulunmak suretiyle Google Scholar, ULAKBİM ve YÖK Tez veri tabanları taranmış ve bu taramalar sonucunda, toplamda 2502 yayına ulaşılmıştır. Daha sonra bu yayınlar, 2000 ve 2021 yılları arasında yayınlananlar, sadece Türkçe dilinde aramalar ve sadece İngilizce dilinde aramalar gibi filtrelerden geçirilmiş ve neticede 540 adet tam metin çalışmaya ulaşılmıştır. Tam metin olarak ulaşılan bu çalışmalardan, kendi içlerinde yineleme yapan 19 çalışma çıkarılmış ve netice itibarıyla 521 çalışma özet ve sonuç taramasına alınmıştır. 521 adet çalışma içerisinde kendini yineleyen 88 adet çalışma bulunmuş ve bu çalışmalar araştırma dışında tutulmuştur. Bununla beraber 230

⁴ Bir önceki bölümde sunulan literatüre dayalı olarak, işletme ve iktisat alanında özellikle son 20 yılda Ahilik ile ilgili çalışmaların yoğunlaşıyor olduğu tespitiyle, 2000-2021 yılları aralık olarak belirlenmiştir.

çalışma ise “*Ahilik ve Kapitalizm*” ile ilgisi olmaması nedeniyle araştırma dışında tutulmuştur. Geri kalan 203 çalışmanın her birinin, özet ve sonuç bölümleri detaylıca incelenmiş ve yapılan incelemeler sonucunda, 171 çalışma araştırma dışında tutulmuştur. 32 adet çalışma ise araştırmaya dâhil edilmiş ve tam metin incelemeleri yapılmıştır. Yapılan tam metin incelemeleri neticesinde, 22 adet çalışma içerikleri gereği araştırma dışında tutulmuş olup, neticede 8 çalışma sistematik derleme kapsamına alınmıştır (Tablo 1).

Tablo 1: Veri Tarama Akış Diyagramı

3. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde, “Ahilik ve Kapitalizm” ile ilgili yapılmış olan çalışmalar sistematik olarak gözden geçirilmiş ve analiz edilmiştir. Kapitalist sistem ve Ahilik zihniyeti üzerine hazırlanmış çalışmalara ulaşılarak, yapılan çalışmaların:

- Türleri ve yıllara göre dağılımı,
- Hangi araştırma deseni kullanılarak hazırlandığı,
- Hangi veri toplama araçlarını kullandığı,
- Ahilik ve kapitalizm karşılaştırması içerip içermediği,
- Hangi sonuçları vurguladığı incelenmiş ve yorumlanmıştır.

Yapılan sistematik derleme sonucunda ulaşılabilen çalışmalar detaylı bir şekilde incelenerek ayrıştırılmış ve elde edilen bulgular Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Ahilik ve Kapitalizm İlişisine Yönelik Çalışmaların Yöntem, Tür ve Yıllarına İlişkin Bulgular

Araştırmacı/lar	Çalışma Adı	Tür	Yöntem
Karagül (2015)	<i>“Ahilik Düşüncesinde İktisadi Hayat (Kapitalizme Karşı Ahi İktisadi)”</i>	Makale Kavramsal Çalışma	Nitel
Aydın (2016)	<i>“Küreselleşme ve Neo-Liberal Uygulama Sürecinde Sosyal Politika Alanında Ortaya Çıkan Problemlere Çözüm Önerisi: Osmanlı İmparatorluğu’nda Ahilik Sistemi”</i>	Makale Kavramsal Çalışma	Nitel
Masca ve Karagül (2017)	<i>“Barış ve Refahın Tesisinde Ahilik Kültürü ve Sosyal Sermayenin Rolü”</i>	Makale Kavramsal Çalışma	Nitel
Karagül ve Masca (2017)	<i>“Ahilik Düşüncesinin İktisadi Hayata Bakışı ve Kapitalist Sistemle Karşılaştırılması”</i>	Makale Kavramsal Çalışma	Nitel
Yücel, Alar ve Yücel (2019)	<i>“Kapitalist Sisteme Karşı Çözüm Durağı: Ahilik Teşkilatı”</i>	Makale Kavramsal Çalışma	Nitel
Özdincer (2019)	<i>“Küresel İktisadi Sorunlar Karşısında Ahilik İktisadi”</i>	YL Tez Kavramsal Çalışma	Nitel
Alar (2020)	<i>“Burjuva Tipi Avrupa Kapitalizmi İle Ahi Tipi Osmanlı Sisteminin Karşılaştırılması”</i>	YL Tez Kavramsal Çalışma	Nitel
Özdemir (2020)	<i>“The Outlook Of Ahism To The Economic Life And Its Comparison With Capitalist System”</i>	Makale Kavramsal Çalışma	Nitel

Tablo 2’de görüldüğü üzere, sistematik derleme sonucu ulaşılan çalışmaların 6’sı makale türündeyken; 2’si yüksek lisans tez çalışmasıdır. Çalışmalar; 2015, 2016, 2017, 2019 ve 2020 yılları arasında dağılım göstermektedir. Bununla birlikte, ulaşılan çalışmaların hepsi nitel araştırma yöntemi, literatür taraması-kavramsal, teorik çalışmalar olarak sunulmuştur.

Tablo 3: Ahilik ve Kapitalizm İlişisine Yönelik Çalışmaların Vurguladıkları Sonuçlara İlişkin Bulgular

Araştırmacı/lar	Bulgular, Vurgulanan Sonuçlar ve Teorik Çıkarımlar	Ahilik ile Kapitalizm Karşılaştırması
Karagül (2015)	Mevcut kapitalist hayat ile olan ilişkilerin tekrar gözden geçirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.	Yapılmış
Aydın (2016)	Küreselleşme ve Neo-Liberalizm ile birlikte oluşan insani ya da sistemsel problemlerin çözümlenebilmesi adına Ahiliğe benzeyen enstrümanlara duyulan ihtiyaç vurgulanmaktadır.	Yapılmış
Masca ve Karagül (2017)	Barış ve refahın sağlanabilmesi için Ahilik kültürünün göz önünde bulundurularak oluşturulacak olan bir toplumsal yapının gerekliliği ve toplumun mevcut değer yargılarının dönüştürülmesi gerekliliği vurgulanmaktadır.	Yapılmış
Karagül ve Masca (2017)	Kapitalist sistemle olan ilişkilerin ve onun dayatmış olduğu devlet anlayışının, tekrar gözden geçirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.	Yapılmış
Yücel, Alar ve Yücel (2019)	Kapitalist sistemin yarattığı bunalımlardan kurtulabilmek adına Ahiliğin sahip olduğu işleyiş şekli ve değer yargılarına sahip olan benzer bir kurumdan yararlanılması gerekliliği vurgulanmaktadır.	Yapılmış
Özdincer (2019)	13. ve 18. yüzyıllarda toplumun her alanında başarılı şekilde uygulanmış Ahilik sisteminin hiçbir değişiklik yapmadan günümüze öylece getirilerek uygulanmasının mümkün olmadığı vurgulanmaktadır.	Yapılmış
Alar (2020)	Günümüzde yaşanan iktisadi problemlerin önüne geçebilmek adına Ahilik sisteminin savunduğu ilkelerin günümüz teknolojisine ve çevre şartlarına uyumunun sağlanması gerekliliği vurgulanmaktadır.	Yapılmış
Özdemir (2020)	Kapitalist sistem ile olan ilişkilerin ve bu sistemin dayatmış olduğu devlet anlayışının tekrar gözden geçirilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır.	Yapılmış

Tablo 3’te sistematik derleme sonucu ulaşılan 8 çalışmanın konuları, vurguladıkları sonuçları ve içerik olarak Ahilik ile Kapitalizm

karşılaştırması yapıp yapmadıkları belirtilmektedir. Ulaşılan bulgular, tüm çalışmaların sosyal bilimlerde çalışıldığını ve çalışmalarda, Ahilik ile kapitalizm arasında karşılaştırma yapıldığını göstermektedir. Bununla beraber Karagül (2015), Karagül ve Masca (2017) ve Özdemir'in (2019) çalışmalarında kapitalist sistemle olan ilişkilerin tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Aydın (2016) ve Yücel vd. (2019) ise çalışmalarında, kapitalist sistemin getirmiş olduğu problemlerle başa çıkabilmek adına, Ahiliğe benzer bir kuruma duyulan ihtiyacı vurgulamaktadırlar. Masca ve Karagül'ün (2017) çalışmasında ise günümüzde toplumsal barış ve refahın sağlanabilmesi adına, *Ahilik felsefesinin* göz önünde bulundurularak bir toplumsal yapı inşa edilmesi ve toplumun değer yargularının dönüştürülmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Bunlara karşılık Özdiñer'in (2019) çalışmasında, *Ahilik sisteminin* hiçbir değişiklik geçirmeden günümüzde uygulanmasının mümkün olmadığı, buna paralel olarak Alar'ın (2020) çalışmasında da, günümüz iktisadi problemleri ile başa çıkmanın yolu, Ahilik sisteminin savunduğu ilkelerin günümüz teknoloji ve çevre şartlarına entegre edilmesinden geçtiği ifade edilmektedir.

Yukarıdaki bulgular dâhilinde, Ahiliğin *bir zihniyet, bir ahlâk kurumu* olarak algılanması noktasında, yazarların özde hem fikir olduğu söylenebilir. Kurum, insan davranışlarına çerçeve çizen birer kurallar kümesidir. Kurumlar sadece kuralların bir araya gelmesinden ibaret değildir. O kuralların belirli bir ortak paydaya ve değer önceliğine göre kurum çatısı altında bir araya gelmesi ve meşruiyet kazanması gerekir. Meşruiyet sorgulanmaya başladığında ise kurumsal değişim başlar. Doğal olarak kurumlar da, zaman içinde farklı biçimler alırlar. Toplumsal ihtiyaçların öncelikleri dâhilinde kurumların bazıları ortadan kalkar, yenileri oluşur veya mevcut kurumlar değişime uğrar (Demir, 2013, s. 50). Bu doğrultuda, Ahiliğin bir zihniyet olduğu ve oluşturduğu değerler dizgesinin tarihsel süreçte toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda dönüştüğünü; ancak bu dönüşümün ortaya çıktığı alanın, ekonomik sistem içerisinde olduğunu düşünüp, zihniyetin barındırdığı değerleri orada aramanın yerinde bir tutum olmadığı anlaşılmaktadır. İçinde yetiştiği şartlardan bağımsız, bağlamından koparılarak, günümüz işletme ve iktisat koşullarına teşkilat olarak entegre edilemeyeceği artık kabul edilir bir bilgidir. Ancak çalışmanın başlangıcında ve farklı bölümlerinde de tekrar edildiği üzere, Ahiliği aramamız gereken yer, kapitalist ekonomik sistem değil, insan yetiştirme sistemimizdir. Böylece zihniyet vurgusunda öne çıkan birikimlilik ve değerlerin nesilden nesile aktarımı bu şekilde sağlanabilecektir.

Sonuç

Çalışmanın girişinde, Türk Weber'i olarak anılan Ülgener'in, zihniyet tanımından hareketle, bu çalışmada Ahiliğin bir zihniyet meselesi olduğu belirtilmiş ve onu arayacağımız yerin neresi olması gerektiğinin

önemli olduğu ifade edilmiştir. Ahiliği arayış noktasında, Ülgener'in (2006b) kapitalizme ilişkin şu yorumu önemlidir:

İnsanoğlu, şeytanı taşlamaya başladığı günden beri, tek bir bedende suçluyu arama ve bir beden üzerinden çıkar yol bulma rahatlığını tatmış ve hâlâ da tatmaktadır. Nihayetinde, bugüne kadar birçok hayali suçlu yaratıp durduk insanoğlu olarak. Çağımızda ise bizi rahatlatacak bu kutsal görevi üstlenen hayali beden adı; kapitalizmdir; sayesinde suçluluk psikozundan sıyrılmanın keyfini yaşadığımız, hem yaratıcı hem kurbanları olduğumuz, çoğumuzun neden var olduğunu dâhi bilmediği, hayali bir gövde ve her boşluğu onunla doldurabileceğimiz mükemmel bir "izm" (s.232).

Ülgener'in bu yorumu, bizleri Ahiliği kapitalizmde aramanın bir yanılgı olduğunu düşüncesine ulaştırmaktadır. Özünde, kendisi de bir arayış içerisinde olan bu çalışmada; Ahiliğin, Kapitalist sistem ile olan ilişkisi sistematik derleme yöntemi ile araştırılmıştır. Yapılan sistematik derlemeler neticesinde, belirli dâhil edilme ve dışlama kriterleri doğrultusunda; 8 adet çalışmaya ulaşılmıştır. Bu çalışmaların 6'sı makale ve 2'si yüksek lisans tezi olup hepsi nitel araştırma yönteminden yararlanmıştır. Ulaşılan 8 çalışmanın hepsi de Ahilik ve Kapitalizm karşılaştırması yapmakta ve bu çalışmalar, 2015-2020 yıllarını kapsamaktadır.

Literatürde, Ahilik kavramını konu alan çok sayıda çalışma mevcut olsa da kapitalizm ile ilişkilendirildiği çalışma sayısının diğerlerine oranla daha az olduğu görülmektedir. Ahilik konulu çalışmalar incelendiğinde, ortak düşünce, *Ahilik felsefesinin* günümüzde uygulanması gerekliliği yönündedir. Fakat yapılan araştırmalar neticesinde, bu felsefenin elinden tutup, bugüne nasıl getirileceği ve günümüz teknoloji-çevre koşullarına nasıl entegre edileceği konusunda çözüm sunan çalışmalara rastlanmamıştır.

Ayrıca yapılan sistematik derleme sonucunda, hiçbir çalışmanın *Ahilik zihniyetinin*, günümüz kapitalist sisteminde uygulanıp uygulanamayacağı yönünde görüş bildirmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmalarda, böyle bir iddiaya rastlanmamakla beraber; günümüz sosyo-ekonomik problemlerine çözüm olarak, *Ahilik zihniyetinin* ve beraberinde getirdiği ilkelerin, günümüze uyarlanarak benimsenmesi gerektiği ağırlıklı olarak ifade edilmektedir. Ayrıca, bu sistematik derleme çalışmasından elde edilen bir diğer sonuç, Karagül'ün çalışmalarının "Ahilik ve Kapitalizm" literatüründe hatırı sayılır bir katkıya sahip olduğudur.

Ahiliği, sosyo-ekonomik yönleriyle ele aldıkları çalışmalarında Karagül ve Masca, Kapitalist sistemin dünya geneli için refah ve mutluluğu sağlayamayacağını ve bu nedenle Kapitalist sistemle olan ilişkilerin tekrar gözden geçirilmesi gerekliliğini ileri sürmektedirler. Günümüz sosyo-ekonomik problemlerin çözümü, dünya refah ve mutluluğunun

tesisi için ise Ahilik değerlerinin esas alındığı, toplumsal bir yapıyı işaret etmektedirler. Fakat bu yapının içinde, yaşadığımız bilgi çağına uyumlu şekilde nasıl inşa edileceğine ve bu yapının bugün varlığını nasıl sürdüreceğine ilişkin görüş bildirmemektedirler.

Yücel vd.'nin çalışmasında, içerik başlıkla uyumlu görünmemektedir. Çünkü Ahiliğin, Kapitalist sisteme karşı çözüm olarak görüldüğü bir çalışmada, okuyucunun heyecanla aradığı Ahiliğe soyut bilgiler değil, yazarın elinden tutup, Ahiliği bugüne nasıl getirdiğine dair bilgilerdir. Bunun yanında, *Ahilik felsefesinin*, günümüze nasıl entegre edileceği hususunda yapılmış olan yorumlara ve bu doğrultuda yapılmış çözüm önerilerine de rastlanmamaktadır.

Alar ise çalışmasında, Ahiliği ve Kapitalist sistemi neredeyse tüm boyutları ile karşılaştırmakta ve sonuç olarak; Ahiliğin, günümüze uyarlanması gerekliliğini okuyucuya sunmaktadır. Lâkin bu gerekliliğe dair sunulan, bir-iki çözüm önerisi de *Ahilik felsefesinin*, neredeyse tüm dünyanın etkisi altında kaldığı, bir sistem karşısında nasıl mukavemet edeceğine dair kafamızda soru işaretleri bırakacak bir boşluk oluşturduğu da bir gerçektir.

Sistematik derlemeye dâhil edilen bir diğer çalışmada, Özdiñer ise küresel iktisadi problemlere karşı, *Ahilik ilkelerinin* benimsendiği ve bu ilkelerle birlikte bu önerilerin nasıl hayata geçirileceğine dair kullanım kılavuzlarıyla birlikte, ayakları yere basan birtakım önerilerde bulunmaktadır. Fakat sunulan bu önerilerin, 21. yüzyılda uygulamaya konulması ülkemize, “gelişmekte olan ülke” isimli gömleğini çıkarıp “gelişmiş ülke” sıfatını kazandırmayacağı gibi, bizleri bu yarışta çok daha gerilere götüreceği düşünülmektedir. Ahiliği, bir sistem olarak günümüze uyarlama gayretiyle sunulan önerilerin, bizleri günümüz kapitalist dünyasının iç evreninde kaybolup gitmeye mahkûm kılacağı kanaatindeyiz. Zira bu çalışmada, Ahiliğin; *bir teşkilat, yapı ve sistem* olarak yeniden ele alınabilirliğine ilişkin yaşanan yanılığın kanıtı niteliğinde olan önerilerin, uygulamada karşılık bulması ise ancak Ahiliğin, *bir zihniyet* olarak ele alınması ve koşulların yeniden oluşturulması ile mümkün görünmektedir.

Aydın ise çalışmasında, Ahiliğe dair birtakım bilgiler ile Neo-Liberalizm ve Ahilik mukayesesi yapmaktadır. Ayrıca küreselleşme ve neo-liberalizmin yaratmış olduğu insan ve sistem merkezli problemlere karşı yapılan önerilerde ise Aydın da, birçok yazarın düştüğü yanılığ gibi, problemin çözümü konusunda sunduğu önerilerin, günümüzde nasıl uygulanacağına ve günümüze nasıl entegre edileceğine dair herhangi bir yol haritası sunmamaktadır.

Özdemir, dili İngilizce olan çalışmasında; Ahiliğin, sosyo-ekonomik işleyişi ve Kapitalizmle olan ilişkisi hakkında, aydınlatıcı birçok bilgi sunarken, diğer birçok çalışmada olduğu gibi Özdemir de, *Ahilik kültürünün* günümüz sosyo-ekonomik problemlerine çözüm olacağını ve ivedilikle günümüze uyarlanması gerektiğini savunmakta, fakat *Ahilik*

felsefesinin günümüz Kapitalist düzeninde nasıl uygulanacağı ya da bugüne nasıl taşınacağı hususunda görüş bildirmemektedir.

Ülkemizde her sene, Kültür ve Turizm Bakanlığı koordinatörlüğünde, 02/07/1988 tarih ve 19860 sayılı Ahilik Kültürü Haftası Kutlamaları Yönetmeliği çerçevesinde, 1988 yılından itibaren bir il, merkez olmak üzere, toplam 26 ilde yapılan ve Merkez kutlamaların ise Kırşehir’de yapıldığı; 81 şehirde, Eylül ayının 3. Pazartesi günüyle başlayan, bir hafta boyunca süren Ahilik Şenlikleri yapılmaktadır. Ahilik şenliklerinin düzenleniyor olmasının zihniyet gelişimi için umut verici bir gelişme olduğu su götürmez bir gerçektir. Fakat düzenlenen bu şenliklerden, somut sonuçlar elde etmek için, Ahiliği doğru şekilde özümsemek gerekmektedir. Neticede, “Ahilik” kavramı toplumumuzun zihninde çoğunlukla bir örgütü ya da bir iktisadi faaliyeti çağrıştırmaktadır. “Ahilik” kavramı ile ilgili asıl problem, tam olarak budur ve bu kavramla ilgili problem esasında zihniyetle ilgilidir. “Ahilik” insan yetiştirme sisteminde bir metafor olarak, **erdemli insan yetiştirme modeli** olarak ele alınmalıdır.

Sonuç olarak, Adam Smith’in serbest ekonomi (laissez faire) anlayışının geçerli olduğu, günümüz Kapitalist sisteminde, bilgiye-teknolojiye (eskiden paraya) sahip olanın, dünya ekonomisine yön verdiği mevcut akıllı toplumda, yaşanan yoğun küreselleşme ile birlikte sınırların birer birer ortadan kalktığı ve nihayetinde, Kırşehir’deki bakkalın daha önce hiç gitmediği yerlerde, hiç görmediği biriyle rekabet etmek zorunda bırakıldığı, bugünün global dünyasında, *Ahilik zihniyetinin* kendine bir beden bulması, ancak ahlâklı olmayı, ekonomik sisteme yüklemeyi bırakıp, insan olarak bu yükün taşıyıcısı olarak bireyin, kendisini sorumlu hissetmeye başlamasıyla mümkündür. Ahiliği, günümüz işletimlerinde; çalışma ahlâkında, meslek etiğinde, iş etiğinde aramaya başlamadığımız zaman; “Kapitalist sistemde, *Ahilik zihniyetini* uygulayabilir miyiz?” diye sorabiliriz. Cevap, evettir; çünkü *Ahilik, zihniyet meselesidir!*

Son söz: Doğru soruyu sorarak işe başlamalıyız. Ahilik nedir? ve onu Kapitalist sistemde mi aramalıyız?

Kaynakça

- Akgöz, S. S. ve Ercan, E. (2017). Ahilik Felsefesi ve Örgüt Modelinin Dünyadaki Kalkınma Modeli Olan Kooperatife Yansımaları. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 51-58.
- Akgül, D. (2017). Ahilik Kültüründe Etik İlkelerin Günümüz İşletmelerine Yansımaları: Kırşehir İli Örneği. *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 8-26.
- Aksoy, A. (2018). 13. ve 14. Yüzyılda Anadolu’da Ahilik Teşkilatı, Etkisi ve Siyaseti. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 2(1), 19-35.
- Alar, G. (2020). *Burjuva Tipi Avrupa Kapitalizmi ile Ahi Tipi Osmanlı Sisteminin Karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın.

- Altın, K. Y. (2018). Ahi Örgütlerinin Teşkilat Yapısı Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 12, 144-159.
- Aydemir, M. (2019). Osmanlı Küçük İşletme Grupları Olarak Ahilik: Tarihsel Bir Değerlendirme. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), 230-247.
- Aydın, S. (2016). Küreselleşme ve Neo-Liberal Uygulama Sürecinde Sosyal Politika Alanında Ortaya Çıkan Problemlere Çözüm Önerisi: Osmanlı İmparatorluğu'nda Ahilik Sistemi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (13).
- Aydoğan, E. ve Delibaş, M. B. (2017). Ahilik Kurumu ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 52(1), 1-18.
- Aytekin, B. ve Bayramoğlu, S. (2015). İktisat Sosyolojisi Açısından İktisadi Dalgalanmalar ve Krizlere Karşı Tarihsel Bir Çözüm Durağı: Ahi Örgütlenmesi. *Internatonal Journal Of Academic Value Studies*, 1(1), 65-78.
- Becheikh, N., Landry, R., ve Amara, N. (2006). Lessons From Innovation Empirical Studies In The Manufacturing Sector: A Systematic Review of The Literature From 1993-2003. *The International Journal Of Technological Innovation, Entrepreneurship and Technology Management*, (26), 644-664.
- Bulduker, G. (2020). Modern Zamanların Estetik Algısı ve Türklere Ahlak Kültürünün Önemi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (47), 23-38.
- Butler, E. (2018). *Kısaltılmış Milletlerin Zenginliği ve Epey Kısaltılmış Ahlaki Duygular Kuramı*. (H. Şahin, Çev.) Liberte.
- Cora, İ. (2017). Örgütlerin Yönetimi Açısından Ahilik Örgütüne Genel Bir Bakış; Tarihi Bir Araştırma. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(16), 251-279.
- Çoban, M. (2018). Değerler Eğitimi ve Ahilik İlkeleri. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 87-102.
- Demir, Ö. (2013). *İktisat ve Ahlak*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Demirpolat, A. ve Akça, G. (2004). Ahilik ve Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Katkıları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 355-376.
- Erbaşı, A. (2012). Ahi Teşkilatında Yönetim Fonksiyonlarıyla İlgili Uygulamalar. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, 7(2), 1321-1331.
- Erbaşı, A. ve Ersöz, S. (2011). Ahilik Ve 4c Pazarlama Karması İlişkisi: Tarihi Perspektiften Bakış. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (59), 135-146.
- Gündüz, A. Y., Kaya, M., ve Aydemir, C. (2012). Ahilik Teşkilatında ve Günümüzde Tüketicilerin Korunmasına Yönelik Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 37-54.
- Herguner, B. (2012). Revisiting History: Social Capital Formation In Ahi Unions. *Social Sciences And Humanities*, 3(3).
- Kabaş, T. (2016). Kapitalizm ve Ahlakın Türkiye Açısından Kısa Bir Değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 20(2).
- Karagül, M. (2015). Ahilik Düşüncesinde İktisadi Hayat (Kapitalizme Karşı Ahi İktisadi). *Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 3(30).
- Karagül, M. Ve Masca, M. (2017). *AKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 83-91.

- Kavi, E. (2015). Ahilik Kurumu ve Günümüz Çalışma Yaşamındaki Psikolojik Sorunlara Yönelik Çözümler. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 4(8), 102-117.
- Kaya, M. E. ve Aydın, İ. H. (2020). Ahilik Ahlakında Değişen Değerler Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 6(1), 37-61.
- Kaynak, İ. (2021). Malazgirt Esnaf Dayanışma Organizasyonunun Modern Ahilik Değerleri ile İlişkisi. *Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 1-19.
- Luc, B. ve Eve, C. (2005). The New Spirit of Capitalism. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 18(3-4), 161-188.
- Masca, M. ve Karagül, M. (2017). Barışın ve Refahın Tesisinde Ahilik Kültürü ve Sosyal Sermayenin Rolü. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 1-18.
- Nişancı, Ş. ve Aydın, S. (2017). Ahilik Örneğinden Hareketle Siyaset-Ahlak İlişkisini Yeniden Düşünmek. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 31(4), 843-856.
- Oakley, A. (2002). Social Science and Evidence-Based Everything: The Case Of Education. *Educational Review*, 54(3).
- Özata, M. ve Şener, E. (2019). Esnaf ve Sanatkârların Ahilik Değerlerine Sahip Olma Durumlarının Bazı Değişkenler Açısından Belirlenmesi: Kırşehir Örneği. *Business And Economics Research Journal*, 10(4), 945-958.
- Özdemir, M. (2020). The Outlook of Akhism to the Economic Life and Its Comparison with Capitalist System. *International Journal Of Science And Society*, 2(4).
- Özdincer, F. (2019). *Küresel İktisadi Sorunlar Karşısında Ahilik İktisadi*. Yüksek Lisans Tezi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Burdur.
- Özgürel, A. (2018). *Unutulmayan Portreler*. Ketebe Yayınları.
- Öztürk, N. (2002). Ahilik Teşkilatı ve Günümüz Ekonomisi, Çalışma Hayatı ve İş Ahlakı Açısından Değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(7), 1-12.
- Smith, A. (2006). *Milletlerin Zenginliği*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tatlıhoğlu, K. (2012). Ahilik Teşkilatında Anadolu Türk Kadınının Girişimciliğine Sosyal-Psikolojik Bir Yaklaşım. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(4), 69-92.
- Toker, Ö. (2010). *Bütüncül Bir Model Olarak Ahiliğin Girişimcilik Boyutunun Zihniyet Temelleri*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ülgener, S. F. (2006a). *Zihniyet ve Din İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Ülgener, S. F. (2006b). *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Ülgener, S. F. (2016). *Makaleler*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Ünsür, A. (2017). Ahilik Sisteminde Ahlak Temelli Çalışma İlişkileri ve Günümüz Bakış Açısından Değerlendirilmesi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(13).
- Yavuz, M., Güneş, S., ve Yavuzcan, H. (2015). Industrial Design Ethics on the Basis of Akhism Principles. *Global Journal On Humanites & Social Sciences*, (3).

- Yücel, Y. B., Alar, G., ve Yücel, İ. (2019). Kapitalist Sisteme Karşı Çözüm Durağı: Ahilik Teşkilatı. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(12), 194-203.
- Yüksek, İ. (2019). Ahilik Felsefesinden Günümüz Meslek Ahlakı Tartışmalarına Bir Bakış. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 500-537.
- Yüksel, A. N. ve Göksel, A. (2020). Bölgesel Kümelenme Örneği Olarak Ahilik Teşkilatı. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(3), 794-812.
- Yüksel, B. (2016). Sosyal Politika Sorunlarına Çözüm Aracı Olarak Ahilik. *International Journal Of Social Sciences And Education Research*, 2(2), 488-500.
- Yüksel, İ. (2019). Ahilik Felsefesinden Günümüz Meslek Ahlakı Tartışmalarına Bir Bakış. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 500-537.
- Zorlu, K., Merdan, E., ve Ege, Ö. (2012). Ahilik Kültürünün Günümüz İşletmelerinde Bilinirliği Üzerine Bir Araştırma: Gümüşhane Örneği. *Journal Of World Of Turks*, 4(3).

KİTAP KRİTİĞİ

YEŞİL PARADOKS: KÜRESEL ISINMAYA ARZ YANLI YAKLAŞIM*

GREEN PARADOX: A SUPPLY APPROACH TO GLOBAL WARMING

Burçin BERİKOL METE **

** İktisat Y. Lisans Öğrencisi,
Kırklareli Üniversitesi

** M.S. Student in Economics,
Kırklareli University

Mail/E-posta:

burcinmete@gmail.com

ORCID ID:

0000-0001-7857-0423

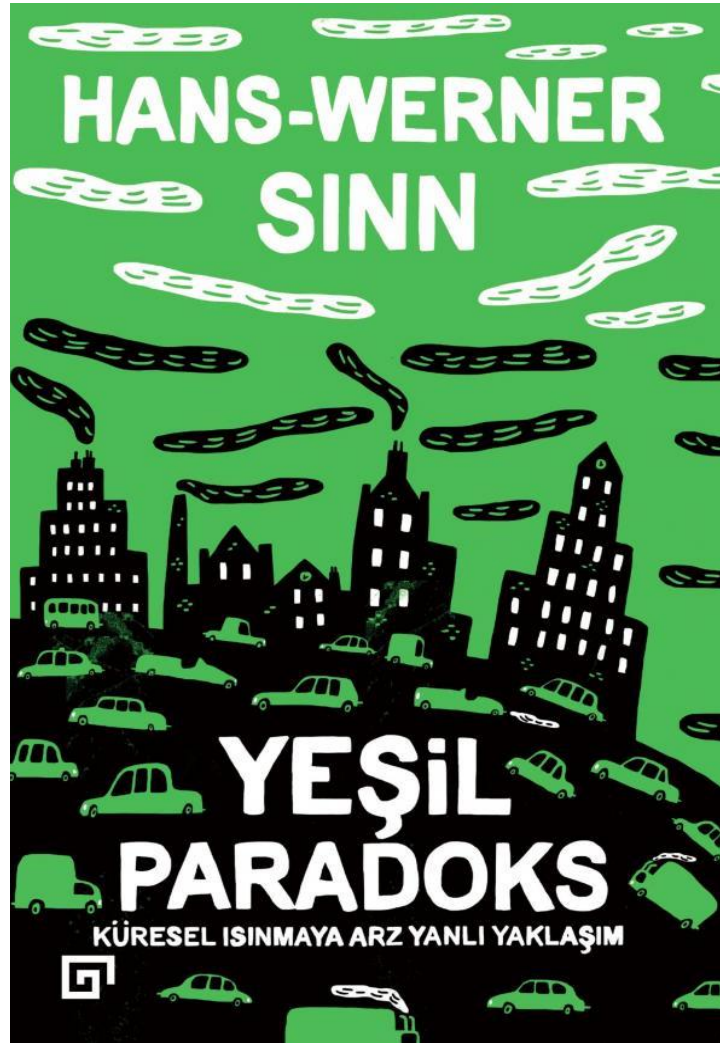
Başvuru Tarihi/Received:

07.04.2021

Kabul Tarihi/Accepted:

09.06.2021

* Hans-Werner Sinn tarafından yazılan *Yeşil Paradoks: Küresel Isınmaya Arz Yanlı Yaklaşım* kitabının Türkçe ilk basımı Mehmet Evren Dinçer'in çevirisiyle Ekim 2016'da Koç Üniversitesi Yayınları tarafından basılmıştır. ISBN: 978-605-9389-15-0

ISSN 2618-6217

Özet

Hans- Werner Sinn'in yazmış olduğu kitap Koç Üniversitesi Yayınları tarafından 2016 yılında basılmıştır. İklim değişikliği ve küresel ısınma için uluslararası alanda alınan önlemlerin ne kadar yerinde olup olmadığını tartışmaktadır. Bu tartışmayı gezegenimizde var olan kaynakların kullanımını açısından arz ve talep kısımlarına değinerek eleştirmektedir. Eleştirilerini yaparken bilimsel çalışmaları referans göstererek ve tanımlara yer vererek yapmaktadır. Yapılan çalışmalarda küresel ısınmanın sadece talep kısmı dikkate alınarak yapıldığını, arz kısmının göz ardı edildiğini vurgulamaktadır. Arz kısmının unutulmuş olmasının küresel ısınma ile mücadelede gerçekçi çözümler bulunmasını engellediğini, çözümün arz taraflı yaklaşımla mümkün olacağını savunmaktadır. Yazar tüm bunları anlatırken sade bir dil kullanarak akıcılığı yakalamıştır. Ayrıca iktisadi terimlerin tanımlarını yapmış ve denklemleri sözel bir anlatımla destelemiştir. Kitapta anlatımlarını ve düşüncelerini desteklemek için kullandığı tablo ve şekillerin açıklamalarını derinlemesine yazmıştır. Kitap bu yönleriyle; küresel ısınma, iklim değişikliği, arz ve talep kavramlarıyla ilgili bilgi sahibi olmayan okuyucunun olabileceği ve fikir edinebileceği bir kaynaktır.

Kitap Kritiği

Yazar eserinde, iklim değişikliği ve küresel ısınma için uluslararası alınan önlemlerin ne kadar yerinde olup olmadığını tartışmaktadır. Bu tartışmayı arz ve talep kısımlarına değinerek eleştirmektedir. Eleştirilerini bilimsel çalışmaları referans göstererek ve tanımlara yer vererek yapmaktadır. Yazar yapılan çalışmalarda küresel ısınma kavramının sadece talep kısmı dikkate alındığını ve arz kısmının göz ardı edildiğini vurgulamaktadır. Yazara göre, çalışmalarda arz kısmına değinilmediği için küresel ısınma ile mücadelede gerçekçi çözümler bulunamamaktadır. Yazar küresel ısınma ile mücadelenin çözümünün arz taraflı yaklaşımla mümkün olacağını savunmaktadır.

Kitap beş bölümden oluşmaktadır. Yazar, küresel ısınma ile mücadelede devlet politikalarının kendisinde hayal kırıklığı yarattığını da vurgulamaktadır. Mücadelenin halka yasaklar koyarak ve onları korkutmanın ötesine geçmediğini; ayrıca daha yeşil bir yaşam için teşviklerin para harcatmanın ötesine geçmediğini kaleme almaktadır.

Birinci bölümde "Dünya Neden Isınıyor?" sorusuna cevap arayan yazar, bilimsel çalışmalar ışığında Sanayi Devriminden bu yana atmosfer yapısındaki değişikliği uluslararası çalışmalara dayalı olarak hazırladığı grafiklere yer vererek açıklamaktadır. Atmosferin yapısında; %97 oranında oksijen ve azot, ayrıca %2,5 oranında da su buharı bulunduğunu belirtmektedir. Atmosferde yer alan metan gazının küresel ısınmaya etkisinin olduğunu, metan gazının karbondioksitten sonra ikinci önemli gaz olduğunu belirtmektedir. Zaman içerisinde atmosfer yapısında bulunan bu oranlardaki değişimlerin küresel ısınmaya neden olduğunu açıklamaktadır. Sera etkisinin tanımını yaparak, dünyamızın soğumasına

değil, ısınmasına neden olan karbondioksit (CO₂) artışının önemini vurgulamaktadır. Karbondioksitin su buharı ile kolaylıkla bağlanarak asit oluşturması, oluşan asidin yağışlarla okyanuslarda baloncuklar yaratması ve tekrardan atmosfere karbondioksiti baloncuklar halinde ulaştırması gazoz şişesini salladıktan sonra baloncukların ortaya çıkmasına benzetmektedir. Ortaya çıkan karbondioksit baloncuklarının bir kısmı okyanus tarafından emilirken bir kısmı da atmosferde birikerek küresel ısınmayı artırmaktadır. Küresel ısınmayı artırıcı bir diğer etken, tarımsal faaliyetlerle ortaya çıkan metan gazıdır. Özellikle karbondioksitin yerkürenin ısısını arttırarak, Sibiryaya ve Kanada'da donmuş topraklarının çözülmesine neden olması metan gazının atmosferdeki oranının artmasında önemli rol oynadığını vurgulamaktadır. Atmosfer bileşeninde bulunan nitrit oksit, CFC, ozon gibi gazların da sera gazı etkisinin bulunduğunu ve bu gazların tablo yardımıyla yıllar içerisindeki değişimini göstermektedir. Bölüm sonuna doğru, küresel ısınmanın insan kaynaklı olup olmadığını, Scafetta, West, Mann, Bradley, Hughes ve daha birçok bilim insanının çalışmalarına referans vererek tartışmaya son vermektedir. Küresel ısınmanın geleceğimize nasıl etki edeceğini var olan senaryolara yer vererek yalın bir dil ile ekonomik açıdan yorumlamaktadır. Birinci bölümü yazmayı bitirirken bozkırların ve çöllerin geniş alanlara yayılacağını, deniz seviyesindeki yükselmenin devam edeceğini ve birçok yerin sular altında kalacağını, bölgeler arası sıcaklıklardaki farkın artacağını ve son olarak iklim değişikliğiyle hava olaylarındaki değişimlerin bulaşıcı hastalıkların yayılması ile solunum ve deri hastalıklarını etkileyerek insan sağlığını da etkileyeceğine ve küresel ısınmanın neden bu kadar önemli olduğuna dikkat çekmektedir.

İkinci bölümde yazar, iklim değişikliğinin tarihçesine yer verirken, ülkelerin imzalamış olduğu önemli sözleşmelere de yer vermektedir. İkinci bölümün en önemli başlıklarından biri de "İklim Günahkârları"dır. Ülkelerin karbon salımlarına yer verirken hangi ülkelerin daha çok küresel ısınmadan etkileneceğinin de altını çizmektedir. Emisyon artışlarının ülkenin ekonomik büyüklüğüyle sınırlı olmadığını, o ülkenin bireysel nitelikleri ve teknolojik seviyesinin de rol aldığını söylemektedir. Ekonomik büyümeyi sağlarken o ülkenin fosil yakıtları kullanarak mı gelişme gösterdiği; yoksa yenilenebilir enerjilerden mi yararlandığının önemini vurgulamaktadır. Bu noktada Yeşillerin (Yeşil Parti), bazen doğrudan bazen de kendi seçmenlerini korumak isteyen diğer partilerin inisiyatifler alarak Almanya'nın enerji arzının yenilenebilir enerji yönüne çevirmeye başardığını belirtmektedir. Ayrıca kitapta, Almanya'nın fosil karbonsuz geleceğe giden yoldaki çalışmalarına yer vermektedir. Günümüzde nükleer enerjiye artan ilginin altında, fosil yakıtların küresel finansal kriz öncesindeki yıllarda dramatik bir şekilde artmasının yattığını savunmaktadır. "Fosil Yakıt Atıklarını ve Nükleer Atıkları Depolamak" konu başlığı altında, fosil yakıtları yakmak yerine (çünkü

fosil yakıtların yanması atmosfere daha çok karbon salımı demek) zapt¹ dediğimiz yöntemi kullanabilmenin önemini vurgulamaktadır. Kısaca, yakıtı kısa süreliğine çıkartıp ondan enerji elde ettikten sonra kalanını geri göndermenin küresel ısınmanın önüne geçebilecek bir yöntem olduğunu savunmaktadır. Bir başka başlıkta fosil yakıtların ve nükleer yakıtların sürdürülebilir olmamasının da bir dezavantaj yarattığına değinmektedir. Avrupa emisyon ticaretinin ve tek fiyat yasaının iki taraflı eleştirisini yapmaktadır. “Coase Teoremi”nin öngörülerıyla emisyon salımlarının belirlenenin altında kalan ülkelerin sertifikaları başka ülkelere satışını anlatmaktadır. Teoriye göre yazarın yorumu, sertifikayı satan ülke de alan ülke de toplumsal olarak verimli azaltma kuralını izlemelidir. Ülkeler tarafından alınan bu önlemlerin yazarın önsözde belirttiği gibi hayal kırıklığı yaşamasına neden olduğunu Danimarka örneği ile de bölüm sonunda anlatmaktadır. Danimarka’nın enerjisini rüzgâr türbinlerinden elde ettiğini ve bunun için büyük çaba harcadığını ifade etmektedir. Yeşil enerji için çaba harcayan Danimarka’nın emisyon azaltımı için vaatte bulunmaması, Danimarka’nın emisyon sertifikasını başka ülkelere satacağını göstermektedir. Yazar, bu hususun rahatsız edici olduğunu, “yeşil” enerji politikaları ve emisyon ticaret haklarıyla çifte müdahalenin ne kadar saçma olduğunu ifade etmektedir. Bu durum için yazarın önerisi ise tarife garantilerinin iptal edilmesi gerektiğidir. Bunun yanında emisyon ticaretine dayanan bir teşvik mekanizması kurulmasının hem Avrupa ülkeleri için hem de iklim için nötr bir durum ortaya çıkacağına altını çizmektedir.

Üçüncü bölüm, çok çarpıcı verilerle fosil karbon yerine biyokarbonun küresel ısınmaya etkisinin daha çok olduğu ortaya konularak; daha da önemlisi tarım alanlarının biyokarbonun ayrılması sonucu sofralarımızda tarımsal ürünlerdeki fiyat artışının ve yoksulların bundan nasıl etkilendiğini gözler önüne sermektedir. Fosil yakıt pazarı ile biyokarbon pazarı arasındaki bağlantıyı tarihsel süreçle anlatılmaktadır. Sonuç olarak tarihsel sürece baktığımızda bu gelişmenin Maltus’un “Nüfus Teorisi”ni hatırlatmakta ve bu tuzağa itme riskini taşıdığını belirtmektedir. Kitabının sonlarına gelirken dördüncü bölümde küresel ısınmayı önlemek için hükümetler tarafından önerilen önlemlere yer verilmektedir. “Arz ve Talep” başlığı ile kitabın başlığını daha da anlaşılır kılmaktadır. İklim değişikliğini etkileyen fosil yakıtların ekonomik açıdan, arz ve talep ilişkisi yönünden değerlendirmesine yer verilmektedir. Bu konunun sadece talep açısından ele alındığını, işin arz kısmına değinilmediğinin altını çizmektedir. Yüksek fiyatın arz fazlasına neden olacağını, düşük fiyatın ise talebi arttıracığını ortalarda bir yerde piyasayı dengeye getiren bir fiyatın mevcudiyetinden bahsederek okuyucuya iktisadi bilgi vermektedir. Arz ve talebi; fiyat emisyon sertifikaları, sürdürülebilir enerji kullanımı ve istihdam üzerindeki rolü

¹ Zapt: Borular aracılığıyla çıkardığımız petrolün petrol yataklarına ya da kömürlerin madene geri gönderilmesi demektir.

ile anlatmaktadır. Bunların örneklerini verirken “Yeşil” politikaların talep eğrisine etkisini değerlendirmektedir. Yazar karbon arzını Rembrandt’ın tablolarına dayanarak anlatmaktadır. Buna göre tabloların fiyatını talep tarafındakiler aracılığıyla belirlendiğinin (onlar ne kadar ödemeye razı iseler), tablo miktarının da arz tarafından belirlendiğini belirtmektedir. Bunu söylerken Rembrandt’ın ölmüş olduğunu ve tablo yapamayacağını da belirtmektedir. Ekonomistlerin talebi tanımlarken halihazırda Rembrandt’ın tablolarına sahip olan mutlu maliklerin “mülkiyet talebi”ni de hesaba kattığını söylemektedir. Aynı şeylerin bazı kentsel alanlarda oldukça sınırlı sayıda olan araziler için de geçerli olduğunu belirtmektedir. Yani arzın katı olduğunu ve miktarın arz tarafından belirlendiğini, talebin ise esnek olduğunu ve şehrin en güzel yerlerinde oturmak için herkesin o yerlere söz konusu fiyatları ödeyemeyeceğini vurgulamaktadır. Çevre politikalarını da verdiği örnekten yola çıkarak tam tersi durumda arzın esnek olduğunu söylemektedir. Talebin karbon arzını sürüklediğini; yani ülkelerin aldıkları önlemlerle karbon talebini sınırlayarak arzını da sınırladıklarını; yani karbon çıkarımını azalttıklarını düşündüklerini belirtmektedir. Yeşil politikaların karbon piyasasındaki fiyatını arttıracaklarını böylelikle satılan, tüketilen karbon miktarında değişiklik olmayacağını ifade etmektedir.

Yeşil Paradoks ’un teorik olduğunu; ardında ampirik bir bulmacanın varlığını, bir yanda karbon emisyonlarını kısımaya adanmış çabaların; bir yanda azaltmanın olmasından çok atmosferdeki karbon artışının gün geçtikçe arttığını yazar savunmaktadır. Fosil yakıtlara olan talebin gelecekte düşürüleceğini ilan etmek şu anki arzın artmasına ve küresel ısınmanın daha da artmasına neden olacağını düşünmektedir. Yeşil paradoks’un mantığını ise karbon piyasasına bağlamaktadır. Atalarımızın fosil karbonlara başvurarak Maltusçu tuzaktan kurtulduklarını, bizlerin de aynı tuzağa düşme tehlikesinde olduğumuzu dile getirmektedir. Fosil karbon kullanımına alışmış olmamız, küresel ısınmayı tetiklemektedir ve bu alışkanlığımızdan kopmamızın zor olacağından bahsetmektedir. Siyaset üreten çevrelerin ve toplumun, ideolojilerden ve bir dolu zararlı kararların üretilmesine yol açtığı iyi niyetli temennilerden uzaklaşması gerektiğini vurgulamaktadır. Sahip olduğumuz gezegenin kurtarılması için, yapılacak pragmatik ve etkili politikaların olması gerektiğini bunun gelecek nesiller için önemli olduğunu belirterek önerilerde bulunmaktadır.

Yazarın eserinin, sade bir dil ile yazılmış olması, yazının akıcı ve anlaşılır olmasını sağlamaktadır. Gerek iktisadi terimler gerekse de kitapta kullanılan grafik, tablo ve şekiller açıklamalarla anlatımı anlaşılır kılmaktadır. Kitapta yer verilen denklemler sözel olarak ifadeye yer verilmektedir ve bu da kitabın daha anlaşılır olmasını sağlamaktadır. Eseri herkesin okuyabilmesi için tanımlara yer verilmiş ve iklim değişikliği ile küresel ısınmanın tarihsel süreci de anlatılmıştır. Yazarın kitapta yer verdiği ifadeler ile görüşünü desteklemek için kullandığı

literatür, akademide kaynak olarak kullanılabilir. Eser aynı zamanda bireylerin ya da toplumların iklimle mücadelesine de ışık tutacaktır.

Kaynakça

Sinn, H. W. (2016). Yeşil Paradoks: Küresel Isınmaya Arz Yanlı Yaklaşım. (Mehmet Evren Dinçer, çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları

KİTAP KRİTİĞİ

KÜLTÜRLER ARASI FARKLILAŞMA VE YÖNETİM*
DIFFERENTIATION AND MANAGEMENT BETWEEN CULTURALS

Ali Davut ALKAN **

** Öğr. Gör. Niğde Sosyal
Bilimler MYO, Niğde Ömer
Halisdemir Üniversitesi

** Lecturer, Vocational School of
Social Sciences, Niğde Ömer
Halisdemir University

Mail/E-posta:
alidavutalkan@ohu.edu.tr

ORCID ID:
0000-0002-9463-8683

Başvuru Tarihi/Received:
13.02.2021

Kabul Tarihi/Accepted:
24.05.2021

*Prof.Dr. Ali Selami Sargut tarafından yazılan *Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetim* kitabının ilk baskısı İmge Kitabevi tarafından 1994 yılında yayınlanmıştır. Bu kitap kritiği kitabın 2015 yılında yayınlanan 4. Baskısı üzerinden hazırlanmıştır. ISBN: 978-975-533-333-5

ISSN 2618-6217

Özet

Kültür kavramı insanlık tarihi boyunca bir değişim ve dönüşüm göstermiştir. İnsanlık tarihi boyunca yönetim ihtiyacı da her dönem var olmuştur. Bu kapsamda kültür ve yönetimin birbirini tamamlayıcı şekilde, birlikte değişen ve dönüşen bir yolu birlikte kat ettikleri söylenebilir. Kültürlerdeki değişim ve dönüşüm bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak yönetim yaklaşımlarını etkilemiştir, bundan sonra da bu paralel ilerlemenin devam edeceği söylenebilir. Kitapta farklı kültür tipleri ve bu kültür tiplerinin birleşimi ile farklı toplumların ihtiyaçlarına cevap vereceği öne sürülen yönetim yaklaşımlarına yönelik ipuçları ele alınmıştır. Kitabın son bölümünde Türk Toplumunun özelliklerine yönelik kültür ve yönetim varsayımları yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yönetim; Kültür; Kültürler Arası Farklılaşma; Kültürler Arası Yönetim.

Giriş

Gerek karar alma, iletişim ya da başarının ödüllendirilmesi, gerekse inançlar, ideolojiler ve toplumsal tasarım o toplumu kültürel yapısından soyutlayamamaktadır. Evrensel bazı olgular saklı kalmak koşuluyla her kültürün kendine özgü bir düşünen toplum yarattığı söylenebilir. Bazı evrensel doğruların saptanmasının “bu kültür diğerinden üstündür” benzeri önyargılara neden olduğu görülmektedir. Ancak, kültürlerin birbirlerine ilişkin konuları üstünlük-zayıflık gibi kavramlarla değil, görecelik kavramlarıyla değerlendirilmelidir. Sanayi Devrimi'nin kültürel farklılaşmayı süratle ortadan kaldıracığı öngörülürken, aksine yeni farklılaşmaları ortaya koyduğu aşikârdır. Çok kültürlülüğü benimseme ve ona hoşgörü ile yaklaşabilme becerisi, yaşadığımız çağın en önemli gündem maddelerinden bir haline gelmiştir. Kültürleri; gelecek ve şimdi yönelişi ya da geçmişe dönük olarak tanımlamak mümkündür. Kültürel farklılaşmalar, örgütsel ve yönetsel davranışları kaçınılmaz olarak etkileyecektir.

Kitap üç ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler ve içerikleri aşağıda kısaca açıklanmaya çalışılacaktır.

“Yönetimin Konusu ve Örgütün Odağı: İnsan” isimli birinci bölümde; bilimin insana bakışı, kültür insan ilişkisi ve kültürler arası araştırmalarda yöntem sorunu ile etik ve emik yaklaşım hakkında kısa bir değerlendirme ve mukayese yapılmıştır.

“Kültürler Arası Farklılıkların Çalışan İnsan ve Örgütler Üzerindeki Etkisi” isimli ikinci bölümde; kültürel çevre ve çalışan insan ile kültürel çevre-örgüt etkileşimi konularına değinilmiştir.

“Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetsel-Örgütsel Davranış” isimli üçüncü bölümde; Türk toplumuna ilişkin makro bir kültürel çözümleme yapılmış, iletişim biçimi ve kültürler arası farklılaşma, örgütsel davranışlar ve kültürler arası farklılaşma, liderliğin kültürler arası

boyutu hususlarına yönelik görüşlere ve değerlendirmelere yer verilmiştir. Kitabın sonunda Türkiye'ye özgü bir model olarak önerilen T tipi yönetim ve örgütlenme modeli açıklanmıştır.

Şimdi bu bölümlerde öne çıkan hususlar, her bölüm için ana başlıklar halinde sunulmaya çalışılacaktır.

Yönetimin Konusu ve Örgütün Odağı İnsan

Kültür; insan ürünü olan yapay varlıklar, kavramlar ve simgelerden oluşmuş bir evren olarak tanımlanabilir. Çoğu zaman insan ve onun kurduğu yapıların belirleyicisi olarak ekonomi öne çıkmıştır. Bu açıdan bakıldığında insan yapısı olan kültür de ekonomik bağlam içinde değerlendirilmektedir.

Bilgi üretimiyle kültür birbirlerini büyük ölçüde etkilemektedirler. İki kültür sorununun temelinde yatan, ekonomik değerlerle insancıl değerlerin karşı karşıya getirilmiş olmasıdır. Pozitivist yaklaşımın savunduğu (Newtoncu Bilim) mekanik modellere en büyük darbeyi Heisenberg'in "Belirsizlik İlkesi" vurmuştur. Pozitivizm, bilginin tek kaynağı olarak duyusal algılamayı kabul etmektedir. Tüm bilgileri ölçülebilir boyutlara indirgeyen bilimsel yaklaşım artık yeterli olmaktan çıkmıştır.

Geçmişte yönetim anlamında F.W. Taylor'un oluşturduğu ve pozitivist bakış açısının ürünü olan ekonomik adam, yerini Elton Mayo ve arkadaşlarının çalışmalarında nesnelliğin bir kenara bırakılarak öznelliği çağrıştıran kavramları ortaya koyması ile kaybetmeye başlamıştır. Bu çalışmalarla aynı dönemde gerçekleşen Hawthorne Araştırmaları, toplumsal gereksinimlerin de önemli olduğunu ortaya koymuştur. Bu değişim sürecinde psikologlar, insanın, parçaların toplamından büyük olduğunu, ayrıca insanın her şeyin ölçüsü olduğunu savunmuşlardır. İnsancıl psikoloji, pozitivistin öz çocuğu olan davranışçı psikolojiden kesin çizgilerle ayrılmaktadır. İnsanın mutlu ve özgür yaşayacağı toplumun oluşmasında insancıl psikolojinin katkısının önemli boyutlara ulaşacağı öngörülmektedir. Burada bütünü yani toplumu oluşturan bireylerin birbirleri ile ilişkisi yani sinerji kavramı öne çıkmakta ve toplumlar yüksek ve düşük sinerjili toplumlar olarak iki başlık altında incelenmektedir.

Kültür doğası gereği temelde bütüncül özellikler sergilemektedir. Yerel kültürler, teknolojiye bağlı değişimlerin de katkısıyla evrensel kültürün öğelerini eskiye oranla daha geniş ölçüde içermektedir. İnsan kültürünü üretir ve biriktirir, sonuçta ortaya insan yapısı bir simgeler evreni çıkar. Ancak bu birikim çevresel koşulların da etkisiyle bazı değişimler geçirmek zorundadır. Kültürel farklılaşmanın temelinde bilginin üretilmesine ve bilimin bilgiyi arayış yöntemlerine ilişkin ayrımların yattığı belirtilebilir. Özellikle son yüz yıllık süreçte Batının bilgi üretme, bilim yapma yöntemlerindeki etkinlik, bu kültür alanındaki ülkeleri çağdaşlığın ölçütü konumuna getirmiştir. Bu süreçte kültür üretimiyle

bilgi üretiminin iç içe geçmiş süreçler olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Değişik toplumlarda yetiştirilmiş bireylerin aynı gözlem ortamlarında farklı olgulara tanık olmuş gibi davrandıkları görülebilmektedir.

Batı'da doğayı ve çevreyi algılama biçimlerinin iki süreç çerçevesinde olduğu genel olarak kabul görmektedir. Bu süreçler; bilginin şifrenmesi ve bilginin soyutlanmasıdır. Doğayı ve çevreyi düşüncelere göre biçimlendirme eğilimi Batılı bir yaklaşımken Doğu düşüncesi, doğa ve çevreyle uyum içinde yaşamayı bir felsefe olarak geliştirmiştir.

İnsanın yaşadığı tek evren fiziksel olan değildir. Bir de insanın içinde yaşadığı simgesel evren bulunmaktadır. Simgeler, kendilerinden çok daha büyük kavramları anlatabilmektedirler. Simgelerin bir diğer özelliği de tekdüze değil değişken olmalarıdır. Simgeler katı özellikler sergilemezler, esnek ve hareketlidirler. Simgeler bilinçli ya da bilinçdışı üretilebilmektedirler. Bir simgenin anlamlı olabilmesi için diğer simgelerle ilişkisinin bir düzen içinde gerçekleşmesi gerekmektedir. Simgeye anlam veren bu düzendir. Hiçbir simge kendini diğerlerinden ayrı tutarak anlamlılığını tek başına sürdüremez. Simgesel evrenin üst düzeyde toplumsal bütünleşmeyi sağlayıcı bir işlevi de mevcuttur. Simgeler arasındaki kurulu ilişkiler farklılaşınca, toplumların oluşturduğu paradigmatik diziler de kendiliğinden farklılaşacaktır.

Kültür ve insan üzerine araştırma yapan bilim insanları, o kültüre ve insan topluluğuna dışardan mı yoksa içerden mi bakmalılar sorusuna yanıt aramaktadır. Emik ve etik ayrımının temelinde içerden ya da dışardan bakışın getirdiği farklılık yatmaktadır. Emik yani içerden bakış ile etik yani dışsal bakış açısının farklılıkları burada ortaya çıkmaktadır.

Kültürler Arası Farklılıkların Çalışan İnsan ve Örgütler Üzerindeki Etkisi

İnsanlar içinde buldukları çevreyle uyum içinde olmazlarsa, amaçlarına ulaşmakta zorluk çekerler. İnsanlar yaşadıkları çevreye uyum gösterecek biçimde kültürel çevre tarafından donatılırlar. Donanımı öngören ve sağlayan eğitim süreci, insanın doğumuyla başlayıp yaşamı boyunca sürer. Zenginleştirilmiş kültürel ve toplumsal simgeler, sistemin ihtiyaç duyduğu olgun bireylerin yetiştirilmesinde oldukça önemli bir role sahiptir. Toplumdaki bireylerin davranışları birbirleriyle ilişkilendirilmiştir. Davranış yorumun bir işlevidir. Bireyler, çevrelerindeki dünyayı anlamlı kılmak için kullanılan kodları paylaşmaktadırlar. Kültürün aynı zamanda yaratıcı davranışları yönlendirme gibi bir özelliği de vardır. Toplumdaki yaratıcı kişilerin çok olması ve üretimlerinin yoğunluğu, etkileşim sonucu kültürel evrimleşmeyi hızlandırmaktadır.

Kültürel çevrenin imal ettiği çalışan birey, etkinliğini artırmak için örgütlere girer. İş imkânı oluşturan örgütler bu bireylerin ikinci ailesi olma özelliğini kazanmışlardır. Çalışan birey, dinlenme dışında kalan zamanının neredeyse tamamını işletme örgütlerinde veya diğer

örgütlerde çalışarak ve diğer bireylerle etkileşimde bulunarak geçirmektedir. Bu süre, bireyin ailesiyle birlikte geçirdiği süreden çok daha fazladır. Bu süreçte, bireylerin hayatında örgütlerin önemi hızla artarken, aile bağımlılığı buna bağlı olarak azalmaktadır. Bu kapsamda, örgütler toplumsal kültürel yapının organlarından biridir demek yerinde olacaktır.

Kültürel davranışlardan etkilenen yedi yönetim ögesi; yapı, sistemler, strateji, çalışan, beceriler, stil ve üst amaçlardır. Bunlardan sistemler yapı ve strateji sert ve somut öğeler olarak değerlendirilirken çalışan, beceriler, stil ve üst amaçlar ise yumuşak ve soyut öğeler olarak değerlendirilmektedir. Kültürler, bilgi alışverişine dayalı toplumsal etkileşimlerle yaratılır, korunur, yayılır ve değiştirilir. Örgütler de birer iletişim olayıdır. Örgütlerde, ölçek büyüdükçe meselelerin miktarı ve boyutu artmaktadır. Kültür, örgütlerin yeknesaklığını koruyabilmesi için tutkal vazifesi görmektedir.

Örgütler açık sistemlerdir. Açık sistem yaklaşımı temelde örgütlerin sınır bağımlılıkları nedeniyle çevrelerine uyum gösterdikleri temasını işlemektedir. Yaşamlarını sürdürürebilmek için çevreleriyle etkileşir, çevrelerinden sağladıkları girdiyi kullanarak çevreleri için çıktı oluşturmaktadırlar. Açık sistem yaklaşımı, kültürel çevreyle örgüt kültürü arasındaki yoğun etkileşimi doğrulayıcı ve kanıtlayıcı araçlar geliştirmiştir. Kültürel çevrenin insan üzerindeki etkisi, gelişmesine sağladığı katkılar sonucu oluşmaktadır. Kültürel çevrenin etkisinin örgütün hem insani yanı hem de teknik yanı üzerinden incelemesi gerekmektedir. Örgüt kültürünü çevresel kültürden soyutlamak olanaksızdır. Çevresel dinamiklerle birlikte kültürel dinamiklerin de artması, örgütlerin seçtikleri kültürel çevrelerine bağımlılıklarını da artıracaktır. Çevresel dinamiklerin artarak geliştiği bir dünyada, mekanik örgüt yapılarının işlevleri gittikçe azalmaktadır. Çevresel koşullar organik örgüt yapılarından yana ağırlıklarını koymuştur. Örgütler bir yandan kendi kültürlerine dayalı seçimler yaparken çevre de egemen kültüre göre ayıklama yapacaktır.

Yeni doğan kültürler, düşünsel değişmeyi yaygınlaştırır ve bu değişmeyi uyaran da girişimci aklıdır. Yeni örgüt çeşitlerinin oluşabilmesi için kültür önemli bir katkı sağlamaktadır. Çevre tarafından reddedilme ya da tercih edilme olguları kültürden soyutlanamaz. Örgütün yaşayabilmesi için gerekli gördüğü, pazardaki bölümsel konumu da önemli ölçüde kültür etkisi altında olacaktır. Bazı örgütler başarısızlığı sürekli bir alışkanlık durumuna getirmişlerdir. Bu gibi örgütlere en iyi örnek Kamu İktisadi Teşebbüsleridir (KİT).

Kurumların oluşmasında ve sürdürülmesinde rol oynayan üç temel öge; düzenleyici öge, normatif öge ve bilişsel öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyler ve örgütler benzeşim süreçlerinden birisi olan öykünme süreci aracılığıyla belirsizlikle başa çıkmaya çalışmaktadırlar. Örgütler belirsizliğin üstesinden gelebilmek için başarılı örgütlerin yapı,

uygulama ve çıktılarını taklit etmeye başlarlar. Böylece öykünmeci eş biçimlilik adını verebileceğimiz bir değişme sürecine girerler. Öykünmeci eş biçimlilik Türkiye’de örgütlerin sayılarının ve kuruluş hızlarının artmasına neden olmaktadır.

Üçüncü Bölüm Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetmel-Örgütsel Davranış

Kültürlerarası farklılıklar üç kategori altında değerlendirilmektedir. Bunlar;

-*Özgür İrade-Belirlenimcilik*: Çevreyi etkilemek ve çevre tarafından biçimlenmek kültürel yapıdan ayrı tutulamaz. Denetim noktası çoğunlukla dışarıda olan dışsallardan oluşmuş toplumlarda belirlenimciliğin egemen olduğu söylenebilir.

-*Bireycilik-Ortaklaşa Davranış*: Bazı kültürler aşırı bireyci, bazı kültürlerse aşırı ortaklaşa davranışçı oldukları gözlenmektedir. Japonlar, Amerikalıların yönetim yaklaşımını ithal ederken, onun ortaklaşa davranışçı anlayışla çatışan öğelerini dışlamışlardır.

-*Geniş Bağlımlı Kültür-Dar Bağlımlı Kültür*: Yorum ve anlamın yalnızca söylenen sözlere dayandırılması yanılığara neden olur. Dar bağliamlı kültürlerde anlam büyü ölçüde söylenene dayanmaktadır. Geniş bağliamlı kültürlerde toplumsal çevre, kurumsal çerçeve ve tarihsel boyut önem taşımaktadır.

Farklı kültürlerde yaşayan insanların, benzer konu ve koşullarda farklı tepkiler verdikleri gözlenmektedir. Bu nedenle tek bir yönetmel-örgütsel davranış kalıbından yola çıkarak birtakım yönetim stilleri ve insan kaynaklarının yönetimine ilişkin stratejiler geliştirmek yanıltıcı olacaktır. Kuruma ya da işletme örgütüne bağlılık çalışan bireyin kurumsal ya da örgütsel amaçlarla özdeşleşmesini gündeme getirdiği için önemli bir kültürel değerdir.

Yüksek güven toplumları, toplumsal sermaye açısından zengindir. Güven kavramıyla toplumsal sermaye arasında doğrudan bir ilişki bulunduğunu ileri sürülebilir. Toplumsal sermaye, diğer insan sermayesi biçimlerinden farklı olarak din, gelenek ve tarihsel alışkanlıklar benzeri kültürel mekanizmalar aracılığıyla yaratılır ve kuşaktan kuşağa aktarılır. Kültürel farklılaşma kaçınılmaz bir biçimde yönetici davranışlarını da etkilemektedir.

Her kültüre uyan, konfeksiyon yönetim ve örgüt modellerinin geçerlilikleri azalmaktadır. En sağlıklı yol, kültürler arası araştırmalarla farklılıkları anlayabilmektir.

T Tipi Yönetim ve Örgütlenme Modeline Doğru

Toplumsal dinamiklerin oluşmasında ve toplumsal etkinliğin artmasında en önemli etken olan örgütlenme ve yönetim, gözden geçirilecek kurumların başında gelmektedir. Örgütlerin tasarımları yerel kültür içinde yapıldığı sürece bir sorun yaşanmayacağı öngörülmektedir.

Özellikle çağdaşlaşma uğraşına giren toplumlar diğer kültürlerde tasarlanmış kurumları ve örgüt yapılarını kendilerine aktarmak zorundadırlar. Bu kaçınılmazdır çünkü çağdaşlaşmayı başka türlü başarmak zordur.

Türk kültürü; belirlenimcilik, ortaklaşa davranış ve geniş bağlamlı kültür özellikleri taşımaktadır. Türk insanı Tanrı, yazgı ve talih gibi kavramları önde tuttuğunu belgelemektedir. Belirsizlikten kaçınma eğilimi de belirlenimcilik bulgusunu güçlendirmektedir. Türk toplumunun ortaklaşa davranışı önde tuttuğu konusunda hiçbir kuşku yoktur.

Değerlendirme ve Sonuç

Öncelikle kitap yönetsel kültür literatürünü Türkçe olarak en kapsamlı olarak ele alan eserlerden biridir denilebilir. Bu kapsamda yazar kültür ve yönetim alanında Türkiye'nin önde gelen bilim insanlarından biridir. Kitap, teorik bilgi açısından son derece doyurucu ve zengin bir yapıt olmasına rağmen son bölümde önerilen T tipi yönetim ve örgütlenme modeli varsayımı uygulamalı araştırma desteği açısından nispeten zayıf görünmektedir. Yazar, söz konusu modeli diğer modellerden öykünerek ortaya koyduğunu ve deneysel araştırmalarla desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir.

Kitapta, Türk tipi kültüre ilişkin kanıtların büyük bölümü yabancı araştırmalar içinde yer alan Türkiye'den katılımlardan ulaşılan sonuçlardan oluşmaktadır. Bu çerçevede, önerilen T tipi yönetim ve örgütlenme modeli önerisinin, Türkiye'de yapılmış daha fazla çalışma ile desteklenmesinin faydalı olacağı söylenebilir. Hatta bu kapsamda, Türkiye'deki bütün illeri kapsayan (GLOBE Araştırması benzeri) bir çalışma yapılması Türkiye'ye özgü yönetim ve kültür modelinin ortaya konmasına büyük katkı sağlayabilir.

Literatürde Amerikan (A tipi), Japon (J tipi) yönetim ve örgütlenme modeli sıklıkla kullanılmaktadır. Ouchi (1982) tarafından Amerikan-Japon yönetim yaklaşımlarının bir sentezi olarak önerilen Teori Z yaklaşımı, T tipi yönetim ve örgütlenme modeline ilham verebilir.

Özellikle son dönemde yaşanan yoğun göç olaylarının Türkiye'deki kültürel ve yönetsel yapı üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmalar yapılması, Türkiye'ye özgü yönetsel ve kültürel yapının değişimini ortaya koyması açısından yararlı olabilir.

Türk Toplumunu, diğer tüm toplumlar gibi küreselleşmenin süregelen etkilerinden payına düşeni almaktadır. Bu noktada, görece homojen toplumlara oranla daha hızlı bir dönüşüm geçirdiği öngörülebilir. Bu dönüşümün, boylamsal (uzun vadeli) çalışmalarla ele alınmasının yerinde olacağı söylenebilir.

Kaynakça

Sargut, A.S. (2015). *Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetim*. Ankara: İmge Kitabevi.

Ouchi, W.G. (1982). *Theory Z*. New York: Avon Books.